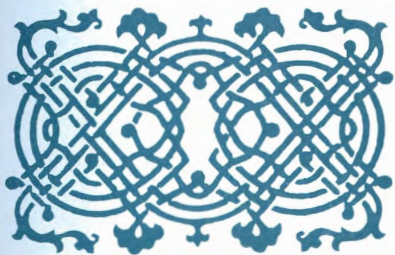

АНА СТОЙКОВА

Първоучителят Методий

АНА СТОЙКОВА

ПЪРВОУЧИТЕЛЯТ МЕТОДИЙ

АНА СТОЙКОВА, 1907

Кривопаланкско училище

Брегов

ISBN 954-8208-15-0

БМ

1997 (1993)

БИБЛИОТЕКА

СТАРОБЪЛГАРСКИ КНИЖОВНИЦИ

2

© АНА СТОЙКОВА, 1995

© Кремен Бенев, художник
„Време“

ISBN 954-8568-05-5

ПЪРВОУЧИТЕЛЯТ МЕТОДИЙ

София, 1995

Животът и делото
на славянския първоучител Методий
често остават незабелязани и неоценени покрай
забележителната личност на
по-младия му брат — блестящият дипломат,
богослов и писател Константин-Кирил Философ.
В тази книга е направен опит да се очертае
на широкия фон
на историческите събития в Европа през IX в.
величествената и трагична
фигура на Методий,
без чиято неуморна учителска и
книжовна дейност славянската писменост и
култура биха загинали още с ранната смърт на
своия създател Кирил.
Чрез известията на средновековните извори и
научните хипотези на
многобройни изследователи се изгражда
представата за същността и
смисъла на Методиевото дело,
основа и най-съществена част на
старобългарското духовно наследство.

ВЪВЕДЕНИЕ

На въпроса, кой е Методий, всеки ще отговори веднага — брат и помощник на Константин Философ-Кирил, който създаде славянската азбука. Това, разбира се, е така, но то е малка частица от истината за делото на двамата просветители. Създаването на азбуката е най-лесно различимото в тяхното дело, но то получава истинското си значение, едва когато се проследят изключителните последствия от този акт за културната история на християнския свят.

Изпратени в Моравия като византийски мисионери, Константин и Методий добре разбирали, че там не биха могли да се опитат да проправят пътя на византизма. В условията на частична латинизация на моравското население те трябвало да търсят друг път, различен от простото въвеждане на гръцки език и византийски тип богослужение като основа на християнската цивилизация. От самото начало на мисията, положено от първоучителите в родната Византия, те си поставили за задача да използват говоримия славянски език за проповедническата си и учителска дейност сред местното население в Моравия. Наистина моравците чули за пръв път на разбираем за тях език Евангелието и това помогнало за бързото им приобщаване към християнската религия. Успехът на мисионерската им дейност показал на братята, че са поели по верен път. Те разбрали, че за да успее, славянската религиозна култура в Моравия трябва да съедини в себе си и източни, и западни религиозни елементи. Тя трябвало да изгради своята самостоятелност и самобитност в резултат на синтез между Изтока и Запада. Специфичните изисквания на моравските условия предизвикали появата на славянското богослужение, а то се превърнало в своеобразен мост между разделения на две половини християнски свят. В началото на своята мисия Константин и Методий едва ли предвиждали неизмеримите последствия от своето начинание за цивилизования свят.

Бавно, с цената на много усилия, особено след ранната смърт на Кирил, се издигало зданието на славянската духовна култура. Основите положил Кирил, стените издигали отначало заедно, а после сам Методий с учениците си. Последния камък в строежа поставил Методий с превода на Священото писание. С появата на този превод, един огромен по мащаби труд, било предначертано бъдещето на третата, след гръцката и латинската, християнска цивилизация в Европа. Това изключително събитие не винаги получава полагащото му се признание. Не са пресилени думите на австрийския изследовател Ото Кронщайнер, който нарича Методиевия библиейски превод „най-значителното постижение на славянското Средновековие“. Едва когото оценим това, можем да видим славянския първоучител Методий като величествена и изпълнена с трагизъм фигура на фона на европейската културна история.

Защото след смъртта му историческите обстоятелства стават причина резултатите от дългогодишния му труд да изчезнат от страната, за която били предназначени. Подготвените свещеници и книжовници, майсторски преведените и написаните славянски книги, достатъчни, за да осигурят пълноценен религиозен живот, по-късно дали начало на българската и на други славянски народности култури. Какъв парадокс — Моравия, за която Методий превел хилядите страници на Библията и на чиято църква служил през последните две десетилетия от живота си, погинала; по тези земи се наложила отново латинската култура. В далечна България българските славяни приели с благодарност плодотворното дело и положили усилия за неговия разцвет.

Когато се припомнят имената на първоучителите, Методий се споменава след забележителния си брат. Днес трябва да си дадем сметка, че всеки от тях е достоен да бъде пръв, а нашето духовно наследство сме получили и от двамата. Надявам се, за разбирането на това да допринесе и тази книга.

СРЕДНОВЕКОВНИ ИЗВОРИ ЗА МЕТОДИЙ

От две столетия — откакто се е зародила славистиката като наука, съществува и научният интерес към началото на славянската писменост и книжнина. Десетки изследователи полагат усилия, за да намерят автентични свидетелства за живота и делото на Константин-Кирил и Методий — славянските първоучители. Оттогава са открити множество средновековни съчинения, които съдържат преки или косвени данни за двамата братя. Тези извори, които осветляват много страни от дейността им, същевременно поставят пред учените безброй нови проблеми, някои от които още чакат своето разрешение. Сред изворите са собствените произведения на Кирил и Методий, съчиненията на други лица от тяхната епоха или от по-късно време, написани в различни страни и на различни езици. Според езика, на който са били написани, те се разделят на няколко основни групи. Най-голям брой и най-важни за науката са славянските и латинските кирило-методиевски извори. На латински език са създадени и отделни по-късни произведения, които съдържат частични и непреки свидетелства за живота и делото на славянските просветители и имат немски, чешки, сръбски или хърватски произход. Ценни известия дават и някои византийски съчинения.

Изворите за жизнения път и дейността на Методий са неотделими от тези за неговия брат Кирил. В повечето случаи сведенията в едните и в другите писмени паметници се допълват и обогатяват представите ни за всеки от двамата просветители. Не е случаен фактът, че в нашето съзнание те са неотделими един от друг; в живота си, такъв, какъвто го изобразяват изворите, те също са били неотменно свързани.

Основният извор за Методий е неговото *Пространно житие*. То съдържа обширен разказ за най-важните събития, но за ранните години от живота му се говори съвсем

накратко. Всички исторически факти за живота на братята до смъртта на Кирил в Рим през 869 г. са проследени по-подробно в *Кириловото пространно житие*, в чието създаване вероятно е взел участие и самият Методий. Там могат да се намерят сведения за произхода им, за съвместната работа в манастира на Олимп, където Методий е монах, за създаването на славянската писменост, та дори и за първите години на Моравската мисия. В Методиевото житие тези събития са предадени бегло; там главната тежест на повествованието пада върху онзи период от живота му, когато той е поел сам тежестите и отговорността на общото дело сред моравските славяни. Подробно е разказано за престоя му в Рим, за ръкополагането му за епископ, за съда на баварските епископи над него и за заточението му, за плодотворния му книжовен труд и дейността му като проповедник, мисионер, защитник на православието, като духовен глава на Моравия.

Освен с многобройните факти, които съобщават, Пространните жития на Кирил и на Методий са ценни и като свидетелства на техни съвременници. Те възникват в кръга на учениците им и съдържат сведения от първа ръка.

Житието на Кирил е написано още в Моравия след смъртта му, но преди 882 г. Към тази година изследователите отнасят създаването на друг много важен кирило-методиевски извор — *Италианската легенда* на латински език, в която може да се открие несъмнено влияние от Кириловото житие. Но Италианската легенда съдържа и други данни, които могат да се намерят само там, особено за пребиваването на славянските просветители в Рим.

Житието на Методий пък сигурно не е написано в Моравия. Веднага след смъртта му през 865 г. започва време на тежки изпитания за неговите ученици и сътрудници. Немските духовници успяват да прекратят дейността им в моравските земи и да ги прогонят от страната. Най-вероятно изглежда житието да е създадено в България, където славянските книжовници намират почетен прием и условия за книжовен труд.

Защо науката търси и други извори, за да се опита да очертае жизнения път на Методий? Нима Пространното му

житие, допълнено от сведенията, които съдържа Кириловото, не е достатъчно, за да сме в състояние да си изградим пълна представа за него? Не, житията не са биографии в днешния смисъл на думата, те нямат за цел да запознаят читателя с всички факти, които ни интересуват днес. Една от най-характерните литературни форми през Средновековието, житията имат свои специфични особености. Жития се създават само за канонизирани от църквата светци. Независимо от конкретното повествование общият изобразителен принцип на тези творби е последователната идеализация. От живота на героя се подбират само онези събития и факти, които допринасят за изобразяването му като религиозно-нравствен пример. Изображенията на Методий и Кирил в двете Пространни жития също са подчинени на идеализацията. Животът им, личните им прояви са деяния на мисионери-просветители, на светци-апостоли. Но при това те не са представени само като християнски проповедници, като борци против ересите и триезичието; главната цел на създателите на житията е да подчертаят тяхната мисия на славянски просветители, на изпратени от Бога учители на славянския род.

Мнозина изследователи допускат, че автор и на двете Пространни жития е техният ученик Климент Охридски. Други учени са на мнение, че творбите са дело на двама автори. Между житията се наблюдава значително стилно различие — в по-общия и в по-конкретния смисъл на думата. Несъмнено е, че те са написани от автори, които познават много добре живота на двамата братя и са техни близки сътрудници. Например в Кириловото житие се споменава, че споровете и диспутите, които той води, са съкратено изложение на беседите му, написани на гръцки език и преведени по-късно от брат му Методий. Смята се, че в текста на житието са поместени и оригинални съчинения на Кирил — например откъс от беседа против триезичниците и Предсмъртната му молитва. Уводът към Методиевото житие, който представлява малък богословски трактат, според учените Фр. Гривец и Вл. Вавринек съдържа части от „изповеданието“, което Методий е бил длъжен да представи пред Папския престол в Рим при ръкополагането му за архиепископ.

Други ценни извори, написани в кръга на учениците на Методий, осветляват различни моменти от живота му. Трябва да се спомене *Службата на Методий* от Константин Преславски, в която се дава указание, че Методий е имал семейство, преди да приеме монашеския обет. Много интересни са *Похвалното слово за Кирил и Методий* и *Проложното (кратко) житие на Кирил и Методий*. И двете творби са анонимни. Безспорно е обаче, че Похвалното слово е написано в България скоро след канонизацията на Методий. Трябва да се отбележи, че в тези творби, посветени на двамата славянски първоучители, се говори главно за Методий. Предполага се, че това се дължи на различното време, през което възниква и се развива култът към братята. Когато е канонизиран Методий, култът към Кирил съществува отдавна и неговото дело и заслугите му към християнството са неоспорими. Методий прекарва две десетилетия в борби с немското духовенство, което изтъква причини с богословски характер, за да го отстрани от Моравия и да осъществи своите религиозно-политически цели. Многократно обвиняван в отклонение от църковните догми, Методий е принуден да търси оправдание пред папата и да защитава своето православие. След смъртта му неговите ученици създават произведения, в които обвързват оспорваната от немските духовници личност на Методий с култа към неговия брат. Общото им дело, подчертано в заглавията на творбите, има за цел да изтъкне светостта и на Методий. Неговата борба продължава и след края на земния му живот.

Много голям интерес за изследователите представляват латинските извори. Такъв латиноезичен документ е например *Книгата на побратимените монаси* от манастира Райхенау, в която са записани имената на Методий и учениците му по времето, когато е заточен в немските земи. Тук трябва да се споменат и *писмата на папа Йоан VIII* до владетели и епископи, както и до самия Методий. В тях се съдържат достоверни сведения за отношението на Римската църква към Методий, за съда, устроен от баварския епископат, за годините, прекарани в заточение и за усилията на папата да го освободи през 873 г. Все от онова време е и *Залу-*

бургският меморандум, в който се посочват правата на Залцбургската архиепископия над панонските земи и се отрича правото на Методий като назначен от папата панонски архиепископ да работи в тези земи и да проповядва на славянски език. На латински са написани и една група извори с чешки или чехо-моравски произход. В *Кристияновата*, в *Моравската* и в *Чешката* легенда се съобщава за покръстването на чешкия княз Борживой от архиепископ Методий. В легендата *Beatus Cyrillus* и в *Моравската легенда* се споменава, че преди отиването им в Моравия братята Кирил и Методий покръстили българите.

На гръцки език е написано *Пространното житие на Климент Охридски* от архиепископ Теофилакт (втората четвърт на XI в. — 1107/1108 г.). В него са представени подробно догматичните спорове между Методиевите ученици след неговата смърт и привържениците на пасауския епископ Вихинг, проследен е тежкия им път към България и посрещането им от княз Борис-Михаил. От *Пространното житие* на Наум Охридски, също написано на гръцки език през XIII в., научаваме за превода на Светото писание, за престоя на братята в Рим, за смъртта на Кирил и за годините, когато като моравски архиепископ Методий води непрестанни борби с немско-латинската църква.

Съществуват още много писания, в които се откриват отделни сведения за Методий и за изпълнения му с трудности жизнен път. Тези извори са написани не само от неговите ученици и съвременници; понякога са създадени след столетия. Затова те имат различна степен на достоверност. Често творбите, написани след XI–XII в., съдържат много легендарни моменти. С течение на годините образите на Методий и Кирил все повече се отделят от реалните личности, за които добиваме представа от Пространните жития и други съчинения от тяхната епоха. Славянските просветители все повече се превръщат в символи на славянската народностна кауза. В годините на Реформацията в Чехия например, или през Възраждането в България техните образи служат преди всичко на идеята за националното самосъзнаване на славянските народи. Тази е причината, поради която по-късните свидетелства вече трябва да бъдат от-

несени не към изворите за Кирило-Методиевото дело, а към традицията, която подхранва през вековете техния култ.

Един внимателен преглед на всички кирило-методиевски извори ще покаже, че науката не разполага с нито едно съчинение в неговия оригинален вид — такова, каквото е излязло изпод перото на своя автор. Дори писмата на папа Йоан VIII не съществуват в своя автентичен ръкопис, а са познати в преписи. Пространните жития на Солунските братя, върху които съвременните изследователи градят основните си изводи, са запазени в преписи от XII до XVIII в. От друга страна, редица моменти и спорни факти не намират обяснение в познатите днес извори. Едва ли може да се очаква, че някой ден ще бъде открит нов кирило-методиевски извор, който да отговори на всички въпроси. Знае се, че от началото на XX в. не е намерен никакъв нов документ, неизвестен дотогава. Ето защо е малко вероятно това да се случи. А изследователската страст не умее да стои в търпеливо очакване на случайността. Затова учените от много страни постоянно обмислят съобщенията на познатите извори, опитват се да намерят отговори на повдигнатите въпроси. Крачка по крачка се изгражда една историческа картина, в която много детайли подлежат на различно тълкуване. Но тази картина става все по-пълна, защото всяко ново поколение изследователи продължава започнатото от предшествениците си, като винаги подлага на нов прочит изворите.

РАННИ ГОДИНИ

Малко са сведенията, които ни дават писмените паметници, за произхода на Методий и ранните години от живота му. „Детските забавления не заслужават да се разказва за тях“, пише византийската писателка Ана Комнина в животописа на своя баща Алексий Комнин. Повечето средновековни житийни творби не се спират на детството на героя, освен когато с описанието на отделни необикновени случки не желаят да подчертаят предопределеността на необикновеното бъдеще, което очаква светеца в зрелите му години. Все пак в Пространното житие на Методий се казва: „И по бащина, и по майчина страна той произхождаше не от прост, а от много добър и почтен род, известен преди всичко на Бога, а след това и на царя и на цялата Солунска област, което личеше и от външния му вид“ (ЖМ, с. 71)*. В Пространното Кирилово житие срещаме друго уточнение за произхода им: „В град Солун имаше един благороден и богат мъж на име Лъв, който заемаше друнгарска длъжност под властта на стратег. Той беше благоверен и праведен и спазваше напълно всички Божии заповеди, както някога Йов. Като живееше със съпругата си, родиха му се седем деца, от които най-младият, седмият, беше Константин Философ...“ (ЖК, с. 37).

Какво е представлявал през IX в. родният град на славянските просветители, вторият по значение европейски център на Византийската империя? Най-точна представа бихме могли да получим от прекрасното описание на Солун, направено от Йоан Камениат, който пише за превземането на града от арабите в края на юли 904 г.:

„Ние, приятелю, сме родом от Солун... Той е голям град и е пръв в Македония. Известен е много и с разни неща, с които един град се славя, и не отстъпва на никой от

* За отнасяване на цитираните извори са използвани съкращения, чийто списък е поместен в края на книгата.

близките градове по привлекателност. По-известен е обаче с благочестието, което придобил още отначало и след като го придобил, го е запазил досега. Солун наистина се гордее, че има за учител в благочестието самия Павел... Градът, както казахме, е голям и просторен. Украсен е със стени и с многобройни кули и доколкото зависи от устройството им, дава сигурност на жителите. Има морски залив, който се простира откъм юг, мие града от едната страна и дава лесен достъп до него на корабите, които се стичат отвсякъде, защото там се вдълбава чудесно пристанище, което дава сигурен вход на моряците..." (ГИБИ 9, с. 24).

Най-многобройните жители на тогавашния византийски град били занаятчиите, търговците, наемните работници. Срещали се артисти, дребни търговци, хора без професии. Част от населението се занимавало със земеделие. Броят на робите бил съвсем малък; те били използвани като прислуга в дворците или в къщите на по-богатите благородници и търговци. Важно търговско, религиозно и културно средище, Солун процъфтявал.

„Нямаше никакъв случай на охолоен живот, продължава Камениат, от който ние да не вкусвахме до насита — от една страна, изобилие на земеделски произведения, от друга — търговски внос. Защото земята и морето, открай време определени да ни бъдат в услуга, ни даряваха във всяко отношение богато и щедро... И наистина, понеже главният държавен път, който водеше от запад към изток, минаваше сред този град и по неволя караше пътниците да се спират при нас и да купуват това, което им бе необходимо, ние получавахме и придобивахме от тях какви ли не щещи блага. Затова смесена тълпа от местни жители и изобщо от гости се тълпеше винаги по улиците, така че беше по-лесно да се преброи крайморският пясък, отколкото тези, които преминаваха през площада и правеха сделки..." (ГИБИ 9, с. 25).

Сред тълпата по улиците на средновековния Солун едва ли често са били забелязвани аристократите. Това били главно управители, висши чиновници, роднини на владетеля или близки до императорския двор. Те играели важна роля не само в управлението на града; много често в

ръцете на стратега, най-високопоставената личност в града, била съсредоточена огромна власт. Той бил едновременно предводител на голяма войска и административен управител на обширна територия, върху която се разполагала войската. На войниците — „стратиоти“ — се давала земя, от която да се издържат в мирно време и която да защитават в битките. Колкото по-голяма била управляваната област, толкова по-голяма военна сила била съсредоточена в ръцете на стратега. Често стратегите организирали дворцови преврати и сами се възкачвали на престола. Друнгариът, какъвто е бил бащата на Методий и Константин, бил помощник на стратега и самостоятелен ръководител на част от войската. От всичко това става ясно, че децата на друнгария на Солунската тема (област) са принадлежали по рождение към градската аристокрация. То означавало големи доходи, възможност за получаване на високо образование и открит път за кариера във висшите управляващи среди на империята.

От каква народност е бил родът на Методий и Константин? На пръв поглед отговорът на този въпрос е много прост — от гръцки. Естествено най-голям брой от византийските аристократи са били гърци. Но това далеч не винаги е било правило. Народностната принадлежност във Византийската империя поначало не е имала голямо значение. Почти през цялото време на своето съществуване Византия била многонационална държава, в нея никога не се създавала „византийска“ народност. Поданиците на Византия, които наричали себе си „ромей“, били обединявани от два главни фактора. Всички те задължително изповядвали източното православие и употребявали гръцки език като официален в управлението и в културата.

Славяните, както и много други народности в границите на империята — сирийци, арменци и др., — се приобщавали към поданиците на империята, като приемали кръщението. Всеки новопокръстен обаче получавал ново, християнско име, с което вече не се различавал от останалите ромей и пътят му към висшите държавни и военни служби бил открит. Известни са редица императори от илирийски,

арменски, тракийски, сирийски произход. През VIII–IX век и славяни заемали важни длъжности в управлението на държавата и църквата.

В продължение на десетилетия изследователите на живота и делото на Методий и Константин-Кирил водят научни спорове относно тяхната етническа принадлежност. Някои от тях (Е. Георгиев и др.) приемат за достоверни и показателни сведенията в късните жития на братята, които без колебание свързват родословието им с българския народ, както и думите на византийския император от Пространното житие на Методий: „Вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто славянски.“ Тези аргументи и фактът, че двамата братя познавали до съвършенство езика на българските славяни, което се проявило в цялата им по-нататъшна книжовна дейност, дават основание да се смята, че те произлизали от елинизирано славянско семейство или че поне майка им имала славянски произход. Други учени (К. Бонис, А.–Е. Тахиаос) отричат напълно такава възможност, като се опитват да потърсят, въз основа на косвени указания, родствени връзки на бащата Леон (Лъв) с императорското семейство. Като доказателство те привеждат и сведенията, че братята били забелязани рано „от царя“ или „от царския управник, който се наричал логотет“ и изпратени да се учат „с царя“ или да заемат висша длъжност.

Всъщност тези научни спорове едва ли някога ще бъдат разрешени, защото не разполагаме с никакви сигурни данни. Може би не си и струва да се придава толкова голямо значение на този въпрос. Какъвто и да е бил народостният им произход, те получили високо образование в столицата Константинопол, движели се сред най-издигнатите кръгове на администрацията и църквата, а се знае, че един от двата съществени елемента на принадлежността към византийската цивилизация било владеещото и използването на гръцки език. Това значи, че двамата братя пишели и говорили преди всичко гръцки език и били носители на гръцка култура. Друг е въпросът, че в един град, населен с толкова много славяни, какъвто е бил Солун, **т**е, естествено, както и цялото население, били двуезични, т. е. знаели в еднаква степен и гръцки, и славянски език, които им били не-

обходими в ежедневното общуване. Можем да си представим, че в големия дом на друнгария Лъв сред многобройната прислуга мнозина били славяни. От ранно детство децата говорели и славянски език.

Не е известна точната година, в която бил роден Методий. За нея може да се съди приблизително, като се вземе предвид, че семейството имало седем деца, най-малкото от които — Константин — било родено през 826–827 г. Методий трябва да е бил роден поне 5–6 години по-рано, защото житиеписецът често изтъква, че той бил по-старият от братята.

Има и други важни факти, които ще останат завинаги неизвестни. Един от тях е например рожденото име на Методий. Знае се, че Методий е монашеско име — той го получил, когато приел монашеския обет. Съществуват предположения (Ив. Дуйчев), че светското му име може да е било Михаил, като се има предвид обичаят да се дава монашеско име, което да започва със същата буква като светското, кръщелното име. Традицията да се приема ново име при замонашването се появила във Византия едва в края на VIII — началото на IX в. В средата на IX в., когато вероятно се подстригал Методий, тази традиция била вече въведена, но все още нямало редовна практика да се дава име, което да започва със същата буква като светското. Всъщност този елемент при смяната на името станал задължителен едва през XI в. Ето защо е много спорна вероятността Методий да е носел кръщелното име Михаил.

Правени са и други опити да се потърси името на Методий. Така например в едно съчинение на гръцки език, посветено на покръстването на русите, се разказва как византийският император изпратил в Русия по искане на руския велик княз един епископ и двама просветители — Кирил и Атанасий, „мъже добродетелни и много разумни, които владеели напълно не само Библията, но били добре упражнени и в светската книжнина“. Когато пристигнали сред русите, Кирил и Атанасий „просветили и покръстили всички“ и създали славянски букви за езика на новите християни. Това съчинение, наречено „Бандуриева легенда“ по името на своя откривател Анселмо Бандури, е създадено през

XIII–XIV в. То дава основание на някои учени, като Ж. Леписие, да допуснат, че светското име на Методий било Атанасий. За съжаление обаче няма никакви други факти, които да подкрепят това предположение.

В друга посока отправя научните търсения чешкото житие на солунските братя. В него те са наречени със славянски имена — Църха и Страхота. Тези имена са предизвикали много спорове, защото, ако би могло да се докаже, че това са техните рождени имена, това би било категорично свидетелство за славянския им произход. Житието на св. Църха и Страхота обаче е създадено едва през втората половина на XIV в. В тази епоха, отдалечена с векове от времето, когато са живели Методий и Константин-Кирил, възникват редица съчинения, свързани с тях, но всички те съдържат множество легендарни данни. А името Страхота е вероятно преведено от латински — от латинската дума *metus*, която значи „страх“. Затова днес не се приема и тази хипотеза за светското име на Методий.

Знатният произход на Методий навярно му е осигурил възможност да получи добро образование. Изворите не дават никакви конкретни сведения за това, но като знаем общата картина на образованието във Византия, можем да си представим какво е учило едно дете, от което се е очаквало в бъдеще да влезе в управляващите държавни среди. Съгласно общоприетата практика той вероятно е постъпил на шест или седем години в начално училище, където се е научил да чете Псалтира, избрани откъси от Стария и Новия завет, да пише и да смята. В по-горния отдел на училището образованието надхвърляло рамките на простото огромотяване. При по-подготвени преподаватели учениците изучавали граматика, реторика и философия.

Природните дарби на младежа, подпомогнати от доброто образование и високото положение на бащата, му дали възможност рано да се изяви. „Той бе от младини юноша мъдър в разговор, силен тялом...“, се казва в житието. „Затова и първенците, които го обичаха още от детинството му, водеха с него достойни разговори“ (ЖМ, с.79, 71).

Вероятно и солунският другарий Лъв често вземал със себе си по-големия си син, когато бил на служба. Пок-

рай баща си Методий сигурно получил и първите си задачи, които трябвало да го научат да се справя със сложните проблеми на управлението. А може би е бил изпратен още като юноша на служба в императорския дворец в Константинопол, какъвто бил обичаят у аристократичните византийски семейства. Очаквало се е, че в двореца младежът ще опознае механизмите на държавното управление, ще се научи да напада и да се защитава в сложните дворцови отношения, с които били свързани всички членове на висшето общество, ще потърси и намери мощни покровители за избраното от него поприще. А Методий сигурно бил готвен за висша държавна длъжност. Добрите му заложби и ранни прояви го направили известен. „Царят го държеше винаги до себе си“, казва житиеписецът. А авторът на Похвално слово за Кирил и Методий посочва: „Неговият по-стар брат, преблаженият Методий, от млади години започна да получава високи светски длъжности. Разцъфтявайки с мъдрост като благоуханен цвят, той стана любим на всички властници“ (ПКМ, с. 86).

Спечелил доверието на императора, съвсем млад Методий получил голяма административна длъжност — назначен бил за управител на славянско княжество. Точното название на длъжността му била „архонт“, а за княжеството, както го наричат изворите, „архонтия“. Както вече казахме, по това време Византия била разделена на теми — провинции, области, създадени на военно-административен принцип. Те били управлявани от стратег, друнгарий и т. н. С течение на времето обаче наред с темите на територията на Византия възникнали и по-малки административни области, означавани с различни названия, едно от които било „архонтия“. Управлението на тези области било организирано по същия начин като това на темите, затова и в тях гражданската и военната власт се съсредоточавали в ръцете на едно и също лице — на архонта. Това означава, че като архонт Методий имал не само политическа, но и военна власт; че не само събирал данъци, раздавал правосъдие и строил дворци и крепости, но бил длъжен да събира войските си и да застава начело при всеки военен поход, на които бил призован. А по това време Византия водела нес-

кончаеми войни, главно срещу славяни и араби, които постоянно заплашвали северните и източните граници на империята.

През първата половина на IX в., когато протекли детството и младостта на Методий, славяните били заели вече целия Балкански полуостров и уседнали там. В края на VII в. на север от Хемус се създала Българската държава, в която влезли местните славянски племена. Но огромни славянски маси, съставени от десетки племена, обитавали Балканите чак до Южен Пелопонес. Тези племена, които не се поддавали на асимилация и отказвали да се подчиняват на местните византийски управители, създавали много затруднения на Византия. Съществувала и постоянната заплаха, че те биха се присъединили към съседната Българска държава, която набрала мощ и станала притегателен център на отделните славянски групи извън нейните предели. Ето защо, когато имало временни затишия във войните с арабите на изток, византийските императори се заемали да ликвидират или поне да намалят славянската заплаха в границите на Византия.

Така още през 658 г. император Константин предприел поход срещу славяните в Южна Македония и Беломорска Тракия, пленил мнозина и ги преселил в Мала Азия. Тридесет години по-късно, през 688/689 г. Юстиниан II пленил голям брой славяни от Тракия и Южна Македония и ги заселил в тема Опсикон в Северозападна Мала Азия. Тези оскъдни сведения за славяни от българската група, преселени още през втората половина на VII в. в Мала Азия показват, че тази политика на империята имала двойна цел: да намали броя на славяните на Балканите, и то най-вече в областите, откъдето по суша минавал важният път между столицата и втория по големина град на империята — Солун. От друга страна, преселените в Мала Азия славяни били организирани като войнишко население и използвани във войните с арабите, но не винаги с голям успех. Византийските летописци споменават за редица случаи, в които славянските войнишки отряди отказвали да се бият на страната на Византия и преминавали към лагера на арабите. Това население, както и други насилно преселени етнически гру-

пи в далечните предели на Византия, било източник на постоянно напрежение за управляващите в Константинопол.

Когато стане дума за славянското княжество, което е управлявал Методий, някои изследователи (напр. А.-Е. Тахиаос) са склонни да посочат като евентуално негово местоположение Северозападна Мала Азия, по-точно областта Витиния, която по онова време е била част от тема Опсикон. Преселените там още през VII в. славяни са живели първоначално в Тракия и Южна Македония. Това значи, че те говорели на езика, познат на Методий от родния му град Солун. В този факт може да се търси и обяснението защо царят му възложил да управлява тази именно област. Сигурно за тази цел бил необходим интелигентен и верен човек, който да е в състояние да общува с едно варварско езическо племе, на чиито сили все пак империята искала да разчита.

В науката съществува и друга, дори по-разпространена хипотеза относно местоположението на Методиевата архонтия. Редица учени (Фр. Дворник, Хр. Кодов, Ем. Георгиев) смятат, че става дума за административна област на север от Солун, по долното течение на реките Струма и Брегалница. На тази мисъл навеждат някои късни славянски и гръцки писмени паметници (напр. Успение Кирилово, Солунската легенда, гръцките жития на Климент Охридски), които споменават Константин-Кирил и Методий като непосредствени учители и християнски мисионери сред българските славяни. Би могло да се допусне, че в основата на тези свидетелства стои стар исторически спомен, отглас на предполагаемата дейност на Методий в тези населени със славяни земи.

Добър и съвестен управител, Методий може би се бил убедил, че пътят към овладяването и подчиняването на тези непокорни жители на Византия минавал през тяхното приобщаване чрез християнството. Защото християнството било онази спойка, която крепяла многонационалната Византийска държава, християнството било символът на принадлежността към една общност, която смята себе си за вселена. Че Методий се отнасял към подчинените си не само като началник, подсказват и думите на житиеписеца:

„Най-сетне царят... даде му да управлява славянско княжество, като че ли предвиждаше, бих казал аз, че ще го изпрати за учител и пръв архиепископ на славяните, та да изучи всичките им обичаи и постепенно да ги обикне“ (ЖМ, с. 71). И друго пише авторът на Похвалното слово, за да подскаже какво запълвало времето на Методий през годините на неговото „княжение“: „В беседите си Методий се проявяваше като Соломон, изнасяйки дивни притчи, поуки и мисли от нивата на сърцето си, а в службата си беше приятен на всички. Като лелящ с криле той се появяваше неочаквано и на война беше страшен като Самсон, Геден и Исус Навин“ (ПКМ, с. 86).

Малко са източниците, от които можем да почерпим сведения колко време Методий заемал тази длъжност. Известията, които ни дават византийските хронисти на епохата, позволяват да си представим как са минавали дните му, изпълнени със задачите на мирното време — да следи за изпълнението на законите, за събирането на данъците, за осигуряването на трудовите дейности на населението — и с напрежението на военните походи, когато събирал подвластните му стратиоти, за да ги поведе на бой за защита на страната. Всеки ден той общувал с хората, стараел се да говори езика им, за да бъде разбран и за да си осигури подчинението им. По това време той отделял време и на семейството си — на жена и деца, за което ни подсказва Константин Преславски в Службата на Методий: „Като напусна род и отечество, съпруга и деца, свети учителю, ти си избра да живееш със светите старци в пустинята, преславни!“ (СлМ, с. 38).

Житията разказват, че Методий напуснал княжението и станал монах в един манастир на планината Олимп. Олимп се намира в северозападната част на Мала Азия, в областта Витиния, южно от град Бруса. По времето на Методий там имало над двадесет манастира и множество метоси, населени с монаси от различни народности. Чак до средата на XI в. това било най-голямото средище на монашески живот във Византия. Вече повече от четири столетия малоазийският Олимп бил наричан Света гора, когато това название официално приел манастирският полуостров

Атон, недалеч от Солун. Може да се допусне, че щом Методий избрал за свое убежище манастир именно в областта Витиния, неговата архонтия наистина се намирала сред малоазийските славяни, преселени от Южна Македония и Тракия в същата област.

Каква може да е била причината, която да накара младия Методий, отдал, както сочат изворите, десет години на населената с български славяни област, която управлявал, да напусне света, близките си, целия си начин на живот и да облеche расото? Нека обърнем отново поглед към Похвалното слово за Кирил и Методий, в което се казва: „Методий разбра, че този многометежен свят преминава безполезно, подобно на сянка, и нещо повече — той възприе като стрела в сърцето си словото на Господа, както е казано: Каква полза за човека, ако придобие цял свят, а нареди на душата си или я погуби? Или какъв откуп ще даде човек за душата си? Като замени земното с небесното, отхвърляйки с презрение от себе си всичко временно, Методий се устреми към вечното. Той отиде в Олимп и прие монашеско подстрижение в черни дрехи, очаквайки да получи бяла и нетленна ангелска одежда“ (ПКМ, с. 86). Също толкова абстрактно-възвишено обяснение за постъпката му ни дава и Проложното житие на Методий: „И когато си помисли, че животът на този свят е скоропременен и мъчението на грешните е дълго, умили се в страх Божи, остави сана на княжението пред царя, отиде на Олимпската планина и стана монах“ (ПрЖМ, с. 79).

И двете свидетелства говорят за някакъв прелом, настъпил в душата на Методий, нека да им вярваме. Но все пак вероятно имало и конкретна причина, която предизвикала повече размисли за Бога и небесния живот, отколкото за изпълненото с трудности ежедневие у един млад, умен, образован, храбър и силен византийски архонт.

Връзката на Методий с византийските дворцови среди била близка още от времето, когато бил дете. Не се знае кой бил неговият покровител в двора на императора, но той явно бил с добро положение и се ползвал с доверието както на самия император Теофил, така и след смъртта му през 843 г. на регентите на малолетния му син Михаил III —

императрица Теодора и логотета Теоктист, които поели властта. Но животът край византийския престол не бил лесен. Там властта много рядко се наследявала; много често тя се узурпирала от някой безскрупулен претендент. Византийската история е изпълнена с подобни примери, още повече че там е съществувал институтът на съимператорството. Това означавало, че към царуващия в момента император е могъл да бъде наложен още един император-съдружник. Това ставало или с преврат, или чрез натиска на народа, който можел лесно да бъде манипулиран от някаква групировка, или от самия владетел. Понякога самите императори оставяли властта на двама-трима или дори на всичките си наследници. От друга страна, византийските закони допускали избор на император от сената или от народа. Но в сената заседавали само чиновници, а народът бил тълпа, която очаквала единствено зрелищата на хиподрума. Затова византийските императори неведнъж се сменяли, ставайки жертва на заговори и умирали от ръката на най-приближените си.

Едно подобно събитие се случило през 856 г. Логотетът Теоктист бил убит чрез заговор от кесаря Варда, негов племенник и вуйчо на малолетния Михаил III. Теодора, майката на Михаил, била принудена да напусне двореца и да постъпи в манастир, а Варда споделил престола с императора, който бил изцяло под негово влияние. Тази смяна на властта очевидно не била формална. Изглежда, че тя имала като свои последствия цяла поредица от трагични събития, които сполетели всички приближени, привърженици или просто протежета на падналите от власт. Ето защо може би е по-близко до истината за преломния момент в живота на Методий свидетелството от неговото Пространно житие: „Като прекара в това княжество много години и видя много смутове и престъпления в този живот, той замени стремежите си към мрачните земни дела с небесни мисли; защото не искаше да смущава благородната си душа с неща, които не пребивават вечно“ (ЖМ, с. 71).

Трябва да се допусне, че Методий бил принуден да отиде в манастир. Възможно е да се е чувствувал застрашен или да се е боял за семейството си в променената по-

литическа обстановка. Може би станала опасна предишната му близка връзка с императора и двора. Показателно е, че приблизително по същото време Константин също прекарал известно време на Олимп при по-големия си брат.

Методий напуснал света и облякъл монашеското расо. По това време той приел новото си име. Така изчезнала изцяло предишната личност — отсега нататък това щял да бъде монахът Методий, който „се повинуваше покорно, като изпълняваше напълно цялото монашеско правило и се занимаваше усърдно с книгите“.

Във Византия през IX в. манастирът едновременно бил и не бил много далече от света. Често се случвало миряни да постъпят в манастир, след като изминат по-голямата част от земния си път. „Манастирът бил обикновеното убежище за чиновници и за воини; той бил задължителен приют за придворни в немилост, за свалени императори, за вдовици императрици, за императорски принцеси, които не са си намерили мъж... Хората са влизали там и после са излизали...“ Така френският византолог А. Рембо описва манастирския живот като начин за усамотение, за спасение, за достойно приключване на земния път според представите на тогавашното общество. Методий принадлежал към това общество и се подчинявал на законите му. Тук не става дума да се подценява неговата монашеска ревност и усърдието му в служенето на Бога. Манастирът променил социалното му положение, но със сигурност не го отдалечил от идеята за служене на хората.

И наистина в планината Методий не се отдал единствено на грижите за спасението на своята душа. „Усърдните занимания с книгите“ може би са били някакъв подготвителен труд за създаване на славянски превод на Евангелието. Някои хипотези, изказвани напр. от Хр. Кодов или А.-Е. Тахиаос, свързват пребиваването на Константин при брат му в манастира със създаването на славянската азбука. При съвместната им работа вероятно бил от полза опитът на Методий от дейността му сред славяните, чийто език и обичай познавал свършено.

Цел на византийската политика към славяните, които живеели в пределите на империята, била тяхната пълна

елинизация и асимилация и дори покръстването им е служело на тази идея. Известни са обаче много народи от християнския изток, които използвали своя народностен език както в литературата, така и в богослужебната практика — например в Грузия или Армения. Дори живеещите във Византия копти и сирийци употребявали родния си език в църквата. И макар че богослужението на народностен език възникнало при тези общности още в късната античност и за империята то е било просто заварено положение, все пак това били известни за образованите среди факти. Отличното познаване на славянския език още от детство, дългогодишният досег на Методий със славянското население, изключителният филологически усет и познания на Константин станали почвата, върху която поклънала идеята за книжнина на славянски език. Може би тогава у него се появило намерението да състави азбука за езика на славяните. Осъществяването на такава идея изисквало напрегнат труд. „Денонощно се занимаваше с тях [книгите] заедно с брата си, казва Кириловият житиеписец. Водейки достоен живот и насочвайки в сърцето си пътеките си към Бога, той прибавяше труд към труд и преуспяваше твърде много в Божиите добродетели“ (ЖК, с. 45).

С КОНСТАНТИН ПРИ ХАЗАРИТЕ

Когато отишъл при Методий на Олимп, Константин също бил приключил един етап от живота си. С име на ерудиран учен, владеещ много езици, опитен богослов и блестящ оратор, той бил изпратен с една византийска мисия в двора на Багдадския халифат, откъдето се завърнал, успешно изпълнил задачата си. Изворите не се спират на причините за тази мисия; там се изтъкват преди всичко богословските спорове, които водил Константин, и убедителния начин, по който оборил опонентите си.

Изпращането на мисии в чужди страни било постоянна практика във византийската външна политика. Тези мисии, за които са запазени малко сведения, обикновено имали политически и дипломатически цели — да сключват договори, да уговарят размяна на пленници след военни конфликти, да преговарят за установяване на граници, да сключват политически и военни съюзи, да уреждат бракове на управляващи и бъдещи императори, и, разбира се, наред с всичко останало — да пропагандират християнството. Този бил пътят, по който Империята привличала съседните народи в системата на византийската общност и си осигурявала трайно влияние върху тях. Многобройните пратеничества, които често включвали в състава си видни византийски учени и политически дейци като Йоан VII Граматик, Фотий и Константин Философ, създавали сложната политико-идеологическа, културна и религиозна мрежа от връзки, която като нервна система осигурявала на центъра информация и координиране на всички външнополитически действия на страната.

През първата половина на IX в. Византия водела непрекъснати войни с арабите — в Мала Азия, в Крит, в Сицилия и в Южна Италия. След всяка решителна битка, когато се променяло съотношението на силите, византийски мисии преговаряли с дипломатите на халифата, угова-

ряли размяната на пленниците, уреждали териториалните въпроси, сключвали мирни договори. При тези преговори често се водели богословски спорове, чиято цел била утвърждаването на предимствата на държавната религия — християнството, пред исляма, изповядван от противниците. В „Сарацинската мисия“ от 851 г. Константин Философ взел участие като дипломат и богослов, който се справя блестящо в полемичните битки.

Ето защо, когато около 860 г. византийският двор трябвало да изпрати своя мисия при хазарите, императорът отново потърсил Константин, за да го включи в състава на пратеничеството. Този път с него тръгнал и брат му Методий.

Хазарската държава, създадена през VII в., се простирала между Волга и Днепър, от Азовско до Каспийско море, а на юг достигала до Кавказките планини. Хазарите били тюркско полуномадско племе, управлявано от хаган. Скоро след основаването на държавата им сред хазарите проникнали мисионери на различни вероизповедания. Там работели и проповедници-християни от т. нар. Готска епархия, чието седалище било в Крим, но се подчинявала пряко на Константинополския патриарх. Същевременно в Хазария действували и юдейски и ислямски религиозни мисии. През втората половина на VIII и първата половина на IX в. юдаизмът станал официална религия на хазарския хански двор.

Византия била заинтересувана да поддържа добри взаимоотношения с тази силна държава. От една страна, тя разчитала на нейната подкрепа във войните с перси и араби, а, от друга, очаквала тя да послужи като преграда между Византия и постоянно заплашващите я от север варяги и руси. В средата на IX в. ситуацията била точно такава — необходими били спешни преговори за политически съюз с Хазарския хаганат за общи действия срещу варягите. С тази дипломатическа задача била изпратена византийска мисия, в която взели участие Методий и Константин. „Защото там имаше юдеи, които много хулеха християнската вяра. А той [Методий] рече: Готов съм да умра за християнската вяра, и не прояви непослушание, а отиде и помагаше

като слуга на по-малкия си брат, като му се подчиняваше. И така той с молитва, а Философът със слово обориha еврейте и ги посрамираха“ (ЖМ, с. 71). Така накратко Методиевият житиеписец разказва за тяхното участие в Хазарската мисия. Но от житието на Константин-Кирил знаем, че тяхното пътуване продължило почти две години, изпълнени с труд и лишения. По време на престоя им в Херсон на полуостров Крим Константин, следвайки църковното предание, намерил костите на мъченически загиналия в изгнание трети епископ на Рим свети Климент. Тези скъпоценни мощи той взел със себе си; няколко години по-късно те отворили вратите на Рим пред двамата братя за триумфално посрещане.

Хазарската мисия завършила успешно. Изворите не споменават нищо конкретно за сключения с хазарите договор, но от житието на Методий става ясно колко доволни останали във византийския двор от тяхната работа и колко високо оценили способностите му: „Царят и патриархът, като видяха неговия добър подвиг в Божието дело, убеждаваха го да го посветят за архиепископ на почетно място, където има нужда от такъв мъж. Но тъй като той не поиска, придумаха го, та го поставиха за игумен на манастира Полихрон“ (ЖМ, с. 71–72).

Не само от скромност Методий отказал да заеме предложената му висока църковна длъжност. Изглежда, че той все още не желал да бъде пряко обвързан с двора и висшите държавни среди. На подобни мисли навежда и поведението на по-младия брат Константин, героя на Хазарската мисия: „А Философът си отиде в Цариград и след като се яви при царя, остана да живее в безмълвие при църквата на светите апостоли, молейки се на Бога.“ Двамата братя се включвали в държавните пратеничества, като приемали своето участие за служба на Бога. В столицата обаче те пожелали да останат встрани от дворцовите интриги и потърсили уединение. Методий приел да стане игумен на един манастир — Полихрон. Този манастир се намирал също във Витиния, но не в планината Олимп, а южно от нея в областта Сигриани. Според свидетелството на житието в него живеели седемдесет души монаси, а доходите му били двадесет и четири мери злато. Тези сведения говорят за голям

и заможен манастир, чийто игумен се е ползувал с власт и авторитет. Можем само да предполагаме какви са били заниманията на Методий в Полихрон. Без съмнение, както в Олимп, той отново склонил глава над книгите. Но уединението този път било още по-кратко.

МОРАВСКАТА ДЪРЖАВА И ЕВРОПА ПРЕЗ IX ВЕК

В 862 г. при византийския император Михаил III пристигнали пратеници от моравския княз Ростислав. Те носели послание, чийто смисъл ни предават накратко и житията на Методий и Кирил: „Нашият народ се отметна от езичеството и държи на християнския закон, но нямаме такъв учител, който да ни обяснява на наш език истинската християнска вяра, та и други страни, като видят това, да направят като нас. Затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител, защото от вас всякога изхожда добър закон за всички страни“ (ЖК, с. 57).

Императорът решил да удовлетвори искането на Ростислав и възложил изпълнението на тази задача на Константин Философ. „Друг освен тебе не може да свърши тази работа, казал той според Методиевото житие. Тъй че ето ти много дарове и иди, като вземеш със себе си и брата си, игумена Методия. Защото вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто славянски“ (ЖМ, с. 72).

В тези думи, които житиеписецът на Методий е вложил в устата на владетеля, е отразена само една от причините изборът му да падне върху двамата братя — отлично познаване на славянския език. Със сигурност може да се допусне, че това не било единственото основание, още повече че решението вероятно не е било взето само от императора, нито пък това е станало веднага. Според изворите Михаил III свикал съвет, който да обсъди въпроса. В този съвет решаващо значение имало и мнението на още двама души от висшите управляващи кръгове на Византия — кесаря Варда и патриарх Фотий.

Варда бил вуйчо на императора Михаил III и негов регент заедно със сестра си Теодора, императрицата-майка, и логотета Теокист. Изключително амбициозен, Варда организирал заговор срещу Теокист, който в 857 г. бил убит. Варда станал кесар, т. е. съимператор на вече порасналия

Михаил III, като поел изцяло управлението на страната. Именно той свалил и предишния патриарх Игнатий и издигнал на негово място Фотий, на чиято поддръжка разчитал. Варда бил далновиден политик, делови администратор и целеустремен владетел. Човек с широки възгледи, той оценявал значението на образованието и станал един от инициаторите за възобновяването на висшето училище на Константинопол — Магнаурската школа. Не без негово участие били изпратени и мисиите при сарацини и хазари. Той обмислил политическото значение, което би имала оказаната помощ на моравския княз Ростислав. А политическата ситуация в Средна Европа, където се намирала Моравската държава по това време, била сложна и Варда вероятно преценил ползата за Византия от нейната бърза намеса.

Другата личност, която сигурно оказала влияние върху взимането на решение за изпращането на Константин и Методий начело на една византийска мисия в Моравия, бил Фотий, един от най-забележителните патриарси на Византия. Избран за патриарх в противоречие с каноните, тъй като бил светско лице, Фотий трябвало за няколко дни да встъпи в духовен сан и да премине всички степени на църковната йерархия. Със силния натиск на кесаря Варда Фотий сменил на патриаршеския престол Игнатий, суров аскет, несговорчив и ограничен. Избирането на Фотий предизвикало силен протест сред привържениците на Игнатий. В спора се намесил и римският папа, който решил да се възползува от ситуацията и да наложи първенстващата роля на Рим в църковните въпроси. С неговата намеса се сложило началото на продължителен конфликт между главите на двата църковни центъра — патриарх Фотий и папа Николай I — двама изключително надарени политици и дипломати.

Патриарх Фотий имал големи заслуги за успеха на византийската външна и вътрешна политика. Като никой друг преди него той отстоявал убеждението, че славянските племена, предизвикващи постоянни размирици и напрежение в държавата, не могат да бъдат подчинени само със силата на оръжието. Той смятал, че единствено чрез покръстването им на славяните ще се даде усещането за принадлежност към голямата общност на християнските народи. Ето защо

по негова инициатива през 60-те години на IX в. започнало голямо мисионерско движение. Били направени редица опити за християнизирание на живеещите в пределите на империята славяни-езичници, били изпращани проповедници и в далечни краища на Европа. Има сведения, че по това време мисионери са се опитвали да покръстят и руски племена.

И така, с поръката на императора, зад която стояла волята на Варда, и с благословията на Фотий Константин Философ и Методий започнали да се готвят за дълго пътуване.

Накъде е трябвало да поемат двамата мисионери? Какви задачи се е очаквало от тях да изпълнят? Каква е страната, в която ги изпращал императорът? Какви проблеми ги очаквали там?

Може би такива са били част от въпросите, на които двамата братя търсели отговор, преди да тръгнат за Моравия. Едва ли биха поели на път, без да проучат всички сведения за далечната славянска държава, които биха могли да се намерят в константинополските канцеларии и в архивите на двореца и патриаршията. Не можем да си представим, че мисиите, изпращани от византийските владетели, не са били дълго и грижливо подготвяни. Продължителната работа на Методий като служител в императорската администрация и службата на Константин като хартофілакс, т. е. секретар на патриарха, са им давали достъп до документи, свързани с външната политика на държавата и църквата. А могъщата Византийска империя е разполагала с мрежа от дипломати, които са изпращали сведения за всичко, което се случвало в другите страни. Тази информация вероятно била на разположение на онези, които имали за задача да защитават нейните интереси далеч от границите ѝ.

Земите, в които Константин и Методий отивали като византийски мисионери, се простирали по средното течение на Дунав, край неговия ляв приток река Морава и били населени със славянски племена. През последните столетия тези области имали бурна история. Част от западно-римската префектура Илирик, тези територии през V и VI в., по време на Великото преселение на народите, се завземали и опустошавали от различни варварски племена —

хуни, готи, авари, славяни и др. Много от тях се заселвали последователно на обезлюдяваните от постоянните набези земи. Но тези земи били „диви“ — те всъщност не принадлежали на никого. Населението там живеело на племена, които постоянно воювали помежду си. В продължение на векове тази „ничия“ земя била колонизаторска; това положение създавало възможности за завземане на територии и образуване на съюзи. От средата на VI в. тя влизала в пределите на Аварския хаганат. Тази аварска държавна организация била подчинила множество отделни племена и племенни съюзи, които запазили относителна самостоятелност, но воювали под предводителството на аварския хаган. Ето защо често „авари“ били наричани и славянски племена, които по същото време заселили обширни пространства от Средна и Източна Европа. В края на VIII в. франкският владетел Карл Велики довел до успешен край дългата си борба срещу аварите и тяхната държава била напълно и окончателно унищожена.

Славянските племена по поречието на Средния Дунав правили няколко опита за създаване на държавни организации. Едно трайно държавно образуване възникнало през първите десетилетия на IX в. — това била Моравия, чийто пръв исторически познат владетел бил Моймир (830–846). На изток Моравия граничела с Българската държава, на запад — с империята на Карл Велики и наследниците му. Всъщност границата с Франкската империя била до известна степен формална, защото още при създаването на Моравия на нейна територия останали да действуват многобройни франкски свещеници от Бавария, които проправяли сред славяните пътя колкото на Евангелието, толкова и на немското културно-политическо влияние.

Баварските немци се заселили в Средна Европа в началото на VI в. Тогава част от тях били християнизирани от местното романско население, което заварили тук. Франкски мисионери пристигнали по-късно, за да проповядват по тези места. В края на VII и началото на VIII в. се сложило и началото на баварска църковна организация. В 739 г. папският легат Бонифаций, следвайки политическото разделение на провинцията, разделил Бавария на четири диоцеза

(епархии). Техни центрове били Залцбург, Фрайзинг, Регенсбург и Пасау. В края на столетието по молба на Карл Велики, който искал да осигури единство на Баварската църква, папа Лъв III направил Залцбург архиепископия — главен град на църквата — за Бавария и славянските земи на югоизток. Епископствата Пасау, Регенсбург, Фрайзинг и Зебен станали суфрагани, т. е. подчинени на Залцбург. През първата половина на IX в. мисионери от Пасау проповядвали християнството в земите на Моравия, без тези земи да им са официално предоставени за мисионерска дейност от папата, който имал църковната юрисдикция над същите територии още от времето на разделянето на Римската империя на Източна и Западна. Такова църковно попечителство обаче получила Залцбургската архиепископия за Панония и това станало причина за една от най-драматичните страници в историята на Кирило-Методиевата Моравска мисия.

Баварската църква била част от Държавната църква на Франкската империя, възобновена от Карл Велики. Нейна важна особеност била, че тя се ръководела от императора и се управлявала от държавни органи, чиито църковни събори били същевременно и държавни съвети. Ето защо тази средновековна немска църква, в чиято идеологическа основа може да се открие представата за църковна организация на Константин Велики, основателя на Източната римска империя, носела всички белези на господство на светската власт над църковната. Това била една от причините за недоволството на Светия престол в Рим и за съперничеството в сферите на влияние върху славянското население в Европа, най-многобройното езическо население, с чиято християнизация и трите църковни центъра в Европа — Рим, Франкската църква и Константинопол — се надявали да осигурят и своето политическо господство над земите им.

В 862 г., когато Методий и Константин се готвели за своя път към Моравия, на престола бил княз Ростислав. Той бил мъдър и далновиден владетел, който за малко повече от петнадесет години успял да укрепи политическата и военна мощ на младата си държава. В своята политика следвал линията на управление на своя предшественик Моймир — линия на самостоятелност и независимост във

всички сфери. Моймир, който вероятно бил езичник, не се поддавал на франкското влияние и едва ли проявявал голяма търпимост към мисионерите, изпращани от Пасау. В своя стремеж към укрепване и разширяване на държавата той присъединил към нея съседното Нитранско княжество. При това изгонил от престола в Нитра тамошния княз Прибина, който може би бил вече християнин, но преди всичко бил дълбоко свързан с франките. Могъществото на Моравия нараствало, а Франкската империя не била в състояние да се намеси политически, за да го спре. Тя самата била твърде заета както с други външнополитически проблеми — като изострянето на отношенията ѝ с България, така и с постоянните вътрешни борби между наследника на Карл Велики Лудвиг Благочестиви и синовете му.

Като обединил след многобройни войни огромни територии, Карл Велики възстановил Западната римска империя. Тя обхващала по-голямата част от Западна Европа, обширни земи в Средна Европа и в Северна и Средна Италия. След като придобил огромна политическа и военна мощ, Карл Велики изискал от римския първосвещеник да утвърди официално Франкската държава като истинска световна империя наравно с високомерната Византия. В 800 г. папа Льв III тържествено коронясал в римската катедрала „Свети Петър“ Карл Велики за император. От този момент нататък съществували две световни империи и това обстоятелство придобило в политическо отношение толкова голямо значение, каквото имало по-късното разделение на църквите в религиозната област.

Във Византия коронясването на новия император се възприемало повече като дело на папата, отколкото като идея на франкския крал. През целия VIII в. Византия била разкъсвана от вътрешнополитическите проблеми, които поставило иконоборческото движение. Няколко владетели и патриарси официално се обявили срещу почитането на иконите, което възприемали като еретическо. Разбира се, те имали многобройни и силни противници, които отстоявали светостта на изображенията. Римската църква също се противопоставила на иконоборството. С коронацията на Карл Велики за император в 800 г. папата нанесъл удар сре-

щу иконоборческата византийска империя и нейните претенции за единствена световна държава. Същевременно Лъв III демонстрирал и друго — това, че папската институция се поставя под закрилата на могъщата Франкска империя като истинска страна, която спазва християнските закони. Този акт задълбочил разделителната черта между гръцко-византийския Изток и латинския Запад, прокарана за пръв път четири столетия по-рано, когато след смъртта на император Теодосий в 395 г. Римската империя се разделила на Източна и Западна. Това разделение не засягало само политическата или религиозната област; то очертавало едно бъдещо съперничество и в духовната и културната сфера на Европа.

Карл Велики оставил за единствен наследник на престола сина си Лудвиг Благочестиви. Той бил коронясан в 813 г. от баща си, който демонстрирал независимост от Светия престол. Но синът нямал вътрешната сила на баща си, за да провежда толкова самостоятелна политика. Три години по-късно, вече след смъртта на Карл Велики, той дал за всеки случай на папата да повтори коронацията му. Това че Лудвиг Благочестиви нямал достатъчно здрава ръка, за да управлява огромната си империя, проличало още от първите години на царуването му. Привелигите, които дал на двама от синовете си в държавната администрация, поставили началото на дълги междусобни борби за власт между потомците му. Край на дългогодишните заговори, войни, временни съюзи и отново войни сложил едва Вердюнският договор, подписан през 843 г., който узаконил разпадането на Франкската империя на три независими кралства. Карл Плешиви получил западните части, от които по-късно се създала френската феодална държава. Лотар запазил Италия и една ивица, която се простирала северно от Алпите и стигала до Прованс. На Лудвиг Немски се паднали източнорейнските области, Бавария и териториите на епископствата Майнц, Шрайер и Вормс, които образували Източнофранкското кралство, основа на бъдещата германска феодална държава.

Източнофранкската държава граничела на изток с Моравия, която набирала политическа и военна мощ и започнала да създава страхове у съседите си. В 846 г., като изпъл-

зувал момента след смъртта на Моймир, Лудвиг Немски предприел успешен поход срещу Моравия. На освободения моравски престол той поставил Ростислав, племенник на Моймир, ревностен християнин, като се надявал, че той ще приеме подчиненото положение, следвайки политика на привързаност към християнската държава на Лудвиг.

Ростислав наследил една централизирана държава, която му дала възможност да отстоява своята независимост спрямо Германия. Новият моравски княз имал амбицията да присъедини постепенно към държавата си населените със славяни територии в цялата среднодунавска област в една Велика Моравия. Важен проблем в това отношение представлявали християнските баварски мисионери, които вече десетилетия наред проповядвали сред славяните и били изградили до голяма степен църковна организация. Тя обаче, смятал Ростислав, можела да послужи за основа на една бъдеща моравска църква. Така той стигнал до решението да се освободи от присъствието на немското духовенство, което прокаряло чуждо културно-политическо влияние и засилвало зависимостта на Моравия от франките.

Може да се предположи, че в Моравия по това време са работили християнски мисии и от други страни. Такива указания се срещат в Пространното житие на Методий, според което в посланието на княз Ростислав до император Михаил III се казва: „При нас са надошли мнозина учители християни от италианците, от гърците и от немците, които ни учат различно...“ (ЖМ, с. 72). Откъде са били тези проповедници? Изследователите предполагат, че „италианците“ са дошли от Аквилейската патриаршия, чието седалище Аквилея се намирало на северния бряг на Адриатическо море в Триесткия залив. Нейните мисионери разпростирали духовната си дейност през IX в. в Каринтия, Истрия и в земите на юг от Дунав, като се стремели да включат в обсега си и Панония. Съществуват свидетелства, които доказват съществуването на връзки между Моравия и Аквилея — в моравската църковна архитектура от IX в., в думи, означаващи християнски понятия, които имат романски произход и в реда на дните от седмицата у славяните. Във Византия и в по-голямата част от Средна и Западна Европа сед-

мицата започва с неделя, а в славянските страни, които граничат с Аквилейската патриаршия, започва с понеделник; затова вторият ден се нарича вторник, четвъртият — четвъртък, петият — петък.

Кои са били „гърците“ учители, е по-трудно да се определи. Вероятно е ставало дума за духовници от Далматинското крайбрежие, което по онова време се намирало в пределите на Византия. Тези италиански и гръцки проповедници вероятно не са могли да работят в онази част от Моравия, където е била мисионерската област на баварския епископат Пасау, тъй като навлизането в чужда църковна област било забранено от няколко правила, приети на вселенски събори. Когато обаче в 852 г. княз Ростислав решил да изгони от страната си баварските духовници, може би е трябвало да допусне други духовни лица в Моравия, които да ги заместят. Така или иначе това едва ли е станало навсякъде. Тяхната дейност вероятно е протичала в граничните области, без да предизвиква съпротивата на Пасау, чиято организация от своя страна не обхващала всички моравски земи.

Тълкуването на текста на посланието, което Ростислав сам или, както съобщават някои писмени паметници, заедно с племенника си Светополк изпратил до византийския император в 862 г., дава възможност да се очертаят някои подбуди на моравския княз да изпрати тази молба. Там се изтъква нуждата от християнски духовни лица, които да учат и да проповядват на славянски език. Главната цел на Ростислав била друга — той искал преди всичко да получи църковно-политическа независимост за своята държава, за да намали влиянието на баварския епископат. Затова желал да създаде самостоятелна моравска църковна епархия начело със собствен епископ. Преди да изпрати посланието си до византийския император, Ростислав се обърнал към римския папа с молба да му бъде изпратен епископ от Рим, който да създаде независима моравска църковна организация и да я оглави. Папа Николай I бил далеч от мисълта да удовлетвори подобна молба. В този момент той се нуждаел от подкрепата на Източнофранкската държава и благословил нейния владетел Лудвиг Немски, който потеглял на во-

енен поход срещу Моравия. Тогава Ростислав се обърнал към Византия. Той поискал от нея добър проповедник и богослов, който да помогне за разпространението на християнството, да унифицира богослужението и да послужи за опора на антифранкската политическа ориентация.

Макар посланието на Ростислав до Михаил III да не представя политическите основания на моравския владетел да потърси помощта на Константинопол, те несъмнено са били обяснени от неговите пратеници в двора. Военно-политическата ситуация в Моравия била много тежка в този момент. Източнофранкският крал Лудвиг Немски, който бил зает със спорове около западнофранкския престол, назначил най-големия си син Карломан за управител на Източната марка* (Бавария), като мислел, че той най-добре ще защитава интересите на кралството. Синът обаче нямал търпение по-скоро сам да стане владетел. Той решил да се самообяви за баварски крал, но за това му били нужни съюзници, които да го подкрепят. Той сключил съюз дори с Ростислав, като се надявал, че на него ще може да разчита за съдействие срещу Лудвиг Немски. В 861 г. Карломан се обявил открито срещу баща си. Дотогава кралят, който следял нещата, не смятал, че има сериозен повод за намеса. Сега обаче той решил да предприеме действия както срещу Карломан, така и срещу Ростислав, който заплашвал да превърне Моравия в първостепенна военна сила в земите по Средния Дунав. За тази цел Лудвиг Немски потърсил съюз с българския владетел Борис. Борис, който очевидно се притеснявал от засилващата се моравска държава, приел съюза. През пролетта на 863 г. съюзниците усмирили Карломан, който вече неколkokратно искал прошка от баща си и се заклевал във вярност, а после се отмятал и отново се опълчвал срещу него. По това време вероятно са били уговорени и съвместни военни действия на България и Източнофранкската държава срещу Ростислав, който се превръщал в заплаха и за двамата си съседи. Същевременно Лудвиг Немски предложил на Борис да приеме християнство-

* Марка — погранична укрепена административна област във Франкската държава през VIII–IX в. По-късно някои марки се превръщат в княжества и започват да се наричат маркграфства.

то, надявайки се с този акт да си осигури постоянната подкрепа на българската държава в борбата с Моравия. Чрез франкското религиозно влияние в България той би спечелил и позиции в източна Европа, като получи достъп до границите на Византия, без същевременно да я допусне близо до своите земи. Папата благословил плановете на съюзниците. Една от причините за това може би е било обещанието на Борис да приеме християнството от немското духовенство, т. е. от Римската църква.

Ростислав отлично разбирал отчаяното положение, в което се намирала страната му. Ако общите действия на Лудвиг Немски и Борис постигнали целите си, Моравия щяла да бъде разбита и поделена между тях. Единствената възможна опора и защита в тази политическа ситуация Ростислав виждал във Византия.

И така, Ростислав се опитвал да уреди религиозния живот на Моравия, готвел се за защита на независимостта ѝ и чакал отговора на Византия. Византия отговорила благосклонно на молбата му и натоварила с християнска мисия Константин и Методий. Какви били причините за готовността ѝ да помогне на далечната славянска държава?

Пространните жития на братята предават благочестивото настроение, което обзело императора, бъдещите мисионери и техните сътрудници. „Тогава те не посмяха да откажат нито на Бога, нито на царя... но като изслушаха височайшето слово, отдадоха се на молитва заедно с други, които бяха със същия дух като тях“, разказва житието на Методий. За житиеписеца е било важно да пресъздаде готовността на славянските светци да служат на Божието дело, да подчертае, че тяхното начинание е свято. И наистина, мисията на Константин и Методий била организирана и подготвена като християнска мисия. Но без съмнение освен тяхното благочестие и богословски знания за техния избор имали значение техният дипломатически и организаторски опит, както и владееенето на славянския език.

Това, разбира се, не означавало, че Византия нямала отношение към политическите проблеми, които поставял сключеният между Лудвиг Немски и българския хан Борис договор. Византийският двор си давал сметка, че с една

мисия не може да постигне разрешаването им. Този съюз, който би могъл да осъществи проникването на западно-римското църковно влияние на Балканите, трябвало да бъде разрушен на всяка цена. Единственото ефикасно средство за постигане на тази цел се оказал военен удар върху южната граница на България, който щял да обърне в друга посока българските войски. Този замисъл бил осъществен, при това с голям политически ефект, но едва през 864 г. Времето, необходимо да се подготви голям военен поход в подходящ момент, било по-дълго, отколкото можело да се изчака. Затова се налагало да бъде предприета някаква предварителна мярка, която поне да отложи събитията във времето. За това трябвало да послужи християнската мисия, изпратена от Византия, и нейното присъствие и дейност в Моравия трябвало да демонстрират не само близките отношения на Византия с Моравия, но и нейното реално участие в духовния живот на страната.

СЛАВЯНСКИТЕ ПРОСВЕТИТЕЛИ В МОРАВИЯ

И двете жития, които разказват за началото на Моравската мисия, подчертават, че в отговор на отправените молитви Бог явил на Константин славянските букви и той веднага съставил азбука, за да напише на славянски език „евангелска беседа“. Не случайно житиенписците подчертават, че създаването на славянската писменост е станало по Божията воля. Този факт доказвал, че тази писменост е свещена, че Божият промисъл ѝ е присъщ не по-малко, отколкото на признатите за свещени езици — гръцки, еврейски, латински. Този момент е умело показан в един епизод от Кириловото житие. На нареждането на императора да се отправи като учител и проповедник в Моравия Философът отговорил: „Макар че съм уморен и болен тялом, аз с радост ще отида там, стига само да имат писменост на своя език. А царят му рече: И дядо ми, и баща ми, и мнозина други са търсили такова нещо, но не са намерили; как мога аз да го намеря? Философът рече: Кой може тогава да пише думите си на вода и да си спечели име на еретик? А царят заедно с вуйчо му Варда му отговори: Ако ти поискаш, това може да ти го даде Бог, който дава на всички ония, които се молят без съмнение, и отваря на ония, които чукаат“ (ЖК, с. 57).

В този кратък диалог се съдържа целият дълбок смисъл, който средновековните книжовници и духовни лица влагат в писмеността. Както написаното върху вода не оставя следа, така и проповядването на християнската религия ще бъде безуспешно, ако не се облегне на книгите; понеже словото, което не е записано, може да бъде разбрано зле, изтълкувано погрешно и да приеме еретичен смисъл. Ето защо за това свято дело, което предстои — проповядването на Словото сред славяните, — сам Бог ще даде писмена, та да получат те на своя език свещените книги.

Едва ли създаването на славянската азбука от Константин се дължало единствено на Божието внушение. Работата по съставянето на азбуката, както и първите преводи на евангелски книги са започнати може би още в манастира на Олимп. Какви книги били преведени и взети в Моравия, се разбира от житието на Константин-Кирил, където се казва: „Той веднага състави азбуката и започна да пише евангелските думи: В началото беше Словото и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото“ (ЖК, с. 57). Тези думи, с които започва Евангелието от Йоан, стоят в началото на византийската богослужебна книга Изборно евангелие. Мнозина изследователи смятат, че това свидетелствува за намерението на Константин да започне богослужение на славянски език в Моравия. Едва ли обаче може да се предполага, че тази идея е възникнала у славянския просветител още във Византия. По-вероятно е той да е превел заедно с брат си Изборно евангелие с намерението то да послужи на техните учителски цели. Тези подбрани от евангелията откъси, които иначе се използвали в литургията, може би са били най-подходящи за началото на една просветителска и пастирска дейност сред моравските славяни. Всъщност такава практика съществувала вече в християнския Изток и била доста разпространена. Така например в манастира „Свети Сава“, който се намирал в Палестина, било прието монасите грузинци и сирийци да се събират преди началото на богослужението, което се извършвало на гръцки език, и да четат откъси от Новия завет и да пеят псалми на своя роден език. Може би въвеждането на подобна практика в Моравия е била целта на Константин и Методий, когато са започнали създаването на славянска книжнина именно с тази книга. В тяхната работа трябва да са взели участие и техните ученици, сътрудници, съмишленици. Без съмнение те са ги последвали и в дългия им път към Моравия.

В науката съществуват различни мнения за това, по кой път са поели мисионерите, отправяйки се към земите край река Морава. Безспорно най-прекият път минавал през българските земи до Белград, който лежи на Дунав, а оттам — през Панония до столицата на Моравия Велеград. По това време обаче българският хан Борис се намирал във

военен съюз с източнофранкския крал Лудвиг Немски и българо-византийските отношения вероятно са били обтегнати, така че преминаването на официална християнска мисия от Византия през земите на една враждебна езическа държава би било рисковано. Затова се смята (Фр. Дворник, Хр. Кодов), че е по-вероятно двамата братя да са избрали стария римски път Виа Егнация, който преминавал от Константинопол през Солун до албанските брегове на Адриатическо море, а след това да са преплавали с кораб до Венеция и да са поели на североизток през Панония до моравските земи.

Столицата на Моравия, градът на Ростислав, се намирал на мястото, където река Олшава се влива в Морава, в земите северно от средното течение на Дунав. Яките крепостни стени и могъщият отбранителен вал се издигали в гъсто населена област, в която се събирали търговски пътища. Оттам водел и старият поморавски „янтарен път“, който съединявал дунавските области с балтийското крайбрежие. На десния бряг на река Морава, върху възвишения, заобиколени с блата, се издигала столицата. В околните земи, в низините, се намирали десетки малки селища на земеделци и рибари, на занаятчии и скотовъдци, които осигурявали процъфтяването на града, на малките феодални владения и на църквите, чиито основи днес откриват археолозите. В този днес замрял, но някога изпълнен с живот град през пролетта или през ранната есен на 863 г. княз Ростислав посрещнал Константин Философ и Методий.

Пространното житие на Методий не споменава нищо за времето на напрегнат труд, което двамата братя прекарвали там. Житието на Константин-Кирил е изворът, от който могат да се почерпят сведения за тяхната учителска дейност в Моравия.

През първата половина на IX в. в Моравия, както и в цяла Западна и Средна Европа се проповядвало и се извършвало богослужение на латински език. Това бил официалният църковен език на всички територии, върху които упражнявала своята църковна власт Римската църква. След разделянето на християнския свят на две големи общности — източна и западна — с центрове Константинопол и

Рим, между тях, както вече се спомена, се развило съперничество за разширяване на сферите на влияние. Официалните езици на двата големи религиозни и културни центъра — гръцки и латински — се наложили като едно от основните средства за поддържане на тази централизирана власт. С изключение на еврейския език, на който били написани свещените книги, на всички други езици се гледало като на некултурни и груби. Това схващане за предимството на трите свещени езика получило широко разпространение в християнския свят от времето на Исидор Севилски, църковен писател от края на VI и началото на VII в., който пише в своята книга „Етимологии“: „Три са свещените езици: еврейски, гръцки и латински, които по цялата земя блесят най-много. На тези три езика Пилат заповядал да бъде надписът на Господния кръст.“ Големият авторитет на Исидор подпомогнал бързото разпространение на „триезичната догма“.

Това схващане не случайно намерило добър прием както на изток, така и на запад. Християнските владетели разширявали и утвърждавали своето политическо влияние чрез налагане на своите архиепери, проповядващи на гръцки или латински език в църковните организации на новопокръстените страни.

До 60-те години на IX в., когато пристига мисията на Константин и Методий, в Моравия се служело и проповядвало на латински език. Били използвани и някои текстове на славянски, тъй като в средите на франкската църква съществувало убеждението, че както за приобщаването на немците, така по-късно и на славяните езичници към християнството би имало по-добър резултат проповядването на техния роден език. Още в 794 г. на синода във Франкфурт се постановило: „Нека никой не вярва в това, че може да се въздава похвала на Бога само на три езика.“ В началото на IX в. били свикани още два синода — в Аахен през 802 и в Майнц през 813 г., на които още веднъж било подчертано, че за да бъдат по-добре разбирани проповедите на свещениците, те трябва да бъдат преведени на простионароден латински или дори на немски език. Решенията на двата синода допускали дори хората, които не знаели латински, да се

молят на Бога на своя език. Единствено за богослужението не се допускало в никакъв случай да се провежда на друг език, освен на един от трите „свещени езика“. Съществуват старонемски преписи от VIII в. на двете най-важни молитви, които всеки жител на Франкската държава е трябвало да знае наизуст, преди да приеме светото кръщение — „Отче наш“ и „Символа на вярата“. На старонемски са били изричани обетът за отричане от сатаната и са били научавани наизуст десетте Божии заповеди. Много вероятно е в Моравия да са били използвани в славянски превод същите текстове при покръстването на моравските славяни. Религиозни текстове на славянски език, преведени от латински и старонемски, били записвани с латински букви. Но латинската азбука не била пригодена да предава специфичните за славянската реч звукове. По тази причина съществуването на славянски религиозни текстове в Моравия преди пристигането на Константин и Методий не можело да има голямо значение. Със създаването на славянска азбука, специално предназначена за записване на славянската реч, и с първите преводи на текстове от гръцки език преди започването на Моравската мисия се сложило началото на славянска книжнина и на славянски литературен език изобщо.

Своята главна задача след пристигането си в Моравия Константин и Методий вероятно виждали в подготовката на достатъчен брой духовни лица от средата на моравските славяни, които да заемат мястото на баварските свещеници в църковната организация. Без съмнение това очаквал от тях и княз Ростислав. Но братята, навлизайки все повече в конкретната си работа, ясно виждали, че простата замяна на едните свещеници с други няма да промени положението и няма да доведе до по-голяма самостоятелност на моравската църква.

През август 864 г. крал Лудвиг Немски нападнал моравските земи, завзел големи части от тях и обсадил Ростислав в крепостта Девин. Моравският княз бил принуден да признае върховенството на немците и да положи васална клетва. Това събитие наложило и други промени в духовния живот на страната. Князът трябвало да допусне отново баварски духовници в моравските църкви. Вече повече от

година там работели византийските мисионери. От този момент нататък в Моравия действували две групи духовни лица, чиито църковна практика, литургичен език и начин на извършване на богослужението се различавали напълно. Баварските свещеници отслужвали своите литургии на латински език повече от три десетилетия по тези земи. Техните църковни ритуали били по-познати на местното население и се възприемали по-лесно. Византийските мисионери имали друго предимство — преведените на славянски език откъси от Евангелието били възприемани с радост и бързо придобивали популярност. Смята се (Вл. Вавржинек), че това обстоятелство подтикнало Константин Философ и неговия брат Методий да отидат по-нататък от четенето в църква на евангелски текстове на славянски език. Постоянното съперничество с немско-латинското духовенство навело братята на мисълта за въвеждане на богослужение изцяло на славянски език, което да бъде разбираемо за народа.

„В кратко време той преведе целия църковен чин и ги научи на утренната, вечерната, повечерието и литургията“, казва Кириловият житиеписец. От тези думи можем да си представим, че двамата братя взели текстовете, по които византийската църква извършвала своите обреди и ги превели на славянски език. Едва ли обаче това е било точно така. Те си давали сметка, че в богослужебната практика, която ще въведат в Моравия, трябва да използват и някои латински ритуали и текстове, които били въведени отдавна и към които населението било привикнало. Предполага се, че отначало превели византийската литургия на Йоан Златоуст, като умело приспособили някои молитви от нея към западно-римските църковни традиции. Когато превеждали пък от латински една *Libellus missae* — Книга на обредите, пренесена в Моравия от северноиталиански мисионери, те внасяли в състава ѝ отделни византийски текстове в славянски превод. Целият преводачески и книжовен труд на Константин и Методий бил насочен към създаване на славянска литургия, която да съответствува най-пълно на потребностите на местното население, без да се пренасят механично нито гръко-византийски, нито латински елементи в нея. Тази особеност на въведеното от тях славянско бо-

гослужение в Моравия му придавала самостоятелен характер и го отдалечавала от възприетата от баварската църква практика. Това било и основната причина за многобройните и остри нападки на немските духовници срещу славянските първоучители и техните съмишленици. „Не се слави Бог по този начин. Ако това беше угодно Богу, не можеше ли той да направи тъй, че и те още отначало да пишат своята реч със свое писмо, и така да славят Бога? Но той е избрал само три езика — еврейски, гръцки и латински, чрез които подобава да се въздава слава на Бога. Това го говореха латинските клирици — архiereи, йереи и техните ученици“ (ЖК, с. 58). С тези думи Кириловият житиеписец обобщава смисъла на обвиненията срещу привържениците на славянското богослужение. За схващането сред немските свещеници, че богослужението на славянски език е неприемливо, причина е преди всичко приетата практика да се слави Бога на латински, а вероятно и тяхната единствена дотогавашна представа за християнска книжнина на народен език. Старогерманското племе готи, чийто епископ Улфила превел през IV в. Библията от латински на готски език, били еретици — ариани. Арианството е раннохристиянско учение, според което Бог-Син не можел да бъде равен, единосъщен на Бог-Отец, тъй като бил роден от него и не можел да притежава абсолютните свойства на Бога — всемогъщество, всезнание и т. н. Това учение било осъдено още на Никейския вселенски събор в 325 г. и било обявено за еретическо. Както са еретици готите ариани, които четат Библията на своя език, така и Константин и Методий и техните ученици, които проповядват и служат на славянски език, трябва да бъдат осъдени като еретици, разсъждавали немските свещеници.

Константин успял да заклеими своите противници като „пилатовци“ и „триезичници“ и да ги обори с богословски доводи. Но двамата братя се сблъскали и с необходимостта да се борят с езически остатъци в християнския бит на новопокръстения народ. Те смятали, че работилите преди тях баварски духовници са „проповядвали безчестия“, че не забранявали да се правят „жертвоприношения по старите обичаи“ и „да се сключват безчестни бракове“. Тези ези-

чески обичаи и вярвания, останали у населението, едва ли се дължали на недобросъвестността или невежеството на немските проповедници. Днес е известно, че в началните етапи на покръстването на различни езически народи е съществувала практика да се приспособяват новите религиозни ритуали към езическите, да се „присаждат“ християнски празници към изконно съществуващите езически традиции. В „Закон за съдене на хората“, сборник от правни закони, създаден през IX в., за който в науката все още се спори дали произлиза от Моравия, или е възникнал в България, има строги правила за налагане на санкции срещу езическото. Първият закон в него гласи: „Всяко село, в което се извършват обреди или заклинания езически, да се отдале на Божия храм с цялото си имение, което имат господарите в това село; който извършва обредите и заклинанията, да се продаде с целия имот, а цената да се даде на бедните“ (ЗСЛ, с. 139). Самият Константин Философ проповядвал: „Принеси Богу хвалебна жертва и въздай на Всевишния твоите молитви“, и още: „Не напускай жената на своята младост; защото ако ти я напуснеш, безчестие ще покрие помишленията ти...“ (ЖК, с. 58).

Неуморният труд на двамата славянски просветители дал плодове. Били преведени необходимите книги, обучени достатъчно свещеници на славянско писмо, въведено било в много храмове славянско богослужение. Моравската църковна организация се нуждаела от епископ, който да я оглави, за да добие достатъчно самостоятелност. „И като взеха със себе си няколко от своите ученици, които смятаха достойни да получат епископска степен“, братята напуснали Моравия. Това свидетелство на Италианската легенда обяснява защо Константин и Методий потеглили на път през есента на 866 г. Различните извори сочат различни данни за времето, което те са прекарвали в Моравия. Според житието на Методий те работили там три години; според Кириловото — 40 месеца. Италианската легенда дава четири години и половина. Ако братята са пристигнали в Моравия през пролетта на 863 г., а са заминали през есента на 866, престоят им продължил 40 месеца. Ако ли пък престоят им в държавата на Ростислав е започнал през

есента на 863 г., то до времето на заминаването им изминали точно три години. Могат да се намерят аргументи в полза и на едното, и на другото мнение. Трябва да се има предвид обаче, че в средновековните съчинения числата често се употребяват заради техния символичен смисъл и историческата им достоверност поначало е спорна. Повече дискусии в науката предизвиква един друг въпрос: накъде са поели Константин Философ, брат му Методий и техните ученици?

Изказвани са най-различни предположения за това, какви намерения са имали просветителите по-нататък. Всяко от тях има своите основания, без да съдържа достатъчно доводи за обяснение на останалите факти, които съобщават изворите. Със сигурност е известно, че една година по-късно те се намирали във Венеция, където се състоял диспут на Константин със събрани там епископи по въпроса за възможността да се извършва славянско богослужение — известният „диспут с триезичниците“.

Някои изследователи (напр. Фр. Дворник) смятат, че крайната цел на пътуването била Константинопол. „...Те се върнаха от Моравия, след като изучиха ученици“, се казва в Методиевото житие. След като мисията им е потеглила от Константинопол, би могло да се помисли, че този израз означава връщане там, откъдето са тръгнали — във византийската столица. Братята може да са тръгнали към Венеция, откъдето са се надявали да заминат с кораб за Византия и да посветят учениците си при константинополския патриарх. Това предположение обаче не обяснява защо във Венеция Константин е трябвало да дискутира с „триезичниците“, защо изобщо те са били събрани там.

Дори първоначално да са имали намерение да заминат за Константинопол, събитията, които стават там през 867 г., биха ги отклонили от този замисъл. Неканоничното издигане на Фотий за патриарх в 857 г. дало повод на римския първосвещеник папа Николай I да се опита да наложи на Константинопол своята и на Римската църква първенстваща роля във всички въпроси на християнската църква. В 863 г. той свикал събор, на който обявил Фотий за свален от заеманата длъжност. Това събитие станало по-късно по-

вод за голямата източна схизма. Фотий, който по своя ум и амбиции не отстъпвал на папата, приел предизвикателството. Неговата енергична съпротива срещу намесата на Рим в църковните дела на Константинопол привлякла в конфликта византийския император Михаил III, който в ултимативна форма изискал от папата отменяне на присъдата срещу Фотий и протестирал остро срещу пратенциите на светия престол. Патриархът не спрял дотук. На свой ред се обявил за съдник над Римската църква, като я обвинил в заблуда и в пренебрегване на църковната дисциплина. Спорните моменти се въртели около т. нар. въпрос за *filioque* — чисто богословски въпрос, по който имало разминаване на гледищата в източната и в западната църква. Става дума за това, дали Светият дух произлиза само от Бог-Отец (както твърдят на изток) или „и от Сина“ (както западната църква е записала в своя Символ на вярата). Вземайки за повод този чисто догматичен въпрос, Фотий обвинил Рим в ерес. В 867 г. той свикал в Константинопол църковен събор, председателствуван от императора. На този събор папа Николай бил отлъчен от църквата, а посегателствата на Рим върху делата на византийската църква били обявени за незаконни.

През септември същата година Михаил III бил убит чрез дворцов заговор. На престола седнал узурпаторът Василий I, основателят на македонската династия. Син на бедно арменско семейство преселници, издигнал се от слуга в аристократичен дом, придворен любимец и управител на дворцовата конюшня до участник и инициатор на няколко дворцови заговора, Василий станал съимператор на Михаил III. Тогава той организирал убийството му и седнал на престола. Но за разлика от своя предшественик новият император държал със силна ръка властта и далновидно пресмятал ходовете на външната си политика. За да се противопостави на надигащата се в Южна Италия арабска заплаха, той решил да сключи военен съюз с Рим и с Източно-франкската империя. По тази причина той променил коренно държавно-политическата и църковната насока на Византия. Фотий, който си бил спечелил слава на непримирим враг на папата, бил свален и принуден да влезе в манастир. На негово място се върнал патриарх Игнатий, който десет

години по-рано също бил свален. Естествено било при тази смяна да се очаква пълен реванш над сваления Фотий от страна на новия патриарх и разправа както с миналите му, така и с бъдещите му планове и замисли. В 869/870 г. в Константинопол бил свикан църковен събор, на който в присъствието на папските легати Фотий бил осъден и напуснал сцената на политическия живот за десет години. След смъртта на Варда, на Михаил III и отстраняването на Фотий във византийските политически и църковни кръгове не останал никой от онези, които били инициатори и поддръжници на Моравската мисия на Константин и Методий. Дали ако Фотий не отсъствувал от управляващите среди през решаващите за мисията следващи десет години, нямало да бъде по-различна съдбата на славянските просветители и на тяхното дело?

Свидетелствата за връзки на Моравското княжество с Аквилейската патриаршия през IX в. насочват някои мнения (напр. на Вл. Вавржинек) към възможността Константин и Методий да са се упътили заедно с учениците си от Моравия към Аквилея. Едно такова свидетелство се намира в т. нар. Чивидалско евангелие. Това е ръкопис на Евангелието, за който се е смятало, че написан от ръката на самия евангелист Марк. Той се пазел в резиденцията на аквилейския патриарх. На празни страници в този ценен ръкопис се срещат написани имената на двама моравски владетели — на Ростислав и на неговия племенник Светополк. Смята се, че може би Венеция, в която се състоял диспутът на Константин с „триезичниците“, по онова време се намирала под църковната юрисдикция на Аквилейската патриаршия. Има и предположения, че в Кириловото житие „Венеция“ е употребена не като означение на един град, а в по-широк смисъл — като страна, на чиято територия се намирала Аквилея. Знае се обаче, че през IX в. Венеция не е била подчинена на Аквилейската патриаршия, а се е намирала в областта на екзархата на Равена. От друга страна е известно, че Аквилейската патриаршия поддържала близки връзки с франкските крале. Учениците на двамата просветители едва ли са могли да се надяват на благосклонно отношение от страна на патриаршията, за която без съмнение

било по-важно да запази добрите си отношения с Източнофранкската държава.

Едно от разпространените мнения в науката, изказано от Фр. Гривец и др., е, че Константин и Методий са имали намерение да отидат направо в Рим, където в края на краищата ги отVELA съдбата. То се основава на факта, че търговайки от Моравия, братята взели със себе си мощите на свети Климент Римски — сигурно за да ги занесат в Рим. Пространното житие на Константин обаче свидетелства, че папата ги повикал в Рим по времето, когато те се намирали във Венеция. Едва ли те били тръгнали с тази мисъл още от Моравия, още повече че в такъв случай не би било нужно да им бъде изпратено нарочно апостолическо писмо, за да отидат в Рим.

Най-сетне съществува предположение, което застъпват напр. Л. Хавлик и Б. Н. Флоря, че славянските просветители и техните най-близки последователи потеглили от Моравия към патриаршията на Гръдо, островен град, недалеч от Аквилея. Приема се, че патриаршията на Гръдо имала църковната юрисдикция над Венецианската република, както над Истрия и нейното славянско население. Както Венеция, така и Гръдо признавали върховенството на римския папа, но поддържали връзки с Византия и отстоявали самостоятелна политика спрямо Франкската държава. Трябва да се припомни обаче, че Венеция по онова време политически принадлежала към Византийската империя, а в църковно отношение била подчинена на екзархата в Равена. В 828 г. епископите пък на Истрия били освободени от юрисдикцията на Гръдо и били дадени на Аквилея. В средата на IX в. Гръдо имал незначително влияние в църковния живот и едва ли би могъл да бъде първоначалната цел на Константин и Методий при потеглянето им от Моравия.

Липсата на преки исторически данни в изворите не позволява този въпрос да се разреши окончателно.

Пътят на славянските просветители и учениците им от Моравия към Венеция минавал през Долна Панония, през Блатненското княжество на славянския княз Коцел. Панонските славяни започнали постепенно да приемат християнската религия към края на VIII в., когато франкският владетел Карл Велики победил аварите и унищожил

държавата им в земите на Средния Дунав. Завзетите територии Карл разделил на две маркграфства — военни погранични области. Към Източната марка спадали Каринтия и Горна Панония, а към Фриулската марка — Крайна, Долен Щайер и Долна Панония северно от река Драва. Заедно със завземането на административната власт франките започнали да заселват Панония, в която живеели и много славянски племена. Славянските вождове, които дотогава управлявали малките си владения като аварски васали, запазили положението си, но приели върховенството на франките. Заедно с франкското оръжие в тези земи си проправяло път и християнството. В Горна Панония, която била по-близо до баварските земи, франкското влияние бързо взело надмощие. Там простирали дейността си манастирите Кремс-мюнстер, Нидералтайх и Мондзее. Върховното ръководство на мисионерската дейност се осъществявало от хорепископ (мисиен епископ без митрополия), чието седалище било в Пасау.

Християнизирването на Долна Панония, на земите около Блатненското (Балатонското) езеро, било възложено на Залцбургската архиепископия. Като част от франкска марка Долна Панония станала част от този диоцез с официалното разрешение на папа Льв III, който по искане на император Карл Велики предал в 796 г. тези територии на Залцбург. Това обаче не означавало формално разширяване на диоцеца. Основание за това действие му дало вероятно едно от решенията на Халкидонския събор от 451 г., според което границите на църковните метрополии съвпадат с държавните граници. По тази причина княжествата Моравия и Нитра, които по това време възниквали на север и имали политическа самостоятелност, не попадали под прякото църковно управление на никоя метрополия, макар че се смятали за мисионерска област на епископата в Пасау.

Към началото на IX в. в новозавоеваните източни области започнал да провежда мисионерска дейност и Аквилейският патриархат. Патриарх Паулин (787–802) и приемникът му Урс (802–807) успели да разпрострат духовната си власт над Каринтия и Истрия и предявили претенции към Панония и областта около река Сава. Между Аквилея,

която изтъквала своето църковно-историческо предимство, и по-късно възникналата Залцбургска архиепископия, която поддържала правата си върху Каринтия и Панония, получени от императора и папата, скоро възникнали териториални спорове, за уреждането на които се наложила намесата на франкския владетел Карл Велики. В 811 г. той определил река Драва за граница между двете църковни области. Земите на север се поставяли под юрисдикцията на Залцбург, а тези, които се намирали на юг от реката, се предавали на Аквилея. Тази граница била потвърдена още веднъж от сина на Карл Лудвиг Благочестиви през 819 г.

Завзетите от франките области в Панония и Далмация били неспокойни. Франкските хроники от IX в. съобщават за чести военни стълкновения със славянски племенни вождове, които искали да се освободят от чуждото господство и правели опити за създаване на собствени държавни образувания. В 819–822 г. избухнало въстанието на Людевит Посавски, който начело на хърватските племена се опитал да вземе властта над някои части от Панония. Българите също нападали югоизточната франкска граница, нахлували по Драва и завземали панонски земи, начело на които поставяли свои хора. Франкските владетели почувствували нужда от доверено лице, на което да възложат да управлява Долна Панония, с надеждата, че ще съумее да се справи с вълненията на славяните.

Когато в 833 г. моравският владетел Моймир завзел съседното на Моравия Нитранско княжество и го присъединил към своята държава, той прогонил от престола местния княз Прибина. Прибина, васал на Франкската държава, изглежда бил покръстен по-рано, защото в изворите се споменава, че още в 830 г. залцбургският архиепископ Адалрам осветил църква в Нитра. След изгонването си свързаният с франките Прибина избягал при управителя на Източната марка Радбот, по-късно му се наложило да потърси убежище и при българите. След дълги странствувания в края на краищата Прибина получил в 840 г. като ленно владение земи около Блатненското езеро в Долна Панония, където основал крепостта Блатноград (или Мозапурк, дн. Зававар). Седем години по-късно Прибина бил поставен за

владетел — маркграф на новата франкска марка, пограничната област Долна Панония.

С присъединяването на Нитранското княжество към Моравия Моймир разширил територията на своята държава, като не криел намеренията си да обедини постепенно в пределите ѝ всички населени със славяни земи по поречието на Средния Дунав. На заплахите на засилващата се славянска държава на Моймир трябвало да бъде противопоставено маркграфството на Прибина, който наистина бил славянин, но бил свързан с интересите на Източнофранкското кралство. В 846 г. Моймир умрял и Лудвиг Немски предприел своя успешен поход срещу Моравия. На мястото на бившия непокорен владетел-езичник немският крал поставил неговия племенник, християнина Ростислав. Но докато Прибина, като немски васал, подкрепял политиката на Лудвиг Немски, младият моравски княз скоро започнал да се стреми към самостоятелност и независимост. Моравия и Панония били в лоши отношения.

В края на 861 г. Прибина загинал по време на лов. На негово място на престола се качил неговият син Коцел. Своето отношение към силите в Средна Европа той определил по нов начин. Очевидно Коцел съзнавал, че като владетел на славянските племена, които населявали Долна Панония, трябвало да търси интересите на своята държава по-скоро в един съюз със славянската Моравска държава, отколкото в конфронтация с нея като поддръжник на немската военно-политическа експанзия. От друга страна, не може да не си е давал сметка, че управлява Долнопанонската марка, част от Източнофранкската държава, и че трябва да се съобразява с това. За да запази влияние сред населението и да се опита да осигури по-самостоятелно бъдеще за държавата си, той вероятно е стигнал до мисълта за постигане на относителна църковна автономия в Долна Панония.

Когато на път от Моравия Константин и Методий и сътрудниците им минавали през неговите земи, те били посрещнати с радост от Коцел. За него житиеписецът разказва, че „желал е силно да усвои славянските книги, даде му [на Константин] около петдесет ученици да се учат на тях. И като му оказа големи почести, изпрати го нататък“

(ЖК, с. 59). По това време, сочат изворите, в Долнопанонското княжество имало вече над тридесет църкви и съответният брой свещеници. След началото на Моравската мисия на Константин и Методий залцбургският архиепископ, който с безпокойство следял дейността им, започнал да идва всяка година в Панония и да освещава нови църкви. Църковната организация в Панония се ръководела от наместник на архиепископа — архипрезвитер Рихбалд, чието седалище било в Мозапурк. Сред нисшия клир вече имало и доста словенци. Най-вероятно измежду тях били избрани петдесетте ученици, които Константин и Методий обучили на славянско писмо. Изглежда, че двамата братя не останали дълго време при Коцел в Блатненското княжество. Скоро потеглили към Венеция. Дали бързали да стигнат някъде, или се разделили с княз Коцел с уговорката, че по-късно ще продължат започнатата работа? Коцел им предложил богато възнаграждение за свършената работа, но те не взели „ни злато, ни сребро, ни друго нещо“, само измолили освобождението на пленници и се разделили. Две години по-късно Коцел щял да отправи до папата послание, в което да го помоли да изпрати при него Методий като епископ. Възможно е Константин и Методий да са мислели да продължат дейността си и в Моравия, и в Панония и съвсем да не са смятали мисията си за завършена.

Следващата спирка по пътя на славянските първоучители била във Венеция. По време на пребиваването им там Константин бил изправен пред събрани „епископи, попове и черноризци, като врани срещу сокол“, които отправили отново обвинението срещу правото да се служи на Бога на славянски език. Блестящ полемист, Константин намерил опора в свещените библейски и евангелски текстове и оборил своите противници. „Не пада ли от Бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички? Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи? Кажете ми: дали смятате Бога за безсилен, та да не може да даде това, или го смятате за завистлив, та не иска да го даде?...“ (ЖК, с. 59). В цялата средновековна книжнина няма толкова ярък израз

на правото на народите да използват своя роден език в общуването им с Бога, като в този откъс от Пространното житие на Философа. На пламенната, изпъстрена с цитати от Светото писание реч на Константин триезичниците не могли да отговорят нищо. „Посрами ги, остави ги и си отиде“, завършва разказът на житиеписеца.

Във Венеция дошла покана до двамата братя от папа Николай I да отидат при него. В последните дни на 867 г. Константин и Методий пристигнали във Вечния град.

КОНСТАНТИН И МЕТОДИЙ В РИМ И КОНФЛИКТЪТ
ИЗТОК-ЗАПАД

Каква е била причината да ги извика при себе си римският първосвещеник? Някои изследователи (напр. Б. Н. Флоря) са на мнение, че до него е стигнала новината за диспута във Венеция, на който привържениците на догмата за триезичието опитали да накарат славянските просветители да се откажат от дейността си. Един факт, който подсказва подобна причина, е това, че в Рим тези нападки продължили. „Имаше обаче мнозина други, разказва житието на Методий, които хулеха славянските книги, като казваха, че никой друг народ не може да има своя писменост освен евреите, гърците и латинците — според надписа на Пилата, който той е поставил на кръста Господен“ (ЖМ, с. 72). Според други учени (като Хр. Кодов) Константин и Методий били повикани в Рим, за да дадат обяснение за своята работа в Моравия. Дали наистина, защото пожелал лично да изрази задоволството си от мисионерската им дейност, дали понеже знаел, че те носят със себе си светите мощи на Климент Римски и искал да им се поклони, папата решил да се срещне лично с братята. Съществува мнение, че той бил недоволен от въвеждането на славянското богослужение в моравските земи, а може би и влошаването на отношенията между Рим и Константинопол предизвикало необходимостта те да се явят пред римската курия и да отговарят като византийски мисионери.

Действително главата на римската църква папа Николай и константинополският патриарх Фотий били достойни противници и сблъсъкът между тях предизвикал силен отзвук в целия християнски свят. В тази борба за надмощие на политически интереси се правели опити противоречията да се сведат до богословски спорове. В писмо до западнофранкските епископи папата излага позициите в конфликта: „...Те наистина се опитват да хулят колкото наша-

та църква в частност, толкова общо и цялата църква, която си служи с латински език, понеже постим в събота и понеже учим, че Светият Дух изхожда от Отца и Сина, докато те признават, че той произлиза само от Отца... Те се стараят също да ни хулят, че при нас клириците не се отказват да си бръснат брадите и че при нас дякон става епископ, без да е получил свещенически сан, макар и сами те да не се побояха ни най-малко, както смятат, поради покровителството и властта на императора да издигнат с един скок до епископски връх този, когото наричат свой патриарх, подстриган и станал изведнъж от мирянин монах" (ЛИБИ 2, с. 64-65). Патриархът, „станал изведнъж от мирянин монах“, бил Фотий, чието сваляне от длъжност папата обявил на специално свикания през 863 г. в Рим събор. Малко преди свалянето си от император Василий I Македонянин Фотий отвърнал на удара, като в 867 г. обявил папата за отлъчен от църквата.

В този момент на най-изострени отношения, водещи до разрив, Николай I поканил Константин и Методий в Рим. В тогавашната политическа ситуация тази покана най-вероятно е имала за цел да привлече славянските просветители на страната на Рим в ожесточената борба. Чрез тях папата може би желал да си осигури влиянието в населените със славяни средноевропейски земи. Той вероятно знаел, че Моравската мисия била подготвена с участието на патриарх Фотий, чиято по-далечна цел била да привлече славяните към византийската религиозна и културна общност чрез покръстването им от византийски мисионери. Борбата между двата църковни центъра се превърнала в борба за простиране на църковното им, а оттам и на политическото им влияние върху земите на новопокръстените славянски племена.

Съперничеството за християнизирание на най-могъщата славянска страна — България — се развивало дотогава с променлив успех за двете страни. В 864 г. под натиска на обстоятелствата българският хан Борис бил принуден да приеме кръщението от Византия. За свое кръщелно име той дори приел името на властващия император Михаил III. В стремежа си обаче да уреди самостоятелност за българската църква, след като видял затрудненията за реализира-

нето на тази идея чрез християнския Изток или чрез политическата си съперница Византия, българският владетел се обърнал отново към Запада. В 866 г. той изпратил молба както към Римската църква, така и към Източнофранкското кралство да му бъдат изпратени епископ, свещеници, свети книги и църковна утвар. Папската курия реагирала по-бързо и изпратила свои пратеници в България. Когато изпратените и от крал Лудвиг Немски духовници пристигнали там, заварили папската мисия, която вече разгръщала дейността си сред населението, и се завърнали в страната си. Папата обаче бавел и отлагал решението на въпроса за даване самостоятелност на Българската църква. Подобно искане противоречало на разбирането на Рим за върховенство на църковната му власт над светската във всички страни, които се намирали под негова юрисдикция. Според това разбиране всички владетели би трябвало да се подчиняват преди всичко на папата, за да се запази единството и универсалният характер на църковната организация. Княз Борис-Михаил изпращал едно след друго български пратеничества в Рим, опитвайки се да получи желаната автокефалия за църквата си.

Докато папата бавел отговора си, римските духовници усърдно работели сред българското население. Николай I смятал, че държи положението в ръцете си и отправил поглед към другата голяма славянска държава в Европа — Моравия. Обръщането на княз Ростислав към Византия за християнска мисия през 862 г. било продиктувано от същото желание за създаване на самостоятелна църква. Когато папата отказал да изпълни желанието му да му изпрати епископ в Моравия, който да оглави независимата ѝ църковна организация, Ростислав опитал да получи това от Константинопол. Оттам обаче в Моравия била изпратена християнската мисия на Константин и Методий, но не и епископ, т. е. духовно лице с достатъчно висок църковен сан, за да застане начело на Моравската църква. В Моравия, както и в България, се пресекли остро интересите на двата църковни центъра.

Докато двамата братя пътували за Рим, на 13 ноември 867 г. умрял папа Николай. За негов наследник на 14 де-

кември бил избран Адриан II, който бил вече 75-годишен. Подкрепата за него била дадена като на временна фигура, която няма дълго да заема престола поради напредналата си възраст. Но папа Адриан се опитал да продължи опитите за налагане надмощието на Рим над Източната църква. В новата обстановка дори изглеждало, че той има повече изгледи за успех. В последните месеци на 867 г. в Константинопол бил извършен преврат и на престола вече стоял Василий I, който провеждал политика на сътрудничество със Запада пред растящата арабска заплаха от изток. Фотий вече също бил извън политическата игра, заменен от патриарх Игнатий.

Папа Адриан II решил да приеме с почести моравските мисионери, да освети славянските книги, които те носели със себе си и да им даде благословията си. Същевременно обаче трябвало да внимава, за да не изпусне дейността им изпод контрола си и да забави колкото е възможно въпроса за ръкополагане на епископ за самостоятелната Моравска църква. Папата вероятно се надявал, че това ще му се удаде толкова лесно, колкото се удавало на папската политика вече повече от година по отношение на Българската църква.

Адриан II сам излязъл да посрещне Константин и Методий. Атмосферата на изключителност се допълвала от събраното множество граждани и „целия клир, със свещи и кадила, благоуханни и благовонни“. Като главна причина за тържественото посрещане повечето извори сочат мощите на свети Климент Римски, които Константин извадил от морските води край Херсон и носел със себе си в далечния си път. Известна е огромната почит, която в Рим отдавали на светеца, загинал мъченически за християнската вяра. Свети Климент бил третият след свети Петър епископ на град Рим и неговата памет била извънредно тачена от римляните. Легендата, свързана с трагичния му край, гласи, че като християнски епископ бил заточен в далечния Херсон, където бил удавен в морето с котва на шията. Завръщането на чудодейните му мощи в Рим станало повод за голямо тържество, защото се смятало, че те ще закрилят града. Откриването и пренасянето на светите мощи в Рим станало

причина не само за триумфалното посрещане на братята. Този факт по-късно станал основният аргумент на Римската църква, когато канонизирала Константин-Кирил и Методий за светци и историята на мощите била включена в жития и хроники. „Ето защо, разказва Италианската легенда, както досточтимият папа, така и целият римски народ въздавали Богу най-големи благодарности и хвалебствия, радвали се и се веселили в Господа, понеже след толкова дълго време Господ благоизволил в тяхно време да бъде приет в собствения си град светият и апостолически мъж, наследникът на Петър — първенеца на апостолите, а така също и да прослави със своите знамения и добродетели не само целия град, но и целокупната Римска империя. След като изказали много благодарности на споменатия философ заради толкова голямата му заслуга, те посветили неговия брат Методий за епископ, а други от техните ученици за свещеници и дякони“ (ЛИБИ 2, с. 300).

За разлика от латинската Италианска легенда старобългарските Пространни жития на Константин-Кирил и Методий подчертават друг момент от пребиваването на братята в Рим. „А папата, като прие славянските книги, разказва Кириловото житие, освети ги и ги положи в църквата на света Дева Мария, която се нарича „Ясли“. След това папата заповяда на двамата епископи Формоза и Гаудерик да посветят славянските учители... И пяха цяла нощ, като славословеха Бога на славянски език, подпомогнати от епископ Арсений, който беше един от седемте епископи, и от Анастасий Библиотекар“ (ЖК, с. 61–62). Славянските преводи на богослужебните книги, донесени от Константин и Методий, били благословени от папата, славянското богослужение получило официалното одобрение на Римската църква. Но Методий не бил ръкоположен за епископ, защото светият престол не бързал да даде самостоятелност на Моравската църква. Нещо повече, папата очаквал славянското богослужение, извършвано в земите на западните славяни, да се подчинява на западната литургическа традиция. Но славянските просветители сами се стремели да приспособят донесената от тях византийска литургия към познатата на моравското население латинска меса. В съчетанието на за-

падните и източните елементи те виждали възможност да положат основите на една нова култура, която най-пълно да отговаря на специфичните изисквания на моравското общество — славянската.

Престоят на Константин и Методий в Рим продължил около година. Те били удостоени с почести и приемани сред най-висшите обществени кръгове на Рим. Сред онези, които ги заобикаляли, били епископът на Порто Формоза, бивш пратеник на папата при княз Борис в България и кандидат за епископския престол на българската църква; епископът на Велетри Гаудерик, един от авторите и вдъхновителят за написването на Италианската легенда; епископът на Орто Арсений; Анастасий Библиотекар, изключителен ерудит, познавач на гръцки език и почитател на Константин Философ. Запазено е едно писмо на Анастасий до западнофранкския крал Карл Плешиви, в което му разказва как в Рим Константин разговарял с някои от най-образованите хора в обществото и ги запознавал със съчиненията на гръцкия философ от края на V в., познат като Дионисий Ареопагит. Този „велик мъж с апостолски живот“, както го нарича в писмото си Анастасий, помнел наизуст цели свитъци от Ареопагитиките и споделял със слушателите си ползата от тях. При Константин „непрекъснато идваха римляни и го разпитваха за всичко, разказва житието му, и като получаваха двойни и тройни обяснения на своите въпроси, отиваха си доволни по домовете си.“ Времето на братята било изпълнено с разговори, със задължения на църковни служители, а може би и с преговори за бъдещето на славянското богослужение. Не е изключено, както смятат някои изследователи (Вл. Вавржинек, З.-Р. Дитрих), още тогава да се е обсъждала възможността за създаване на един общ славянски моравско-панонски диоцез под прякото ръководство на Рим. Такава идея би задовредила и двете страни — славянско богослужение и самостоятелна църковна организация за Панония и Моравия, а за Рим — връщане на юрисдикцията му над тези територии и възможност за оказване на пряко политическо влияние върху земите на новопокръстените славяни в поречието на Средния Дунав. Има предположение, изказано от З.-Р. Дитрих, че тази възможност е

била обсъждана с владетелите на Моравия и Панония — Ростислав и Коцел. Вероятно първоначалната идея била Константин да бъде ръкоположен за епископ на новия диоцез.

Тези преговори на Рим със славянските князе останали скрити за източнофранкския крал Лудвиг Немски. Хрониките от онова време споменават, че през 868 и 869 г. той водил войни с моравяните. Няма сведения дали тези войни са имали само политически характер, или са имали за цел и да защитят интересите на немската държавна църква по тези земи. Много вероятно е военните действия на Лудвиг Немски срещу Моравия да са преследвали и разрушаването на единството между Ростислав и Коцел. Като васал на Източнофранкската държава панонският владетел бил длъжен да вземе страната на немците в конфликта. Тези войни изглежда не били успешни, защото ситуацията в Моравия и в Панония не се променила съществено. Пратениците, уговорили с Ростислав и Коцел ръкополагането на Константин за епископ на новия славянски диоцез, пристигнали в Рим твърде късно. Константин вече не бил жив.

Изтощен от напрегнатия труд, от далечните пътувания, от постоянното напрежение, по-младият брат се разболял тежко. Предусещайки последния си час, той приел монашески обет и името Кирил. В последната си молитва не забравил делото, на което служил през целия си живот: „Господи, Боже мой... запази твоето вярно стадо, над което беше поставил мене, непотребния и недостоеен твой раб; избави го от безбожната и поганска злоба на ония, които говорят хула срещу тебе, и погуби триезичната ерес...“ (ЖК, с. 62). Едва ли братята са мислели, че тяхната мисия е завършена и сигурно не били говорили за връщане в родината си. Но дори и да имали намерение да го сторят, когато славянската писменост и богослужение са намерили вече трайно бъдеще в една независима моравска църква, те виждали, че още не е дошло време за това. Такива мисли споделил умиращият Константин-Кирил с брат си Методий: „Ето, брате, ние бяхме една двойка, предава последните му думи житиеписецът, впрегната да тегли една бразда, и аз, завършил своя ден, падам на нивата. Ти пък обичаш твърде

много планината; но недей зарад планината да изоставиш своето учителство, защото чрез него можеш по-добре да се спасиш“ (ЖМ, с. 72).

Дали Методий наистина мислел, че след смъртта на брат си трябва да се върне в своя манастир, защото сам не би могъл да продължи започнатото дело? Може би в своята мъка по Константин и в миговете на колебание той имал нужда от насърчение. Може би заветът на умиращия го накарал да се откаже от мисълта за връщане в родния край. Така или иначе в този преломен за тяхното дело момент Методий намерил сили да преодолее отчаянието и да посеме двойната отговорност за бъдещето на общото им дело. А от този ден го очаквали все повече трудности.

БАВАРСКАТА ЦЪРКВА СРЕЩУ АРХИЕПИСКОПА НА ПАНОНИЯ

След смъртта на Константин-Кирил на 14 февруари 869 г. в Рим пристигнали пратениците на панонския княз Коцел, който молел папата да бъде изпратен при него Методий, за да продължи учителската си дейност, започната преди две години. Адриан II не закъснял с отговора. Той изпратил послание до моравския княз Ростислав, нитранския Светополк и панонския Коцел, с което ги уведомил, че изпраща в земите им Методий като папски легат (посланик). „Решихме, казва се в посланието, след като изпитаме, да изпратим във вашите страни Методия, нашия духовен син, мъж съвършен по разум и правовеверен, като го ръкоположим заедно с учениците му, да ви поучава, както вие поискате, и да ви обяснява на ваш език книгите на целия църковен ред в пълнота, заедно със светата меса, сиреч литургия, и с кръщението — както беше започнал философът Константин...“ (ЖМ, с. 73) Толкова бавна в решенията си за даване на самостоятелност на Българската църква, толкова нерешителна, когато с такава молба седем години порано към нея се бил обърнал Ростислав, папската курия незабавно изпратила за учител при славянските князе Методий. Припомняйки, че навремето византийският император Михаил III изпратил християнска мисия по искане на Ростислав, папа Адриан се опитал в посланието си да оправдае тогавашното нежелание на Рим да се намеси в моравско-немските църковни борби. Същевременно обаче той бързал да отклони евентуалните упреци и да изпревари възможните претенции от страна на Византия върху славянските страни: „А те [Константин и Методий], като узнаха, че вашите страни принадлежат към апостолския престол, не извършиха нищо противно на каноните, а дойдоха при нас, като донесоха и мощите на свети Климента“ (ЖМ, с. 73). След като изразил голямото благоразположе-

ние на Римската църква към славянското богослужение в Моравия, папа Адриан поставил и първите ограничения — по време на литургията Апостолът и Евангелието да се четат първо на латински, а чак след това на славянски език. Удовлетворявайки молбата на Коцел да изпрати Методий за учител в земите му, папата всъщност отслабвал възможностите за влияние на немско-баварското духовенство, но здраво привързвал населените със славяни области към Римската църква.

В неспокойните славянски страни политическите условия се променили; променили се и съотношенията на силите в църковната област. Както вече казахме, през 866 г. в България пристигнала папска мисия начело с епископите Формоза Портуенски и Павел Популонски. Скоро след това княз Борис изпратил свои хора при папа Николай в Рим, които освен богати дарове поднесли на папата писмено приготвени 115 въпроса относно християнската вяра и религиозния живот в новопокръстената страна. Папа Николай отговорил обстойно на поставените въпроси, но отбягнал да даде отговор на най-важния от тях — позволено ли е на българите да се ръкоположи патриарх и от кого може да бъде поставен той. На молбите на Борис за ръкополагане на конкретни лица на българския архиепископски престол — епископ Формоза, дякон Марин, или някой от римските кардинали, папската курия не откликнала положително, като изтъквала за това неубедителни причини. Разочарован, българският владетел отново обърнал поглед към Константинопол и в края на краищата постигнал желаното. Разбира се, точно избраният от княза момент и подходящият начин, по който било поставено искането му, имали решаващо значение. По настояване на Римската църква в Константинопол бил свикан събор в края на 869 г., чиято цел била да осъди сваления две години по-рано патриарх Фотий и да отмени всички решения против папския престол, взети под ръководството на бившия патриарх. На този събор присъствували пратеници на българския владетел, които по време на заключителното тържествено събрание на събора в началото на 870 г. изведнъж поставили въпроса за църковната юрисдикция на България. При острия протест на папските

легати представителите на трите източни патриархата решили, че България трябвало да се постави под мисионерската и юридическа власт на Византия и постановили оформянето на отделен български диоцез. С този дипломатически ход българските власти получили самостоятелна църковна организация. А съборът, който имал за задача да осъди Фотий, с това решение без да иска, продължил неговата политика и отнел от Римската църква една област, на която вече почти едно десетилетие папската курия гледала като на сигурна сфера на влияние.

* * *

Житиеписецът разказва, че княз Коцел приел с почете Методий, изпратен от папата като негов посланик за славянските страни. Той щял да продължи учителската си дейност и да подпомогне въвеждането на славянско богослужение и в Панония. Но Коцел, както и Ростислав, се стремиял към придобиване на църковна автономия и виждал в славянското богослужение само едно от средствата за постигане на желаното. Коцел наново изпратил Методий в Рим, но този път „заедно с двадесет души почитани люде, за да му го ръкоположат за епископ на Панония“ (ЖМ, с. 74). Някои изследователи (напр. З.-Р. Дитрих) предполагат, че отиването на Методий в Блатненското княжество при Коцел е било необходимо, за да се довършат лично преговорите за създаване на отделен славянски диоцез. Това е съвсем възможно, ако се приеме, че действително такъв замисъл е съществувал предварително и че само преждевременната смърт на Константин-Кирил, който бил определен да стане епископ, е причинила промяната в първоначалната идея. Сигурно са били нужни нови преговори, за да бъде изпратен за епископ Методий вместо по-младия си брат.

Папа Адриан незабавно удовлетворил молбата на княз Коцел и ръкоположил Методий за панонски архиепископ и папски легат за всички славянски области. За бързата реакция на светия престол непременно изиграла роля пропуснатата възможност Рим да наложи своята юрисдикция

на новопокръстена България. Папата се страхувал, че ако откаже или забави отговора си, Коцел и Ростислав биха се обърнали към Константинополската църква, откъдето биха получили своята автономия, както това сторили българите. Папа Адриан преценил правилно и променената политическа обстановка. След края на военните действия на Източнофранкската държава срещу Ростислав и Светополк Моравия придобила пълна политическа самостоятелност. Тази самостоятелност, както и относителната автономност на Коцел, създавали необходимите политически предпоставки за създаване на отделна църковно-административна единица на тяхна територия, която да се постави под непосредствената власт на Римската църква. Такова намерение би могло да се схване като продължение на политиката на папа Николай I, който се стремил да обвърже тези земи с Апостолическия престол. Не можем да се съгласим с някои изследователи (като Х. Шелезникер), които смятат, че папа Адриан II проявил недоглеждане при създаването на Моравско-Панонски диоцез начело с архиепископ Методий, като не взел предвид събитията от църковната история в Средна Европа през последното столетие. Несъмнено папата е знаел много добре, че след победата над Аварския хаганат франките смятали цялата панонска област за придатък към „изконната немска провинция“ Каринтия, а църковната юрисдикция над областта била дадена на Залцбургската архиепископия с нареждането на друг папа — Лъв III. Адриан II обаче потърсил формалните основания за решението си по-назад в историята, като говорел не за създаване, а за възстановяване на правата на Светия престол в оспорваните територии.

На какви исторически факти почивали тези формални основания? Известно е, че по време на Римската империя земите на Моравия и Панония принадлежали към префектура Илирик, която заедно с Дакия и Македония образувала една административна цялост със средище град Солун. С разделянето на империята след смъртта на император Теодосий Панония попаднала в западната част и заедно с Мизия, Тесалия и Македония се подчинила на юрисдикцията на Римската църква. Църковен център на Панония и Или-

рик станал град Сирмиум, чиято архиепископска катедра според легендата е основана от свети Андроник, един от седемдесетте ученици на Христос. При Великото преселение на народите тези земи били многократно нападани и опустошавани, докато в 582 г. след дълга обсада на аварите се удало да превземат Сирмиум и да го разрушат напълно. С това събитие прекратила съществуването си Сремската митрополия. Формално обаче митрополитската катедра продължавала да съществува. На нейния престол бил ръкоположен за архиепископ Методий. Папа Адриан II смятал, че е намерил законен начин с назначаването на Методий да отнеме от баварското духовенство църковното управление на тези области и да го подчини на Рим. Независимо от формалната субординация между Римската църква и Баварската държавна църква между тях съществувало съперничество, което имало за основа преди всичко дълбокото противоречие в разбиранията им за отношенията между светска и църковна власт. Твърде категоричен в отстояване на идеята за върховенство на църквата над краля, папата бил силно засегнат от претенциите за равноправие, които франкският владетел проявявал и дори се стремил да постигне превес на своята власт над папската. Показателен е фактът, че Карл Велики, от когото започнала тази тенденция, лично коронясал своя син и наследник, като пренебрегнал съгласието и съдействието на папата. Признавайки своето подчинено спрямо Рим положение, франкските духовници всъщност притежавали голяма самостоятелност, която отстоявали упорито.

Назначението на Методий за архиепископ била първата стъпка по пътя към осъществяването на папските планове за възвръщане на целия среднодунавски регион под властта на Рим. В случая неговите интереси съвпаднали със стремежа на славянските князе на Моравия и Панония към създаване на самостоятелни църковни организации. Пътят за това бил един — ликвидирането на претенциите към Панония и Моравия на баварското духовенство, доколкото те почивали само на решението на императора, а не се основавали на единствено законната санкция на Римската църква. Баварските епископи обаче нямали намерение да се подчинят на това решение, взето без тяхно съгласие.

* * *

С благословията на римския първосвещеник панонският архиепископ Методий заминал при княз Коцел. Дали се е упътил към Сирмиум, древното митрополитско седалище на апостол Андроник, днес е трудно да се каже. Повероятно е той да е отседнал в Блатноград (Мозапурк), столицата на Долнопанонското княжество, за да уреди новата църковна организация на Панония. В Мозапурк пребивавал постоянно и Рихбалд, архипрезвитер и представител на залцбургския архиепископ за панонските земи, в чиито ръце вече двадесет години се намирало църковното управление. „Той останал там дълго време, разказва един латински документ, като изпълнявал службата си пълновластно, за което бил упълномощен от своя епископ, докато най-сетне един грък, на име Методий, изнамерил славянската азбука и превел мъдро от латински език учението на Римската църква и свещените латински книги. Това накарало целия народ на страната да пренебрегне литургията, евангелията и църковната служба на онези, които ги проповядвали на латински език. Като не можал да претърпи това, Рихбалд се върнал в Ювавенската [Залцбургската] епархия“ (ЛИБИ 2, с. 134). Тези сведения на съвременник на онази епоха ясно говорят за дейността, която предприел в новата си епархия Методий. Едва ли обаче той е имал възможност да осъществи голяма част от плановете си, защото в късната пролет на 870 г. бил заловен, арестуван и половин година по-късно изправен пред църковен съд, организиран от баварските епископи.

Баварската църква била обособена в 798 г., когато папа Лъв III направил Залцбург неин център и седалище на архиепископа, а епископствата Пасау, Регенсбург, Фрайзинг, Зебен и по едно време Нойбург станали подчинени (суфрагани) на залцбургския църковен глава. Залцбургският архиепископ имал големи права, между които и правото да назначава сам своите подчинени епископи. Тази организация успешно обединявала усилията на Баварската църква за разширяване на нейното църковно и политическо влияние. Начело на отделните епископства стояли ярки личности, изявени църковно-политически дейци.

По времето, когато Методий бил ръкоположен от папата за архиепископ, Залцбургската архиепископия била ръководена от Адалвин. Изследователите смятат, че споменатият латински документ за „Покръстването на баварци и каринтийци“ („Залцбургски меморандум“), който обосновава законните права на баварското духовенство върху панонските земи, е бил предназначен за него; нещо повече — днес се приема, че Адалвин е вероятният вдъхновител на Меморандума. Епископ на Фрайзинг бил Анно, за когото се знае, че бил упълномощен да събира приходите от папските имоти в Германия. Възлагането на такава важна и отговорна задача на епископ Анно показва, че той се е ползвал с голямо доверие пред Папския престол. Херманрих, епископ на Пасау, е известен с това, че влизал в състава на пратеничеството на крал Лудвиг Немски в България, когато през 866 г. княз Борис се обърнал с молба до държавата на франките да му изпратят епископ и свещеници за създаване на българска църковна организация. Бивш монах от бенедиктинския манастир Елванген, Херманрих получил образование във Фулда и Райхенау и притежавал познания по гръцки език, нещо рядко срещано сред немското духовенство по онова време. Епископ на Зебен бил Лантфрид, а на Регенсбург — Амбрихо.

Според изворите това са главните действащи лица в събитията около залавянето на Методий и процеса, устроен над него. Днес е трудно да се каже къде точно и от кого е бил заловен славянският архиепископ. По тези въпроси са изказвани различни мнения. Съществува предположение (С. Сакач), че инициатор на залавянето и на осъждането му бил фрайзингският епископ Анно, за когото се знае, че притежавал имоти в Панония. Други учени (напр. Ал. Милев) смятат, че Методий може би е арестуван в Панония по заповед на залцбургския архиепископ Адалвин. Много правдоподобна изглежда хипотезата на В. Бур, според която Методий бил заловен в Моравия от баварския крал Карломан със съдействието на Светополк. Известно е, че в началото на същата 870 г. Карломан нападнал моравските земи и ги опустошил. Неговото нахлуване било използвано от амбициозния нитрански княз Светополк, племенник и васал на

моравския владетел Ростислав, който решил да завземе цялата власт в Моравия. Заедно с Карломан той направил заговор срещу Ростислав. По време на лов му устроил засада, заловил го и го предал на баварците. Карломан поставил на престола Светополк, а пленения Ростислав изпратил на съд в Регенсбург. Под ръководството на крал Лудвиг Немски съдът го осъдил на смърт, а по-късно заменил присъдата с ослепяване. След свалянето на Ростислав от моравския престол Методий и славянското богослужение загубили една от малкото си сигурни опори. Вероятно тогава, по искане на епископите, Методий също бил арестуван и изпратен на съд. Светополк не се възпротивил изобщо. Неговата политика на съглашателство с немците и ангажираността му в политическата игра на момента, когато се готвел да заеме моравския престол под покровителството на Карломан, не допусkali съпричастност към славянското просвещение и литургия. Доколкото тези идеи били привлекателни за местната славянска аристокрация, князът ги търпял, за да осигури вътрешния мир в страната, но едва ли заплахата над Методий би го накарала да се откаже от честолюбивите си политически стремежи, чието осъществяване зависело от немците.

Инициативата за арестуването обаче несъмнено принадлежала на баварското духовенство. „След това старият враг, завистник на доброто и противник на истината, се казва в житието, повдигна против Методия сърцето на моравския неприятел, краля, заедно с всички епископи...“ (ЖМ, с. 74). Съдействието, което Карломан оказал на църквата, е разбираемо, като се има предвид устройството на държавно-църковната система във Франкската държава. Съдът, пред който Методий бил изправен през ноември 870 г., бил църковен, но председателстван от краля на Източнофранкската държава Лудвиг Немски. За обстоятелствата около задържането на Методий, процеса срещу него, присъдата и заточението му днес съдим по житието му и по запазените текст на няколко писма, излезли от канцеларията на папа Йоан VIII, благодарение на чиято енергична намеса Методий бил по-късно освободен. Част от писмата са написани през май 873 г., когато славянският просветител все още

не е напуснал своя затвор; останалите са от следващите години. Адресирани са до залцбургския архиепископ Адалвин, до Херманрих Пасауски, до Анно Фрайзингски, до моравския княз Светополк, до Карломан.

Събитията от живота на Методий през тези години пораждат много въпроси. Не е ясно например къде е бил държан през месеците след залавянето му, докато чакал да се събере държавният синод, който да го съди. Арестуван през пролетта на 870 г., той вероятно е бил затворен в някой от баварските манастири. Възможно е това да е бил манастир край Регенсбург, където бил свикан по-късно съдът, но може да е бил и манастир край Залцбург, Пасау или Фрайзинг. През тези месеци Методий бил подложен на мъчения, чиято цел била да го сломят физически и морално преди започването на процеса. Има основания да се смята, че главен виновник за това отношение бил Херманрих, епископ на Пасау. Упреците, които отправя към него три години по-късно папа Йоан VIII, са свързани с проявена от него преднамерена жестокост към Методий. „Наистина, казва се в папското писмо, чия жестокост, да не кажем на епископ, но на какъвто и да било светски човек, а дори и на тиранин, или чия зверска свирепост не надхвърли ти и не надмина със своята дързост, като подложи нашия брат и съ-епископ Методий на затворнически наказания, като най-сурово и безчовечно го наказва да стои продължително време под открито небе на зимен студ и дъждове, като го отдели от повереното му ръководство на църквата и като достигна до безумието да го отвлекат на епископски събор и да го биеш с конски бич, ако това не е било възпрепятствувано от другите...“ (ЛИБИ 2, с. 142). Херманрих, изглежда, бил твърде самомнителен, честолюбив и жесток човек. Тази представа, която може да се създаде от изворите, е станала причина много изследователи да виждат в него вероятния подбудител на залавянето и затварянето на Методий, както и да му приписват идеята Методий да бъде затворен в манастир, където братството би запазило това в пълна тайна.

През ноември 870 г. крал Лудвиг Немски пристигнал в Регенсбург, за да оглави държавния съд срещу Методий. Според законите на Франкската държавна църква неговото

присъствие било необходимо, за да придаде на процеса законен смисъл. Вероятно Лудвиг Немски бил вече осведомен за отправените към Методий обвинения. За техния характер днес може да се съди по аргументите в защита правата на Баварската църква в панонските земи, поместени в Залцбургския меморандум. Първото, най-важното обвинение, е записано и в житието на Методий: „Ти униш в наша област.“

Какви основания са имали баварските епископи да отправят това обвинение срещу Методий и доколко неговата дейност в Панония можела да се смята за незаконна според църковните правила? Трябва да се признае, че немското духовенство е имало своите основания за противопоставяне на тази дейност. Пак в меморандума за „Покръстването на баварци и каринтийци“ подробно се разказва за тяхната дългогодишна плодотворна дейност в оспорваните територии. Наистина заслугите на Баварската църква за християнизирването както на Панония, така и на моравските земи, са неоспорими. От времето, когато папа Льв III по искане на Карл Велики предава на Арно, първия залцбургски архиепископ, мисионерското дело в Панония, са минали вече 75 години. През тези десетилетия свещеници, изпратени от Залцбург, проповядвали и служели в панонските църкви. Без тяхната работа дори славянското богослужение потрудно би намерило почва сред панонските славяни. Те намирали за несправедливо друг, дошъл отвън, да сее и да жъне плодове от земята, разорана и наторена от дългата търпелива работа на баварските християнски мисионери. Според епископите Методий престъпил решенията на синодите в Антиохия от 341 г., в Сердика от 347 г. и на Вселенския събор в Константинопол от 381 г., според които никой епископ няма право да прекрачи границите на своята епархия и да извършва религиозна дейност в чужда област. Ето защо за тях Методий бил натрапник, „понеже никой епископ, дошъл отдругаде, не е имал църковната власт в тази гранична страна освен залцбургските предстоятели, нито пък някой презвитер, дошъл отдругаде, се е осмелявал да извършва божествена служба повече от три месеца, преди да е представил на епископа отпустително писмо.

Това било спазвано там дотогава, докато се появило новото учение на Методий Философ“ (ЛИБИ 2, с. 134–135).

В своя отговор пред съда Методий се позовал на историческите права на Римската църква върху старата римска префектура Илирик, част от която са панонските земи, както и върху правото на папата да създава нови и да възстановява старите епископати. „Ако знаех, че е ваша, бих се отстранил; но тя е на свети Петър, заявил той пред обвинителите си. И наистина, ако вие от стръвност и от алчност прекращвате, въпреки каноните, старите граници и забранявате Божието учение, пазете се, да не би, като искате с костен череп да пробиете желязна планина, да си пръснете мозъка“ (ЖМ, с. 74). Очевидно е, че Методий бил напълно сигурен в правото върху Сирмиум, което му е дал папата, и непреклонно защитавал своето учение — славянската книжнина и богослужението на славянски език, правото на славянските народи да изповядват вярата си и да служат на Бога на своя език. Изчерпали своите аргументи, неговите съдии го заплашили: „Щом говориш остро, зло има да паатиш.“ Методий заявил без колебание: „Казвам истината и не се срамувам, а вие правете с мене каквото искате. Аз не съм по-добър от ония, които, като говорили истината, чрез много мъки се освободили от този живот.“

По-нататък разказът на житиеписеца разкрива атмосферата на съдебния процес. Кралят, който, изглежда, не разбирал същността на спора, се намесил, присмивайки се на Методий. „Не измъчвайте моя Методий, рекъл той, защото се е изпотил като при пещ.“ „Тъй е, господарю, отговорил славянският първоучител. Веднъж някои срещнали един философ изпотен и му рекли: Защо си изпотен? Той отговорил: Препирах се с прости хора.“ Методий вероятно имал предвид една случка, разказана от Фауст Византийски в съчинението му „История на Армения“, според която по подобен начин отговорил Василий Велики на император Валент, който присъствувал на пренията му с арианите. Дали баварските епископи са познавали това произведение, не се знае. Във всеки случай думите на Методий вероятно вбесили немците, особено самодоволния Херманрих, който винаги изтъквал своята ученост.

Без съмнение Методий можел да се позове на църковното право — той бил законно ръкоположен архиепископ и лично папата му дал за управление епархията. Не бил без значение и фактът, че баварският съд прекрачвал границите на своята компетентност, защото си позволявал да съди архиепископ, ръкоположен от папата, без негово знание. Но юридическото положение не съответствувало на историческата ситуация.

Присъдата над Методий била затвор. Той бил осъден от позиция на силата, защото конфликтът бил неразрешим. На страната на Методий се намирало правото, зад баварската църква стояла историята.

Няма съмнение, че съдът в Регенсбург не е и целял да разреши някакво правно положение. Това бил един предварително решен процес. Присъдата била изготвена преди започването на заседанията, а и едва ли някой се интересувал дали това събрание си е присвоило пълномощия, които няма. Председател на съда вероятно бил фрайзингският епископ Анно. Като управляващ папските имоти в Германия той имал задължението да събира редовно приходите от тях и да ги изпраща в Рим и, изглежда, се смятал за приближен, който, от една страна, можел да представлява папата, а, от друга, би бил по-лесно извинен за незаконните си действия. От писмото на Йоан VIII до него може да се заключи, че нещата са стояли горе-долу по този начин. „Твоята надменност и дързост надхвърлят не само облаците, но и самото небе, пише папата. Защото ти си присвои правата на апостолическата катедра и се зае, като че ли си патриарх, да съдиш архиепископ, и дори нещо по-тежко, постъпи повече тиранично, отколкото канонично спрямо своя брат Методий, панонски архиепископ, който действуваше като пратеник на апостолическата катедра при хората...“ (ЛИБИ 2, с. 143).

Според обичая на времето Методий трябвало да бъде затворен в някой от манастирите на Германия. Има различни предположения в кой именно манастир той прекарал времето на своето изгнание. В различни проучвания са посочвани манастирите Нидералтайх, Фрайзинг, Елванген, Райхенау. Едно от мненията, често подкрепяни от изследо-

вателите (А. Циглер, В. Бур, Фр. Гривец), се отнася до бенедиктинския манастир Елванген. Знае се например, че преди ръкополагането му за епископ на Пасау Херманрих бил монах в Елванген, а по-късно станал и заместник на игумена Грималд, с когото продължил да поддържа тесни връзки. Това обстоятелство би позволило затварянето и местонахождението на Методий да се запазят в тайна и да се пресекат опитите да бъде известен за това папата. Друга хипотеза (Й. Мас) свързва затворничеството на славянския просветител с манастира Райхенау, разположен на остров в езерото Бодензее. Че са съществували връзки между Райхенау, който се намира в Швабско, и баварския епископат, говори името на епископ Анно, записано от монасите сред имената на приятелите на техния манастир. Списъкът на тези имена започва с каролингския кралски двор, начело с Лудвиг Благочестиви. Той е намерен в така наречената Книга на побратимените монаси от Райхенау, един забележителен документ, сред чиито страници са поместени едни от най-ранните сведения за Методий и учениците му.

МЕТОДИЙ И УЧЕНИЦИТЕ МУ В ПОМЕНИКА ОТ
РАЙХЕНАУ

През ранното Средновековие в манастирите съществувала традиция да се вписват в списъци имена на хора, които да бъдат споменавани в молитвите. Тези поменици се помещавали в книги, където дълги колони от имена запълвали десетки страници без свързващ или обясняващ текст. Когато обаче се знае предварителният замисъл, вложен от търпеливите монаси в подредбата на имената, могат да се извлекат интересни сведения за лицата от помениците. В Книгата на побратимените монаси от манастира Райхенау се срещат около 38 000 имена. Началните страници са отделени за имената на живите манастирски братя, после са записани починалите, а по-нататък на по един-два или повече листове следват списъци с имената на манастирските братства от други манастири, донесени от цялата Франкска държава. Сред тях има и листове с имена на клирици от Констанц, Базел и Страсбург начело с техните епископи. Последната част от Книгата съдържа имената на приятелите на манастира Райхенау, поотделно живите и починалите.

Сред тези хиляди имена, записани в колони по определен ред, между имената на монасите от Райхенау срещаме имената на Методий, Кирил и техните ученици, написани с латински букви. Методий и още няколко лица са вписани още веднъж — с гръцки букви, в средата на Книгата, в списъка на монасите от френския манастир Люксоф. Формата на имената, езикът и начинът на написването им, времето и мястото, където са направени записите, са предмет на проучвания, които изясняват много от проблемите, но и повдигат нови въпроси.

Началният лист на Книгата е най-почетният в целия ръкопис. Първото име в него е на абат Ерлебалд, по чиято инициатива са написани първите страници с имената на монасите от Райхенау. След него е записан епископ Хейто.

С течение на времето на тази страница са нанасяни имената на особено видни личности. Сред тях се среща майнцият епископ Хатто, записан горе в полето над колоните с имена, защото място сред тях вече не е останало. Понякога обаче имената в колоните не запълвали изцяло пространството, което било определено за тях според надписа отгоре. В оставащите празнини се вписвали допълнително имената на новопостъпили монаси, а имената на починалите не се заличавали. Името на Методий също е записано начело на началната страница на Книгата, в „Списъка на Ерлебалд“. То се намира непосредствено до името на абат Хейто, предшественика на Ерлебалд. На следващата страница, на различни места, останали празни в една от колоните, са записани шест имена, за които се предполага, че принадлежат на Методиеви ученици. А сред имената на починалите братя от манастира може да се прочете името на Кирил. Всички тези осем имена са написани с едно мастило от една и съща ръка, което показва, че са свързани помежду си. Имената на предполагаемите ученици са Хоранзанус, Игнатиус, Лео, Йоахим, Лазарус и Симон (Choranzanus, Ignatius, Leo, Ioachim, Lazarus, Simon). Съществуват различни предположения кои са били тези лица. Те предизвикват още по-голям интерес, когато се сравняват с единствените написани с гръцко писмо имена в списъка на монасите от Люксоъ — Методиос, Леон, Игнатиос, Йоакин, Симеон, Драгаис (ΜΕΘΟΔΙΟΣ, ΛΕΟΝ, ΙΓΝΑΤΙΟΣ, ΙΟΑΚΙΝ, ΣΥΜΕΟΝ, ΔΡΑΓΑΪΣ). Веднага прави впечатление, че четири от имената на Методиевите спътници съвпадат напълно — Игнатиус-Игнатиос, Лео-Леон, Йоахим-Йоакин, Симон-Симеон. Разликите, които се явяват при останалите имена, поставят обаче много въпроси и водят до различни предположения. Немският изследовател А. Цетлер е склонен да види зад името Хоранзанус латинска транскрипция на сходно карантийско, т. е. славянско име и предполага, че с това име е записан Методиевият ученик, посочен от него за негов наследник, Горазд. Той приема също, че славянското име Драгаис би могло да бъде записано от някой латински говорещ монах като Лазарус, но това едва ли е много вероятно. По-правдоподобна е хипотезата, че Лазарус трябва да се иден-

тифицира с Методиевия ученик Лазар, който бил убит от немските си пазачи. Има мнения, че именно Лазар успял в края на 872 г. да избяга от манастира, където бил затворен заедно с Методий и другите славянски духовници, сътрудници на Методий, и да съобщи на папата за извършеното беззаконие и несправедливост. Благодарение на това папа Йоан VIII се намесил и изискал пускането на Методий, но Лазар заплатил за това с живота си. Предположението пък на Б. Пейчев се основава на тълкуване на Драгаис не като лично име, а като форма на гръцката дума *δραχμή* в смисъл на „пазачи“ — придружители на арестуваните славянски свещенослужители. Едва ли подобна идея би могла да бъде вярна, защото не може да има смисъл да се записват в манастирския поменик стражите, оставени да пазят затворниците.

Много от въпросите, които поставя Книгата на побратимените монаси от Райхенау, чакат своя отговор. Няма съмнение обаче, че става дума именно за панонския архиепископ Методий и придружаващите го лица. Важно е да се отбележи почетното място, на което са записани имената им. Методий стои на видно място върху началната страница на ръкописа, а Кирил, неговият починал брат, е записан сред починалите райхенауски абати. Някои учени се съмняват, че на Методий и учениците му би била оказана такава чест, ако са били затворени в Райхенау. Манастирските братя обаче сигурно биха проявили уважение към един епископ, макар и осъден на заточение. Съществува и друга възможност — имената им да са били нанесени при освобождаването на Методий през 873 г., когато папската намеса сваляла от него обвиненията и отменила присъдата.

УСИЛИЯТА НА РИМ ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕТО НА МЕТОДИЙ

Методий останал като затворник в манастира около две и половина години. Вероятно през това време той е правил опити да изпрати оплакване до Рим, но няма сведения за някакви действия от страна на Светия престол, които да целят освобождаването на панонския архиепископ. Косвено свидетелство за някакви подобни действия се съдържа в писмените инструкции на папа Йоан VIII до неговия пратеник епископ Павел Анконски, на когото била поверена задачата да освободи Методий от затвора. За залцбургския архиепископ Адалвин и Херманрих Пасауски там се казва: „Вие без каноническо постановление наказахте изпратения от апостолическата катедра епископ, като го поставихте в тъмница, нанесохте му побой, откъснахте го от светата служба и в продължение на три години го държите прогонен от катедрата му, докато апостолическата катедра през същите три години протестираше с много пратеничества и писма...“ (ЛИБИ 2, с. 141). Изглежда, че за Адриан II, който по време на процеса и затворничеството на Методий все още е бил начело на Римската църква, е било трудно да вземе по-решителни мерки за освобождаването на Методий и за възстановяването на законното положение. По това време позициите на немското духовенство в Моравия се заздравили. През 871 г. без явна причина Светополк бил арестуван по заповед на Карломан и обвинен в измяна. С този акт била отнета изцяло независимостта на Моравия и тя престанала да съществува формално, дори като васално княжество. Тя се превърнала в част от Източната марка и попаднала изцяло под управлението на Карломан. В тази ситуация сред баварските епископи се затвърдило напълно намерението да премахнат славянското богослужение по тези земи и да не допуснат възобновяването на дейността на архиепископ Методий във възстановения от папата па-

нонски диоцез. От едно писмо на папа Йоан VIII до фрайзингския епископ Анно става ясно, че през времето между процеса срещу Методий в Регенсбург и написването на писмото през месец май 873 г. Анно е пътувал до Рим, където между другото бил питан за съдбата на панонския архиепископ. „...Ти не само като верен човек не събщи нищо за затварянето и преследването на тоя си брат и съепископ, който също е и наш пратеник и за когото ние изисквахме по-голяма грижа, но когато ти беше запитван за това от нашите в Рим, измамно отрече, че го познаваш...“ (ЛИБИ 2, с. 143–144).

Но политическото положение в Моравия отново се променило. В 872 г. там избухнало въстание, Немците решили да освободят Светополк, за да го изпратят начело на своите войски срещу въстаниците. За да си осигурят лоялността му, изпратили с него двамата маркграфове на Източната марка. Светополк обаче, човек амбициозен и непословителен, решил да мине на страната на моравците, разчитайки, че така ще си възвърне престола. Под предлог, че ще преговаря, той влязъл в един силно укрепен моравски град, а немската войска останала около крепостта. Светополк застанал начело на моравските войници и успял да разбие бившите си съюзници. Между падналите в сражението били и двамата маркграфове Енгелшалк и Вилем. През следващите няколко години между Моравия и Източnofранкската държава станали поредица от военни конфликти. Немците се опитвали да възстановят властта си в славянската държава, а Светополк — да запази короната си. Военното напрежение продължило до 874 г., когато бил сключен Форхаймският мир. Според преговорите, водени лично от крал Лудвиг Немски с пълномощника на Светополк Йоан Венециански, моравците се задължавали да бъдат „верни“ и да плащат годишен данък срещу обещанието на франките да запазят мира. Тази относителна самостоятелност на Моравия създала условия за възстановяване на дейността на славянските духовници и на славянското богослужение в страната.

Папа Йоан VIII, избран през декември 872 г. на мястото на починалия Адриан II, се ориентирал бързо в създа-

деното положение и започнал да действа за освобождаването на Методий. Той изпратил като свой представител анконския епископ Павел при крал Лудвиг Немски още през първите месеци на следващата година, като имал предвид, че Методий бил осъден с негова подкрепа. Папският пратеник бил снабден с подробни писмени инструкции, в които се обяснявало схващането на Римската църква за правата ѝ върху диоцеза Панония. В инструкциите папата решително изисквал незабавното освобождаване на панонския архиепископ, възстановяването на епископското му достойнство и създаването на условия за продължаване на дейността му в поверената му епархия. Баварските епископи били заплашени, че ще бъдат отстранени от своите катедри и ще бъде отнето правото им да извършват богослужение, ако не се подчинят на папското нареждане.

Мисията на Павел Анконски била подкрепена с няколко писма, които Йоан VIII изпратил до отделните епископи и до Карломан като управител на Източната марка и крал на Бавария. Запазен е малък откъс от писмото до залцбургския архиепископ Адалвин. Сдържаността на тона в него в сравнение с извънредно острите послания до Анно и Херманрих показва, че според папата върху тях е падала главната вина за извършените незаконни действия. Дали са били написани писма и до другите епископи, взели участие в църковния съд в Регенсбург, не е известно. „Но те не се отърваха от съда на свети Петра, разказва Методиевият житиеписец, защото четирима от тези епископи умряха“ (ЖМ, с. 74). Това твърдение отговаря на историческата истина. Знае се, че Адалвин Залцбургски умрял през 873, Херманрих Пасауски — през 874, Анно Фрайзингски — през 875 г. За Ландфрид Зебенски се смята, че умрял също през 874 г.

Освен да издействува освобождаването на Методий, на папския легат Павел Анконски било наредено да не допуска свикването на арбитражен съд по въпроса за правата на панонския архиепископ, както и да не приема никакви условия, „които биха възпрели теб или нашия брат Методий да отиде при Светополк...“ Пуснати от манастира, Методий и учениците му трябвало да се отправят при Светополк, т. е. в Моравия, а не в Панония при Коцел, където

преди три и половина години били изпратени от папа Адриан II. Каква била причината?

Както пишел в писмото си до Карломан, Йоан VIII смятал, че въпросът за панонския диоцез е изяснен. Папата се опитвал да продължи политиката на своя предшественик и да подкрепи и дори да разшири славянския диоцез Панония под прякото подчинение на Римската църква. Пак от месец май 873 г. датира и писмото му до сръбския княз Мутимир, с което го приканвал да присъедини църковно страната си към съседната Панонска архиепископия. „И понеже по Божия милост там е назначен вече от катедрата на блажения апостол Петър епископ, да се поставиш под пастирската му грижа“, се казва в писмото. Сърбите, между които имало все още много езичници, вече се били обърнали към византийския император с молба за изпращане на християнски мисионери, които да ги покръстят. Тъй като обаче в Сърбия все още нямало изградена църковна организация, папата настойчиво подканил Мутимир да се присъедини към една независима както от Византия, така и от Франкската държава славянска църковна провинция.

Методий бил освободен от заточението си, присъдата над него била анулирана, свалянето му от епископската катедра било обявено за невалидно. За всеки случай обаче папата забранил на Методий да извършва богослужение на „варварски“, т. е. на славянски език и го изпратил в Моравия. Изглежда, че това бил компромисът, който трябвало да направи пред баварския епископат. За религиозна дейност на Методий в Долна Панония, в Блатненското княжество на Коцел, не можело и да се мисли, тъй като това били териториите, за църковната власт върху които възникнал конфликтът между немското духовенство и славянския първоучител. На Методий не се препоръчвал продължителен престой в тези земи. Недвусмислено било предупреждението, отправено от баварските епископи към княз Коцел: „Ако го държиш при себе си, не ще се отървеш с добро от нас.“ Коцел очевидно се съобразил със закана, но това не му донесло спокойствие. През 874 г. немците го свалили от престола и княжеството му престанало да съществува. Историята не споменава повече името му.

Както съобщава житието на Методий, Светополк, чиято политика през последната година се противопоставяла на немското политическо и религиозно влияние, отправил покана към Методий, като архиепископ ръкоположен от папата и папски легат за славянските области, да поеме ръководството на Моравската църква. Папа Йоан VIII наредил на Павел Анконски да подпомогне Методий в пътуването му до Моравия. Изглежда, папата предвиждал, че по пътя от Швабско към моравските земи трябва да се мине през Бавария и че местните власти биха създали затруднения. Славянските просветители сигурно са избягнали този път, но откъде са минали, е трудно да се каже. Според някои изследователи (като В. Бур) заобикалянето на баварската територия ги е завело до островния манастир Райхенау, където са оставили имената си в Книгата на побратимените монаси. Други предполагат, че пътят им стигнал чак до Средна Франция, до манастира Люксъой, в чийто списък са записани имената им с гръцки букви.

С пътуванията на Методий и неговите ученици и сътрудници през време на тригодишното му заточение и на връщането му в Моравия се свързва и друг научен проблем. Става дума за т. нар. Сант-Емерамска молитва. Тази молитва е изповедна формула, въведена в църковния живот на Германия през IX в. Нейният текст се произнасял в църква след неделната литургия от всички вярващи, след което те получавали публично опрощение на греховете. Този старонемски текст, запазен в четири преписа, се нарича Сант-Емерамска молитва по името на един от четирите манастира, в които са намерени преписите. В последните години няколко изследвания доказаха, че този старонемски текст е близко съответствие на една старобългарска изповедна молитва, която познаваме от глаголическия Синайски евхологий от XI в. Нещо повече, от сравнителния анализ на двата текста се вижда, че Сант-Емерамската молитва е превод от старобългарски. Не може да не прави впечатление и фактът, че манастирите, в които са открити преписите на старонемската молитва, са давали подслон на архиепископ Методий и учениците му. В манастира Сант-Емерам близо до Регенсбург Методий оставил и друга следа от своето пребиваване.

Тук се пази един сборник църковни закони, който му бил подарен от папа Адриан II при ръкополагането му за епископ. В самия манастир Райхенау е намерен втори препис на Сант-Емерамската молитва. Останалите два преписа са направени в манастира Алтайх, Бавария, и в манастира Сент-Фльори, Средна Франция, недалече от Люксьой. Тези факти са много показателни, както като указание за възможния път на славянските просветители, така и за това, че някои нововъведения в немското богослужение са повлияни от тяхната дейност.

ДУХОВЕН ВОДАЧ НА МОРАВСКИТЕ СЛАВЯНИ

Когато след дълго странствуване Методий пристигнал в Моравия, бил приет от княза, „който му повери всички църкви и всички духовници по всички градове“, както съобщава житието. В съответствие с антифранкската си политика за момента Светополк вероятно отстранил немските духовници от страната. Следващите години били време за разрастване на политическата мощ на Моравия, на нейното териториално разширяване. Това били и години на усилена и плодотворна просветителска и проповедническа дейност за Методий. Пресилено би било обаче да се мисли, че стремежът към независима външна политика на Светополк бил траен. Той постепенно отново започнал да се сближава с Карломан и неговия син Арнулф. Това сближаване се засилило особено много след смъртта на Лудвиг Немски през 876 г. Тези взаимоотношения с немските владетели неизбежно водели към компромис с действията на немските духовници в страната, макар засега това да били само представители на нисшето духовенство. Самият Светополк изглежда бил склонен не само да ги търпи, но дори вътрешно бил привърженик на немско-латинската църква. Архиепископ Методий бил пречка в развитието на отношенията му с немските владетели. По-лошо — главата на Моравската църква се опитвал да наложи морални норми на поведение в средите на моравската аристокрация и строго осъждал престъпването на Божиите заповеди. Неговото присъствие вероятно притеснявало княза и станало нежелано. Един епизод от Методиевото житие косвено показва, че Светополк избягвал да присъствува на службите, които извършвал на славянски език архиепископът. Методий му обещава, че ако князът прекара светия празник Петровден при него в църквата, ще постигне победа над враговете си — езичници. В едно писмо до Светополк, изпратено от папа Йоан VIII през 880 г., между другото се казва: „Ако на тебе

и на твоите велможи се харесва повече да слушате литургиите на латински език, повеляваме литургиите да се служат за тебе на латински..." (ЛИБИ 2, с. 176). Моравският владетел може би търпял Методий по принуда — местната славянска аристокрация желала чрез славянското богослужение да утвърди своята сила и независимост, чувствувайки, че неразбираемата латинска служба я поставя в унижително и неравноправно положение с немците.

Колко ненадеждна е била неискрената поддръжка на Светополк за изпратения от папата архиепископ, се вижда от дейността на доверени на владетеля лица срещу Методий, дейност, която Светополк допускал, а може би и подкрепял. Един от тези приближени на двора бил Йоан Венециански, придворен свещеник на Светополк, участвувал в преговорите с Лудвиг Немски във Форхайм през 874 г. като пълномощен представител на моравския княз. Близък и на Римската курия, той изпълнявал и редица поверителни задачи по поръка на папата в Далмация, Хърватско и България в подновените опити на Светия престол да привлече южните славяни и българите в лоното на Римската църква. Едно от средствата, с които могли да се привлекат и задържат славяните, било според папата разрешаването на славянско богослужение и съответно подкрепа за Методий като славянски архиепископ. Йоан Венециански обаче не приемал тези идеи, които накърнявали интересите на западната църква. Яростен противник на славянския език за църковна употреба, той се изправил срещу Методий. По този въпрос неговата позиция съвпадала с позицията на немското духовенство, което имало и своите политически интереси в Моравия.

В 879 г. Йоан Венециански посетил папата в Рим и му докладвал, че моравският архиепископ се отклонявал от основни християнски догми. В края на юни — началото на юли същата година Йоан VIII изпратил послание до Светополк, в което изразил недоволството си от религиозната дейност на Методий: „Ние обаче сме много учудени, понеже чухме, че вашият архиепископ Методий, назначен и изпратен при вас от нашия предшественик папа Адриан, не проповядвал така, както с думи и писма е заявил пред

апостолическата катедра, че вярва“ (ЛИБИ 2, с. 168). В друго писмо, изпратено до самия Методий, папата изразил възмущение от използването на славянски език в църква и му заповядал незабавно да отиде в Рим, за да обясни поведението си: „...С настоящото апостолическо писмо ти заповядвам, като оставиш настрана всеки предлог за отлагане, да се погрижиш да дойдеш незабавно при нас, за да чуем от твоята уста и истински да опознаем твоето учение...“ (ЛИБИ 2, с. 168).

В какво е бил обвиняван Методий, може да се разбере от Пространното житие на Климент Охридски от архиепископ Теофилакт, където се казва: „И така, великият Методий не преставал да дава постоянно всякакви съвети на князете, като ту ги напътвал към благочестив живот, ту им предлагал неподправеното учение на църквата... Защото и тогава имало такива хора, които го изопачавали и променяли определенията, които нашите отци установили в църквата на Бога, и мнозина вредили на душата си с въвежданото от франките, които твърдели, че Синът е роден от Отца, а Духът произлиза от Сина...“ (ЖКл, с. 89, 91). Позицията, от която Теофилакт критикува западното учение за Светата Троица, е позиция на духовник, който принадлежи към източно-православното вероизповедание. Такава е била и позицията на Методий, който носел у себе си богословските възгледи на византийската църква. Догматичният въпрос, повдигнат като обвинение към Методий, изразявал едно от главните противоречия между двата църковни центъра Рим и Константинопол — схващането за същността на Троицата. По това време франкската църква поддържала догмата, че Светият Дух произлиза не само от Отца, но „и от Сина“ (*filioque*), твърдение, с което православие не може да се съгласи. Въпросът за *filioque* често ставал център в богословските диспути между представители на източната и на западната църква; този въпрос бил използван, за да се обвини Методий в разпространяване на еретически учения.

В Рим Методий успял да се оправдае и да отрече клеветите, които целели да го zlepоставят пред папата. Нещо повече — Методий бил ръкоположен за „архиепископ на светата Моравска църква“ и получил светейшата благосло-

вия за своята дейност в бъдеще. Но от този момент нататък той щял да среща все повече трудности по пътя си. Заедно с него в Рим пристигнало едно друго доверено лице на княз Светополк. Това бил Вихинг, дотогавашен епископ на Пасау, изпратен от моравския владетел при Йоан VIII със зарък да бъде ръкоположен за епископ в Моравия. Изглежда Светополк, за да намали напрежението между привържениците на славянския църковен водач Методий и немско-латинската партия, чийто предводител бил Вихинг, бил принуден да поделит църковната власт в страната. Върху княза вероятно упражнявали силен натиск немските духовници в лицето на придворния свещеник Йоан Венециански Методий изобщо да бъде изгонен и заменен с друг църковен глава. Самият владетел едва ли би се колебал много да се освободи от строгия пастир, но трябвало да се съобразява със славянската аристокрация, която го поддържала.

Без много формалности папата ръкоположил Вихинг за епископ на Нитра; за него било достатъчно, че той е изпратен от Светополк, и се съобразил с това. От посланието, което Йоан VIII изпратил на Светополк след приключването на спора, се разбира, че Вихинг бил назначен за суфраган на Методий, негов подчинен, длъжен да изпълнява неговите нареждания. В действителност като епископ на Нитра, която винаги имала известна автономия в границите на Моравия, Вихинг без големи усилия се изплъзнал от контрола на архиепископа. Той използвал своята длъжност, за да раздели фактически архиепископията на Методий на две и чрез засилване на собственото си влияние да му противодействува. С ръкополагането на Вихинг за нитрански епископ започнал краят на Моравската мисия. Това, което баварските епископи не успели да направят въпреки дългогодишните си усилия, Вихинг, като епископ на моравска Нитра и приближен на моравския двор, успял да постигне чрез коварство и интриги.

Връщайки се в Моравия, той подновил атаките си срещу Методий, като разпространявал слухове, че уж папа Йоан VIII лишил Методий от сана му и от властта му и я предал на немското духовенство. Посланието, изпратено от Рим до княз Светополк има обаче съвсем различен тон и

съдържа пълната реабилитация на моравския архиепископ. В него за пръв път папата изразява възхвала на славянската писменост и богослужение: „И ние, като намираме, че той е православен във всички църковни учения и полезен за всички църковни служби, изпращаме ви го обратно да управлява предоставената му Божия църква и нареждаме да го приемете като ваш собствен пастир с достойна почит, внимание и радост... И накрая по право възхваляваме славянското писмо, изнамерено някога от Константин Философ, за да прозвучат на него дължимите на Бога молитви, и запovedваме на този език да бъдат разказвани проповедите и деянията на нашия Господ Христос; защото да не славим Бога само на три, но на всички езици... За вярата и учението естествено никак не е препятствие това, дали литургиите се служат на славянски език и дали светото Евангелие и Божествените четения от Новия и Вехтия завет се четат и всички други служби се слушат добре преведени и изтълкувани на този език... (ЛИБИ 2, с. 174, 175–176).

Защо Вихинг си позволил да излъже и да заблуди моравците за изхода от гледането на спора за учението на Методий в Рим? Нима не е знаел, че папата ще изпрати послание до Светополк, за да обясни отношението на Рим към моравския архиепископ? Съществува мнение, изказано от З.-Р. Дитрих, според което Вихинг бил заблуден от някои среди в папското обкръжение и подведен да смята, че в резултат на обвиненията Методий ще бъде лишен от архиепископската катедра в Моравия. По това време папската курия се намирала в сложна ситуация. От една страна Йоан VIII правел опити за преговори с Константинополската патриаршия с цел да убеди новоназначения патриарх Фотий, заел мястото на починалия в 877 г. Игнатий, да отстъпи на Рим юрисдикцията над българския диоцез. Срещу това, давал да се разбере папата, той бил склонен да снесе анатемата, произнесена от Рим срещу Фотий още на константинополския събор през 869–870 г. Константинополският патриарх бил доволен от възможността за примиряване с Апостолическия престол, макар че не възнамерявал да прави отстъпки по въпроса за Българската църква. Действително във византийската столица бил свикан събор през

879–880 г., на който папските легати свалили анатемата срещу Фотий и обявили благословията на папата за възстановяването на патриаршеския му сан. По въпроса за Българската църква обаче било взето единствено решение българските епархии да не се вписват в регистрите на Константинополската патриаршия. Това решение не ги предавало на Рим, а само потвърждавало самостоятелния характер на Българската църква. Същевременно Византия била изпратила мисионери в Сърбия и дори Хърватско се присъединило за известно време към Източната църква. Домогванията на Византия към новопокръстените славяни създавали опасения в Рим, че и моравският диоцез на Методий, населен със славяни, би могъл да се присъедини към Източната църква. Ето защо папата искал да се убеди в лоялността на Методий към назначилия го за архиепископ римски първосвещеник, за да бъде сигурен, че моравският църковен глава няма да провежда политиката на Византия в своя диоцез. Затова той бил склонен и на отстъпки по отношение на използването на славянски език за църковни нужди.

Същевременно между папа Йоан VIII и Източнофранкската държава възникнало напрежение. По традиция всяко засилване на франкската кралска власт налагало на папата да приема лансираната още от Карл Велики политика, при която франките се явявали като „защитник на Римската църква“, а Светият престол бил задължен да поддържа и осветава завоевателната активност на империята и мисионерската ѝ дейност, която всъщност целяла разширяването на политическото ѝ влияние. Йоан VIII, който следвал идеите на папа Николай I за установяване върховенството на църковната власт над светската, решил да води собствена, независима политика. Прояви на тази самостоятелност били и многобройните опити за привличане на Българската църква отново в лоното на Рим; такава проява било и поддържането на моравската архиепископия като непосредствено подчинена на Рим и на славянското богослужение като щит срещу немското църковно и политическо нахлуване в Моравия.

В папските среди обаче съществувала вътрешна опозиция, която се противопоставяла както на опитите за сбли-

жаване с Византия, така и на самостоятелността по отношение на Източнофранкската държава. След провалянето на папските планове относно българския диоцез на Константинополския събор и след коронясването на най-младия син на Лудвиг Немски в 879 за крал на лангобардите и в 880 г. за италиански крал положението на опозицията се укрепило. Вероятно именно сред тази опозиция Вихинг намерил поддръжници, които смятали, че ще убедят папа Йоан VIII да осъди Методий, и дали на Вихинг уверения за това. Още преди Светополк да получи посланието на папата, в което той съобщава своето одобрение за Методий и дейността му, нитранският епископ се завърнал в Моравия и побързал да разпространи слуха за свалянето на архиепископа. Това предположение се потвърждава косвено чрез посланието, което Йоан VIII изпратил на Методий на 23 март 881 г. То било написано в отговор на някакво оплакване на Методий от „разни неприятни преживелици“, свързани по всяка вероятност с интригите на Вихинг. Папата, изглежда упрекнат от Методий в неискреност, му пише: „...И същото това ние отбелязахме в своето апостолическо писмо до Светополк... и никакво друго наше писмо не е било отправено до него и ние нито явно, нито тайно сме възлагали на този епископ [Вихинг] да върши едно, а на теб сме заповядали да изпълняваш друго, а още по-малко за вярване е, че сме изискали клетва от този епископ, с когото дори и в незначителен разговор не сме говорили за такава работа...“ (ЛИБИ 2, с. 178).

Независимо от назначението на Вихинг за епископ на моравска Нитра, което давало голяма власт в ръцете на водача на немско-латинското духовенство, Методий несъмнено бил удовлетворен от начина, по който завършило гледането на неговата дейност пред папския престол в Рим. Посланието, изпратено до Светополк, означавало голяма победа за неговото дело и давало възможност да се изисква подчинение от немските свещеници, които работели на територията на Моравия. Житиеписецът предава съдържанието на папското писмо така: „Нашият брат Методий е свят и правовеверен и върши апостолско дело. В негови ръце са дадени от Бога и от апостолския престол всички славянски

страни; и когато той прокълне, да бъде прокълнат, а когато той благослови, да бъде благословен“ (ЖМ, с. 76).

* * *

Скоро след пътуването си до Рим Методий получил покана от византийския император Василий I Македонянин да посети Константинопол. Има различни мнения за това, през коя точно година се състояло пътуването до византийската столица — дали към края на 881, през 882 или дори чак през 883 г. Можем да си представим вълнението, обзело Методий, когато, двадесет години след като е напуснал отечеството си, получил покана да го посети. Някои изследователи (напр. Х. Шелезникер) твърдят, че всъщност Методий бил принуден да потърси съвет от Византия, защото се намирал в трудно положение. Той бил византийски мисионер, но назначен от папата за епископ и легат; проповядвал и служел на славянски език сред славяни, които били обект на постоянното политическо и религиозно влияние на немското духовенство. Тези обстоятелства, както и догматичните различия между източната и западната църква, изисквали обмисляне на цялостната по-нататъшна дейност на Моравската църква, заради което Методий може би е потърсил съветите на Василий I и патриарх Фотий, вдъхновителя на Моравската мисия.

Според други учени, като Фр. Дворник, самата Византийска империя проявила интерес към дейността на Методий двадесет години след изпращането на Солунските братя в Моравия. Дали империята решила да отдели внимание на развитието на процесите в славянските територии по Средния Дунав? Дали интересът на метрополията бил насочен към славянската писменост, доказала своята годност за употреба, и към славянския богослужебен език, който би могъл да послужи за християнизирание на други славянски области? На тези въпроси няма ясен отговор. Оскъдните сведения, които дава Методиевото житие, не позволяват да се направи никакъв извод за причините за това пътуване. Там се споменава, че немските епископи злорадствували, понеже смятали, че византийският император е разгневен

на Методий. Каква е била причината да смятат така, не е ясно. Предполагало се е може би, че властите в Константинопол били несъгласни с някакви отстъпки, които Методий бил принуден да направи пред папата, за да получи архиепископската катедра в Моравия. Причина за недоволството на императора, допуска Фр. Дворник, би могъл да бъде самият факт, че Методий като ръкоположен от римския църковен предстоятел архиепископ поставя под папската юрисдикция територии от Илирик, към които Византия имала своите претенции. Може и да се приеме, че този епизод е доизмислен от житиеписеца, както смята напр. З.-Р. Дитрих. Такова предположение отговаря на житийната схема, в която една клевета за героя бива опровергана. Точно и ясно е само указанието на житието, че в Константинопол Методий бил посрещнат с големи почести и с радост от владетеля, който, „като похвали учението му, задържа от учениците му един свещеник и един дякон заедно с книгите“.

Защо са били оставени двамата Кирило-Методиеви ученици и славянските книги в Константинопол, не се знае. Не е ясно и кои са били тези книжовници. Има предположение, че единият от тях бил бъдещият преславски епископ Константин, но и то не може да бъде доказано. Няма съмнение обаче, че във византийския двор проявили интерес към дейността на Методий и на създадения от него кръг от духовни лица, които проповядвали и служели на славянски език. За това, че този интерес бил траен и се запазил и по-късно, свидетелствува Първото (най-старо) житие на Наум Охридски, един от учениците на славянските първоучители. Там се разказва как след смъртта на Методий пропъдените и продадени в робство негови ученици били спасени от византийските власти. „И когато ги продаваха, пише житиеписецът, по Божия промисъл дойде тогава от Константиновия град във Венеция царски служител по царска работа. И, узнал за тях, царският служител откупи едни, а други взе така, отведе ги в Константиновия град и съобщи за тях на цар Василий“ (I ЖН, с. 80). Съществува мнение (Ем. Георгиев), че оставените от Методий при пребиваването му във византийската столица свещеник и дякон били изпратени в двора на българския княз Борис, чиято църква била свърза-

на с патриаршията в Константинопол. Възможно е княз Борис да е проявявал интерес към славянското богослужение и да е търсел възможност да организира религиозния живот в България по подобие на моравския. Не е случаен фактът, че част от Методиевите ученици, откупени във Венеция от византийски служител, се отправят по-късно към България. Към България бягат и прогонените от Моравия най-близки сътрудници на моравския архиепископ, които според Климентовото житие „се надявали, че България е готова да им даде спокойствие“ (ЖКл, с. 117).

КРАЯТ НА КИРИЛО-МЕТОДИЕВОТО ДЕЛО В МОРАВИЯ

Методий се завърнал от Константинопол в Моравия, без да донесе оттам някаква съществена подкрепа. Но през следващите години той можел да очаква и все по-малко помощ от Рим. В края на 882 г. умрял папа Йоан VIII, последният римски първосвещеник, който оказал поддръжка на славянското богослужение в Средна Европа. През дългогодишната си дейност Методий трябвало да защитава делото си пред петима папи, които проявявали различно отношение към него в зависимост от конкретната политическа обстановка в Европа. Николай I поканил него и брат му Константин-Кирил в Рим, Адриан II го ръкоположил за панонски архиепископ и папски легат. Йоан VIII го освободил от немския затвор и го поставил за архиепископ на Моравската църква. След него станал папа Марин I, в 884 г. го заменил Адриан III. Последните двама папи нямали волята и размаха на своите предшественици за осъществяване на далечните цели на Римската църква в славянските покрайнини на Европа. След Йоан VIII никой в Рим като че ли не си спомнял за славянската архиепископия на Методий. Той бил оставен сам на себе си и виждал това, но продължил да работи, обзет от мисълта за апостолската същност на славянската църква.

В това време Моравия достигнала върха на своето могъщество. През последните години Светополк завършил успешно множество военни походи и подчинил големи територии, населени със славяни — на север и северозапад и на юг. В началото на 80-те години решил да се възползува от междуособните борби в Източnofранкската държава. През 883 г. нахлул в Панония и я опустошил „като вълк“. След няколко подобни набеза в границите на Моравия се включили обширни части от Панония. През 884 г. Светополк сключил мир с император Карл III Дебели, който

след смъртта на братята си Карломан и Лудвиг обединил в една държава земите на баща си Лудвиг Немски. По време на моравско-франкските войни за Методий вероятно било по-лесно да противостои на натиска, който оказвали върху него Вихинг и обединените около него немски духовници. В това време на относително спокоичество, предущайки края на земните си дни, моравският архиепископ бързал да довърши започнатото с брат му Константин-Кирил книжовно дело.

С помощта на своите най-близки сътрудници Методий се заел да преведе Библията. Дотогава били преведени само основните богослужебни книги; сега трябвало да се подготви преводът на цялостния корпус библейски книги, сборници със закони и писания на светите отци, необходим за пълноценен църковен живот. През месеците на усилена работа се родили и негови оригинални съчинения, от които днес познаваме малка част. Плодотворната книжовна дейност на Методий запълнила последните години от живота му. Той мислел обаче и за бъдещето на моравската църква, на която отдал повече от двадесет усилни години. За свой приемник на архиепископската катедра посочил един от своите ученици, Горазд. „Този е един свободен мъж от вашата земя, начетен е добре в латинските книги и е правоверен; нека бъде върху него Божиата воля и вашата обич, както и моята.“ С тези думи, според житието, Методий завещал своето дело, делото на брат си, делото на учениците и сътрудниците си на най-подходящия му продължител. За него несъмнено било много важно, че Горазд бил родом моравец, който ще наставлява в Божието учение свои сънародници. Още нещо важно — Горазд владеел добре латински език, условие, необходимо за да може да заеме равностойно положение сред немско-латинското духовенство. Защото след сключения с Карл III Дебели договор в държавата на Светополк отново набирала сили опозицията на Вихинг. За съжаление тази предвидливост на архиепископа се оказала недостатъчна защита за учениците му, когато те били вече лишени от закрилата на могъщата му личност.

Методий умрял на 6 април 885 г., на третия ден след Цветница. Учениците му му отдали почести и отслужили

литургия на латински, гръцки и славянски език. „Събра се народ от безчислено множество, хора, които го изпроводи-ха със свещи, плачейки за добрия учител и пастир: мъже и жени, малки и големи, богати и бедни, свободни и роби, вдовици и сираци, чужденци и туземци, недъгави и здрави — всички оплакваха оногова, който беше всичко за всички, за да спечели всички“ (ЖМ, с. 77). Така Методиевото житие представя раздялата на моравския църковен водач с народа. Почитта към славянския първоучител била наистина всена-родна. С голяма тържественост тялото му било положено в съборната църква на столицата, във Великата моравска цър-ква, както я нарича Проложното житие на Кирил и Мето-дий, от лявата страна, в стената зад олтара на света Богоро-дица. Двадесет и две години след като стъпил за пръв път на моравска земя, Методий останал да почива в нея завинаги.

Днес никой не знае къде точно се намира гробът му. Кратките сведения, които предават житията, не споменават името на града, в който се намирала съборната църква. Това сигурно е бил Велеград, главната крепост на Свето-полк. Къде е било неговото местонахождение обаче се спо-ри. За най-правдоподобно днес се приема схващането, изра-зено от Й. Поулик, че неговите руини почиват под земята край днешното село Микулчице, в Моравската област на днешна Чехия. Там археолози са разкопали останките на голям град с множество постройки, сред които и много църкви. При една от тези църкви е открито погребение, кое-то според учените отговаря на описанието на Методиевия гроб в житието. Съвсем различно място посочват някои из-следователи, преди всичко И. Боба, според които архиепис-копското седалище, център на Моравия, изобщо не се на-мирало в земите на север от средното течение на Дунав. Те смятат, че градът на Методий трябва да се идентифицира с днешната Сремска Митровица в Сърбия, или Срем, древ-ния Сирмиум — мястото, в което се намирал престолът на свети Андроник, за чийто наследник папа Адриан II ръко-полага Методий в 869 г. Тази много оспорвана хипотеза, ко-ято има свои привърженици и се основава на свои аргумен-ти, ще бъде разгледана отделно.

* * *

След смъртта на Методий немските духовници начело с нитранския епископ Вихинг се заели с нови сили да се борят със славянската църква в Моравия. Немското политическо влияние било силно; владетелят Светополк не му се противопоставял и не проявявал интерес към съдбата на славянската църква. За него тя била важна, доколкото удовлетворявала претенциите на славянската аристокрация за самостоятелност. Той не оценявал обаче важността на славянската книжнина и богослужение като основа за бъдещо развитие на самобитна славянска култура.

Вихинг се отправил към Рим, за да се срещне с новия папа Стефан V, избран през септември 885 г. Възможно е Вихинг да е търсил съдействието и на предишния папа Адриан III, който обаче заради напредналата си възраст не проявявал интерес към църковното дело в Моравия. Пред Стефан V нитранският епископ изтъкнал преди всичко своята и на моравския княз Светополк лоялност към Папския престол. Същевременно той се оплакал от дейността на Методий и от традициите, които славянският просветител бил създал в Моравия. Вихинг го упреквал в отклонение от истинското учение на Римската църква, като повдигнал отново въпроса за *filioque*. Нещо повече, той отправил обвинение срещу Методий, че без законно право ръкоположил за свой заместник Горазд, негов ученик, и, без съмнение, привърженик на „суеверието“. Папа Стефан се оставил да бъде убеден и назначил Вихинг за моравски архиепископ на мястото на Методий. Новият църковен глава на Моравия обещал, че там ще защитава интересите на светата Римска църква. Папата изпратил в Моравия и трима свои легати — епископ Доминик и презвитерите Йоан и Стефан — с нареждането да разяснят на княз Светополк и приближените му становището на Рим по въпроса за произхода на Светия Дух, основа на западния Символ на вярата, и да предадат папската забрана за отслужването на литургия на славянски език. В подкрепа на тази забрана Стефан V припомнил едно послание на папа Йоан VIII от 879 г., който също забранявал славянското богослужение. Вероятно Вихинг услужливо припомнил съществуването на забраната в това

послание. Самият папа може би предпочел да забрави, че една година по-късно в друго послание до моравския княз папа Йоан VIII изрично разрешил след латинската литургия да се отслужва и литургия на славянски и дори изказал похвала на славянския литургичен език. Стефан V написал също послание до Светополк, в което повторил своите нареждания, като разрешил използването на славянски език само за разясняване на евангелските четения и заплашил с отлъчване от църквата последователите на Методий, които биха продължили да служат на славянски. „Ние се убедихме, че Вихинг, достопочтеният епископ и прескъп наш събрат, е овладял тази [на *filioque*] църковна доктрина, и затова ви го изпратихме, за да управлява поверената му от Бога църква, понеже узнахме, че той ти е много верен...“ (ЛИБИ 2, с. 292). Тези редове от папското писмо показват как нитранският епископ е успял да се представи пред Светия престол и да заслужи да бъде ръкоположен за моравски архиепископ. Този епизод от живота на Вихинг е показателен за личността и поведението му на горделив и самомнителен интригант, мразен дори от всички баварски епископи. Неслучайно след поредица от интриги, които му осигуряват възход в кариерата на висш църковен и придворен саво̀ник при източнофранкския владетел Арнулф, Вихинг бил свален от епископската катедра на Пасау на общобаварски събор, свикан в Залцбург, и заточен в манастир.

За Методиевите ученици и последователи, над двеста души, както съобщава Пространното Климентово житие от архиепископ Теофилакт, настанали тежки времена. За новия моравски архиепископ не било достатъчно да вземе управлението на църковните дела; той предизвикал нови богословски спорове, в които увлякъл славянските духовници, за да може, възползувайки се от папското нареждане, да постигне тяхното низвержение и отлъчване от църквата. Учениците на Методий, опрени на вярата си, не се оставили да бъдат победени в споровете. Затова Вихинг, подпомогнат от светската власт, предприел жестоки гонения срещу тях. Най-близките сътрудници на Методий — Горазд, Климент, Наум, Ангеларий — били хвърлени в затвора, подложени на мъчения, а след това прогонени от страната

на различни места в крайдунавските области. Ето как описва тези събития Климентовото житие: „Войниците, хора жестоки, понеже били немци, притежаващи и по природа жестокост, която увеличили и поради заповедта, взели светците, извели извън града и след като ги съблекли, почнали да ги влачат голи... Когато били далече от града, те ги оставили и поели пътя обратно за града..." (ЖКл, с. 115, 117). Мнозина от останалите били продадени в робство. За щастие във Венеция ги откупил византийски служител, който случайно се намирал там, и ги отвел в Константинопол. Някои от тях починали по пътя, други останали във византийската столица, трети се отправили към България. Към България поели и онези, които били прогонени от немските войници.

Така в кратък срок било унищожено създаденото в продължение на повече от двадесет години с цената на много страдания и усилен труд дело на Методий и на рано починалия му брат Константин-Кирил. Много скоро след това била унищожена и Моравската държава, паднала под ударите на нахлуващите от изток маджари. Като искри на угасващ огън се разпръснали учениците на славянските първоучители. Някои от тях не стигнали доникъде; другите, които оцелели, пренесли огъня на славянската култура в нови огнища.

СПОРНИ ВЪПРОСИ ОКОЛО ЖИВОТА НА МЕТОДИЙ

Вече две столетия проблемите, свързани с живота и делото на Константин-Кирил и Методий, присъствуват в науката. В многобройните изследвания могат да се проследят разнопосочни мнения по редица въпроси, които възникват неизбежно поради недостатъчните фактологически сведения, поради откъслечността им, която позволява многозначно тълкуване на изворите. С личността на Методий са свързани няколко момента, за които в науката дори не е установено дали почиват на реални факти, или са късни добавки в изворите, направени от преписвачите. По-важните проблеми, които възникват около отделни епизоди в житията или около косвени сведения, почерпани от други източници, се отнасят до предполагаемата мисионерска дейност на Методий сред други славянски народи — българи, чехи и поляци, и до местонахождението на неговата архиепископия. Към недостатъчно ясните податки трябва да се причисли и споменаването за срещата на славянския просветител с „угърския крал“ в Пространното му житие. Разбира се, неизяснените въпроси са много повече, но тук накратко ще се спрем само на тези, защото продължават да бъдат разисквани в науката, а изказаните по тях становища често се отричат взаимно. Все пак представлява интерес да се изложи същността на проблемите.

Сред най-оспорваните от миналия век до днес въпроси в науката е този за вероятността Константин-Кирил и Методий да са работили сред българските славяни. Мнозина са учените още сред старите изследователи, а в ново време напр. Е. Георгиев, които безусловно приемат, че това е било така и насочват изследванията си единствено към конкретизирането на времето и мястото на тази дейност. Не са малко обаче и другите, както сред славистите от XIX в., така и днес — напр. Д. Петканова, които отричат вероятността славянските просветители да са влизали в не-

посредствен контакт с населението в България. Откъде идва това разнообразие в мненията, което започва от пълната увереност в един факт, който не може да бъде установен по безспорен начин, до пълното отричане на достоверността на съществуващите вести в изворите?

Ако проследим сведенията в изворите, които дават основание да възникне този въпрос, ще видим, че двете Пространни жития на братята, които се смятат за най-авторитетни и близки до историческата истина източници за живота и делото им, не съдържат данни за дейност сред българите. Такива данни няма да се открият и в Италианската легенда, нито в ранните служби и похвали. Значителен брой по-късни паметници обаче категорично говорят за връзката им с българите. Такива известия се срещат както в по-късните жития на Кирил и Методий, така и в някои латински и гръцки извори. Краткото житие на Кирил (Успение Кирилово), Проложното му житие, Солунската легенда, Чешката и Моравската легенда, Дуклянската хроника споменават само Кирил като покръстител на българския народ. Неговата дейност се свързва със земята по поречието на река Брегалница в Северна Македония; разказва се, че той измислил за тамошните славяни 35 букви и превел на техния език свещените книги. Разбира се, макар че не е изрично споменато, може да се приеме, че някои от тези свидетелства трябва да се отнасят до двамата братя. Често в писмената традиция името на Методий остава на заден план, защото култът към Кирил възниква и се утвърждава много по-рано — всъщност приживе на Методий, и личността на по-младия брат е водеща в съзнанието на потомците. Някои извори споменават и Методий като християнски мисионер сред българите. Във Второто старобългарско житие на Наум Охридски, създадено през XVI в. въз основа на по-стари извори, се казва: „Този преподобен и велик отец Наум... се присъедини към равноапостолите Константин Философ и брат му Методий, които обхождаха и учеха мизийския и далматинския род, и ги последва навсякъде и даже до стария Рим“ (II ЖН, с. 81–82). В гръцките жития на Климент Охридски се отделя повече внимание на Методий като български пастир. В Пространното житие от архиепис-

коп Теофилакт Методий е посочен за покръстител на самия български владетел и негов духовен наставник: „Освен това великият Методий тогава непрекъснато дарявал с благодеянията на словото си и българския княз Борис... когото порано бил направил свое духовно чедо и бил привлякъл чрез прекрасния си във всичко език...“ (ЖКл, с. 89). По-нататък житието разказва как Борис, вече християнин, покръстил и своя народ, а „когато тези светци, имам предвид Кирил и Методий, видели, че има много вярващи и че много деца на Бога се раждат чрез вода и дух, но че те напълно са лишени от духовна храна, те изнамерили азбуката, както казахме, и превели писанията на български език...“ (ЖКл, с. 89). В Краткото житие, написано от охридския архиепископ Димитри Хоматиан, се казва, че Климент „бил по род от европейските мизи, които народът обикновено знае като българи“ и „пръв заедно с божествения Наум, Ангеларий и Горазд усърдно изучил Свещеното писание, преведено с Божествено съдействие на тукашния български диалект от Кирил, истински богомъдр и равноапостолен отец, и отначало още бил с Методий, известния учител на мизийския народ на благочестие и православна вяра“. Нещо повече, житиеписецът подчертава, че „Методий бил поставен за архиепископ на Моравия и България от същия този папа [Адриан], тогава и Климент бил издигнат на епископски престол, като бил поставен от Методий за епископ на целия Илирик и на българския народ, който владеел страната...“ (Кр ЖКл, с. 175, 177).

Повечето учени, които приемат за исторически достоверна дейността на Константин-Кирил и Методий сред българите, я отнасят към времето преди Сарацинската мисия на Кирил. Съществува мнение, че в Струмишко-Брегалнишкия регион се намирало „славянското княжество“ на Методий и при управлението му при него отишъл Константин и покръстил голям брой местни жители. По това време, допускат те, започнала и работата по създаване на азбука за славяните и по превода на евангелски текстове. Доказателство за тази ранна книжовна дейност сред славяните в Македония изследователите виждат във факта, че много скоро след възлагането на Моравската мисия Кирил

вече разполагал със съвършена писмена система и славянски преводи на основните евангелски четива, за създаването на които се изисква продължителен напрегнат труд. За ранно славянско богослужение по тези места косвено свидетелство било и Житието на Тивериуполските мъченици.

Не са малцина и онези учени, които изразяват дълбоко съмнение във вероятността Константин-Кирил и Методий да са работили след българските славяни. Те посочват, че изворите, които съдържат подобни податки, са сравнително късни и до голяма степен имат легендарен характер. Според тях не може да не прави впечатление и обстоятелството, че сведенията в тези извори са противоречиви, а често се допускат и груби фактически грешки. Те смятат, че става дума за стара писмена традиция, която вероятно отразява някаква историческа реалност, но категоричното свързване на Солунските братя с християнизирането на българските земи е твърде пресилено. В България са работили преките ученици на Кирил и Методий, сред българите намерило почва за развитие тяхното дело. Старобългарски книжовници създават значителна по обем книжнина с Кириловите букви, в храмовете се служи на български език. Тази традиция, създадена от светите братя в моравските земи, намерила продължението си на Балканите. В XI в. вече никой не наричал езика и книгите славянски. Потомците на княз Борис и неговия народ назовавали себе си българи, говорили и пишели на „български“ език. Постепенното самоосъзнаване на славяните и прабългарите в пределите на Българската държава като единна народност предизвикало постепенна замяна на неопределеното название „славяни“ с конкретното „българи“ в съчиненията на книжовниците. Пренесен в България, култът към славянските първоучители добил български измерения. Личността и делото им все повече ставали част от българската история и българското народностно съзнание. Колкото по-късно се пишело за тях, толкова повече легендата се смесвала с достоверните факти, често дори измествала историческата истина. Тази традиция да се свързват Кирил и Методий с началото на българската християнска история продължава през цялото Средновековие и през Възраждането. Това показва, че тези

представи са се утвърдили трайно в съзнанието на книжовниците, не само сред българите, но и извън пределите на България.

Легендарните отгласи в книжнината може би почиват и на един разказ на византийския хронист от X в., наричан Продължителят на Теофан. Той написал голям исторически труд по поръка на император Константин VII Багрянородни, който обхваща историческите събития от 813 г. (докогато стига хрониката на Теофан) до 961 г. Там могат да се открият много интересни сведения, отнасящи се до българската история през IX в. Между другото става дума и за покръстването на българския княз Борис. „Тъй като княз Богорис имал голяма страст към лова, разказва Теофановият продължител, той пожелал да бъдат изобразени ловни сцени в някакъв негов дом, в който често отивал, та и нощя, и деня да ги има за наслада на очите. И тъй, понеже бил обладан от такава страст, той повикал някакъв монах живописец от нашите ромен. Този човек се наричал Методий. Когато той се явил пред лицето на Богорис, последният по Божие внушение му заповядал да изобрази не изстребление във война или избиване на животни и зверове, но каквото сам пожелае, като му добавил само това, че би искал зрителите да изпитват страх, като гледат, и заедно с това картината да предизвиква у тях удивление. Монахът прочее, знаейки, че нищо друго не събужда толкова ужас, колкото Второто Божие пришествие, изобразил там именно него... След като картината била свършена и той [князът] видял тези неща, той бил обладан от страх пред Бога, посветен бил в нашите Божествени тайнства и в дълбока нощ приел Божественото кръщение..." (ГИБИ 5, с. 117). В много по-съкратен вид този разказ се среща и в хрониката на Псевдо-Симеон (също от X в.), който вероятно ползувал същия извор. И двамата хронисти разказват легендата за зографа Методий, без да го свързват по никакъв начин със славянския просветител. Но по-късните книжовници, които са използвали хрониките като извор, смесват имената и дават път на идеята за покръстването на българския княз Борис от моравския архиепископ Методий. Разказът на Теофановия продължител се съдържа почти без изменения в „Църковни

летописи“ на римския кардинал от XVI в. Цезар Бароний. Съчинението на Бароний в руски превод използвал по-късно Паисий Хилендарски в своята „Славянобългарска история“. Чрез родоначалника на българската историография легендата навлиза в българската възрожденска литература и трайно свързва името на Методий с българската история.

Едно от сведенията, че Методий покръстил и други славянски народи, се съдържа в Пространното му житие, където чрез отделни случки се проявява пророческият му дар. Там се споменава за „един езически княз, много силен, който седеше у висляните“, принуден да се покръсти в плен, след като не пожелал да приеме доброволно християнството. Може да се предполага, че през 70-те години на IX в. княз Светополк водил войни с езичниците славяни, които живеели по горното поречие на Висла. Вероятно след успешния край на войните вислянският княз бил отведен като пленник в Моравия и покръстен там, а страната му — включена в пределите на Светополковата държава. Тази е причината да се смята (Л. Хавлик), че вероятно е имало мисионерска дейност на Методий и на ръководената от него Моравска църква сред населението на присъединените нови територии. Тези събития изследователите отнасят към годините 875–880, след сключването на Форхаймския мир с Германия, когато моравският владетел имал възможност да обърне поглед към завоюването на нови земи. Житието на Методий споменава за това събитие след разказа за връщането му от заточението в Швабско през 873 г. Предполага се (Й. Видайевич), че освен за нитрански епископ Вихинг бил поставен и за епископ на Повислието, тъй като в един извор се съобщава, че по искане на Светополк папа Йоан VIII изпратил Вихинг при някакви езичници, които били победени от княза във война и покръстени. По тези въпроси няма сигурни аргументи, а някои учени като О. Кронщайнер оспорват дори и това, дали цитираният пасаж с пророчеството на Методий се отнася за събития, свързани с полското племе висляни.

Оспорван научен проблем, историята на който излага Г. Сотиров, представлява и достоверността на свидетелствата, че Методий покръстил чешкия княз Борживой. Спо-

ред някои легендарни данни в латинската Кристианова легенда това е станало около 874 г. В други чешки извори, като Хрониката на Козма Пражки, това събитие се отнася към 894 г., когато обаче Методий не е вече жив. Всъщност Чехия формално влязла в състава на Моравската държава след 890 г., когато крал Арнулф признал правата на Светополк над чешките земи. Смята се обаче, че още от средата на IX в. Чехия силно гравитирала към голямата славянска държава на югоизток, Моравия, и още през 70-те години се присъединила към нея. Покръстването на Борживой от Методий не се смята за доказано историческо събитие, обаче е сигурно, че чешкият княз е бил християнин. Известно е, че Борживой бил васал на Светополк, който го назначил за свой управител в Пражкия Храд. Когато Борживой се завърнал от Моравия в Чехия, разказва легендата, той бил съпроводен от Методиевия ученик Каих. На мястото, наречено Храдец, те основали църква на името на свети Климент. По-късно Борживой построил и църква в Пражкия Храд, посветена на Богородица. Преди няколко десетилетия тази църква е открита и изследвана от археолози. Има и други писмени свидетелства за съществуването на религиозни контакти между Чехия и Моравия от времето на архиепископ Методий. Такъв писмен паметник са Пражките листове от края на X в., написани на глаголица. А недалеч от Прага се намира манастирът Сазава, в който до края на XII в. се запазило славянското богослужение.

Един епизод от житието на Методий, който не е ясен на изследователите, разказва за срещата на моравския архиепископ с „угърския крал“. Едва ли наистина може да става дума за покана от страна на унгарския крал да се видят с Методий, както смята З.-Р. Дитрих, макар че през втората половина на IX в. угрите (маджарите) се придвижили от Северното Причерноморие към Средна Европа и е възможно през 80-те години, за които се отнася свидетелството на житието, те да са наближили Дунавските земи. По-скоро, смятат изследователите (напр. Фр. Гривец), тук трябва да се потърси отглас от една вероятна среща на Методий с немския император Карл III Дебели, с когото през 884 г. Светополк водил преговори край река Тулн, близо до

Виена. Още нещо — кралят и Методий разговаряли „както подобава на такива мъже да беседват“, т. е. вероятно става дума за среща с християнски владетел. Естествено в очите на съвременниците, а още повече пред зложелателите на Методий, едва ли би имало важен смисъл изтъкването на една среща с владетел-езичник в житието му, смята Вл. Вавржинек. Наред с повествованието за неговите разговори с римския папа, с византийския император, като знак за уважение към Методий житиеписецът посочва и посрещането му от „угърския крал“ — „почетно, тържествено и с радост“. Преговорите между Светополк и Карл III вероятно били свързани с края на неколкогодишните войни, през време на които моравският княз превзел значителни части от Панония. Може би е било нормално в такива разговори да взима участие църковният глава, особено ако бил обсъждан въпросът за църковното управление на завзетите територии. Някои учени оспорват това възможно обяснение на цитирания епизод, като настояват, че действително ставало дума за унгарски крал. Все пак липсата на категорични факти затрудняват еднозначния отговор на повдигнатия в науката въпрос и в този случай.

* * *

В кирилometодиевистиката от последните няколко десетилетия съществува една хипотеза, приемането на която би означавало да се промени цялостната традиционна представа за Моравската мисия и за дейността на архиепископ Методий. Тази хипотеза има немалко запалени привърженици; не по-малко са горещите ѝ отрицатели. Ето защо за всеки наш съвременник ще представлява интерес и предизвикателство да се запознае с мненията и на едната, и на другата страна в спора. Интересът ще бъде продиктуван от това, че почти всички факти получават тълкуване от една нова гледна точка, а предизвикателството — от необходимостта да се погледне критично традиционното виждане и да се отсее всяко „за“ и „против“.

Известните днес извори за дейността на моравския архиепископ Методий не дават ясно указание къде точно е

било неговото архиепископско седалище. Тази неяснота дава възможност да се изказват различни предположения. Повечето учени досега (напр. Й. Поулик) правят опити да определят (главно с помощта на данни от археологически проучвания) местонахождението на това селище някъде в областите северно от средното течение на река Дунав по поречието на река Морава. Това гледище за местоположението на Методиевата архиепископия следва от традиционно възприетото в науката разбиране, че именно в тези земи в началото на IX в. възниква, а по-късно се развива и разширява една държавна формация, позната като Велика Моравия.

Именно тази позиция на съвременната наука се оспорва от някои изследователи, преди всичко И. Боба и О. Кронщайнер, които смятат, че Моравската държава от IX в. трябва да се търси на Балканския полуостров, в земите край една друга река Морава с главен град Сирмиум (Срем, днес Сремска Митровица в Сърбия). Откъде идва това голямо разминаване при локализирането на цяла държава, макар и съществувала в една отдалечена от нас епоха? Причината трябва да се потърси в различната интерпретация на изворите, главно на сведенията, които се съдържат в Пространното житие на Методий: „Коцел прие Методия с големи почести и пак го изпрати при папата ... да му го ръкоположат за епископ на Панония — на престола на свети Андроник, апостол на седемдесетте, което и стана“ (ЖМ, с. 74) и в Проложното житие на Константин-Кирил и Методий: „Андреан, римският папа, ръкоположи и блажения Методий за архиепископ на престола на апостол Андроник в Панонската област“ (ПрЖМ, с. 78). Привържениците на мнението, че Методий бил архиепископ със седалище в Сирмиум, град в Панония — нека го наречем „Панонска хипотеза“ — приемат, че тези сведения трябва да се тълкуват буквално и че Методий бил изпратен за архиепископ в държавата, която се намирала край река Морава на Балканския полуостров. Според тях град Сирмиум носел славянското име Морава и в този смисъл трябва да се разбира и съобщението на Климентовия житиеписец архиепископ Теофилакт Охридски, когато казва, че папата ръкоположил Ме-

тодий за „архиепископ на Морава Панонска“, а не за „архиепископ на Моравия и Панония“. Водени от такова схващане за местоположението на града, в който се намирала архиепископската катедра на Методий, поддръжниците на Панонската хипотеза привеждат в нейна полза различни аргументи. Водени от желанието да разбият закостенелите традиционни схващания в кирилometодиевистиката, тези учени правят опит да покажат възможността да съществува друга гледна точка, от която почти всички досега установени от науката факти или се обезсмислят, или поне се подреждат в съвсем различна историческа картина.

Така, според Панонската хипотеза излиза, че Моравия била част от по-обширно наследствено владение, известно като Славония, и се намирала южно от Белград до далматинското крайбрежие. Подложена на чести нападения от Източнофранкската държава, заплашвана и от България, в чиито предели се намирала по-рано, Моравия била принудена да се обърне за подкрепа към Рим, а по-късно и към Константинопол. Византийският император изпратил на моравския владетел Ростислав църковно-политическа мисия начело с Константин и Методий, като същевременно оказал на моравците и военна помощ срещу българите. Тези събития се обясняват като поддръжка на Византия за отцепилите се от Българската държава в Моравското княжество славяни и възможност да се окаже натиск върху България в тила ѝ. Когато маджарите нападнали Моравия и я опустошили, наследникът на Ростислав Светополк се поставил във васална зависимост от франкския император Арнулф и в 890 г. получил като владение Чехия. Като владетел на чехите той успял да завземе обширните територии на изток и североизток, в които влизала и областта Моравия — земите около река Морава северно от Средното течение на Дунав. Тази Моравия, която Светополк владял през последните няколко години от живота си и оставил на своите приемници, не би могла да се намира в епархията на Методий, умрял пет години преди завладяването ѝ. Тази в основни линии очертана картина на съдбата на Моравската държава според Панонската хипотеза се подкрепя от множество други аргументи, които засягат частни въпроси, но

като цяло се вписват в нея. Към тях принадлежат и нови интерпретации на топоними, на отделни думи и граматически форми, на исторически факти от изворите. Един такъв факт играе съществена роля при оформянето на двете противоположни становища. Става дума дали град Сирмиум се е намирал в пределите на България по времето на Кирило-Методиевата моравска мисия, както е прието да се смята. Според П. Коледаров, привърженик на Панонската хипотеза, след 838 г. Сирмиум преминал за около 60 години във владение на Франкската държава. Моравското княжество, чийто главен град е Сирмиум, се намирало на границата между две големи европейски сили и последователно било подчинявано на един или друг господар. Важен въпрос е и този за названието Μεγάλη Μοραβία, употребено в труда на император Константин VII Багрянородни „За управлението на империята“. Според Панонската хипотеза Μεγάλη Μοραβία означава „Стара Моравия“ — владенията на Светополк на Балканите, преди завоюването на моравските земи северно от Дунав; според утвърденото в науката тълкуване това название означава „Велика Моравия“, държава, която поначало се намирала северно от Средния Дунав и се наричала така, защото по време на своя възход завладява и включва в своите предели големи територии от Чехия, Повислието, земите на лужишките сорби, големи части от Панония и стига чак до долна Австрия.

Няма съмнение, че Панонската хипотеза заслужава внимание, доколкото променя традиционното мислене в науката и предизвиква нов прочит на изворите. Трябва да се признае обаче, че историята на Моравската мисия, на моравския архиепископ Методий, такава, каквато се очертава в традиционните изследвания, е много по-правдоподобна и е подкрепена с по-убедителни свидетелства.

КНИЖОВНОТО ДЕЛО НА МЕТОДИЙ

Събирайки многобройните късчета история, които предлагат изворите, изследователите продължават да изграждат мозаичната картина на събитията от IX в. и очертават на този фон величествената фигура на славянския първоучител Методий. Не е достатъчно обаче да се изредят епизодите от неговия изпълнен с усилен пастирски труд житейски път, за да се разбере истинското значение на личността му за бъдещето на християнския свят. Защото книжовното дело, започнато заедно с брат му Константин-Кирил, превръща християнския мисионер в апостол на славяните и полага началото на трета християнска цивилизация в Европа. Когато се подчертава изключителната заслуга на Константин Философ, създателя на славянската писменост, обикновено несъзнателно се пренебрегва Методиевото дело, без което книжовността на славяните щеше да изчезне завинаги още с ранната смърт на основоположника ѝ.

Изворите са немногословни, когато разказват за книжовната дейност на Методий. Все пак Пространното му житие съобщава, че към края на живота си, „като остави настрана всички житейски шум и като възложи всичките си грижи на Бога“, Методий се заел да извърши пълния превод на библейските книги от гръцки на славянски език. Известно е, че дотогава заедно с брат му Кирил те били превели за нуждите на славянското богослужение в Моравия Псалтира, Евангелието, Апостола и избрани църковни служби. В науката е повдиган въпросът доколко достоверно е съобщението, че за осем месеца с помощта на двама скорописци той превел целия библейски корпус с изключение на книгите Макавеи. Трудно е да се повярва, че такъв огромен труд бил извършен за толкова кратко време. Може би става дума за довършване, събиране и подреждане на текстовете, върху които Методий е работил през целия си живот? Срещу свидетелството на житието се привежда аргументът,

че в науката не са познати славянски преписи на пълния библейски текст. За пръв път славянската Библия в пълнота се появява едва в края на XV в. в Русия, като се превежда и събира от различни източници. Библейските книги, преведени в Методиевия кръг в Моравия, сигурно не биха могли да бъдат запазени, защото след смъртта му неговите ученици и сътрудници били прогонени извън пределите на страната. Някои учени (напр. В. Ягич) предполагат дори, че пълен превод на Библията изобщо не бил направен. Те се опират и на обстоятелството, че в XIII в. хърватите, които още пишели на глаголица, не познавали пълния библейски текст. От друга страна обаче, днес са открити голям брой преписи на отделни текстове от Стария завет, чиито език по старинните си черти може да се отнесе към Методиевата епоха. Следователно, допускат изследователите като И. Евсеев и Р. Нахтигал, може да се смята за сигурно, че редица библейски книги са били преведени от Методий, например Книгите на пророците и някои книги на Мойсей. Важно свидетелство за това са и многобройните, преки и косвени, цитати от Стария завет в Пространните жития на Кирил и Методий. Не е случаен и фактът, че старобългарският писател Йоан Екзарх, ученик на пристигналите от Моравия Методиеви сътрудници, в предговора към превода си на съчинението „Небеса“ от Йоан Дамаскин споменава Методий, „който преведе всичките 60 уставни книги от елински, т. е. от гръцки, на славянски“.

Днес от повечето изследователи се приема съществуването на пълен превод на Библията на славянски език, направен от моравските книжовници под ръководството на Методий. Макавейските книги, които единствено били пропуснати при превода, били смятани от църквата за апокрифи и едва по-късно, през XVI в., били признати от нея, но разделени на две — от четирите Макавейски книги две били приети за второканонични, а другите останали апокрифни. Запазените до днес в руски преписи славянски текстове от Макавейските книги били преведени не от гръцки, а от латински език, и то поне три века след Методиевата епоха.

Защо в науката се обръща толкова голямо внимание на въпроса за Методиевия превод на Свещеното писание?

Разбира се, преди всичко извършената работа е изключителна по своите мащаби. Във времето на ръкописната книга дори преписването на една библия било забележителен по обем труд. Колко повече усилия са се изисквали, за да се предадат текстовете на свещените книги на един нов книжовен език, за всяко понятие и за всяка метафора да се открие еквивалентен израз, който да предаде най-точно смисъла, вложен от праотците. Защото библейските книги били наистина свещени — всяко преиначаване на текста, направено волно или неволно, се смятало за грях. Промяната на смисъла можела да доведе до погрешно тълкуване и възприемане на същността, а това водело до отдалечаване от правата вяра, до ерес.

Методий вече имал опита, натрупан при съвместната му работа с Константин-Кирил още при първия превод на Изборното евангелие, който бил направен във Византия, на Четвероевангелието, Апостола и Псалтира, извършени на моравска земя, на избраните молитви и служби, които били сред най-необходимото за богослужението на славянски език при моравяните. Не може да не удиви преводаческото изкуство на Методий, предал тънкостите на шлифования през хилядолетната си книжовна употреба гръцки език на един дотогава неустроен и необработен език, какъвто бил славянският. Език на прости земеделци, непознаващи книжовността, славянският, по-точно старобългарският, език бил превърнат в литургичен и литературен език и издигнат до равнището на гръцкия и латинския в европейската християнска култура. За IX в. това било акт с изключително значение, явление, което влизало в противоречие с претенциите за универсализъм на църквата, почиващи на изключващата народностните езици литургична употреба на „свещените“ гръцки и латински.

Преводът на Свещеното писание на славянски език имал и друг значителен смисъл. За средновековния човек, т. е. за християнина, съществувал един краен и абсолютен авторитет във вярата и църковния живот — живият Христос, който говори чрез Светия Дух — Писанието. Боговдохновените слова се явявали за него последна и окончателна инстанция на истината. Затова средновековната литература,

каго видимо отражение на невидимия и непостижим свят. се опирала изцяло на библейските текстове. Както създаването на литературните произведения, на творбите на изкуството, така и възприемането им, било невъзможно без познаването на първоизточника. Библейските текстове съграждат езика на християнската религия и съдържат ключа за разбиране на християнските културни явления. Библията представлява един метатекст, към който се отнасят всички средновековни творби. От него те черпят интелектуално вдъхновение и изразни средства; чрез него могат да бъдат тълкувани и възприемани.

Самото съществуване на Писанието на езика на славяните положило основите на нова европейска култура — славянската. За света на средновековна Европа тя била трета след гръцката и латинската християнска цивилизация. Именно с появата на славянската Библия през IX в. славяните в Европа получили своя исторически шанс да влязат в културната история на света. Поради историческите обстоятелства от този шанс се възползували дейците на църквата и книжнината в Борисова и Симеонова България. Езикът на българските славяни, който стои в основата на Кирило-Методиевия литературен език, получил по-късно в България статута на официален за държавата и църквата език. На този език се пишели държавните документи, на този език се служело в църква, на този език учили децата в училищата. На този език старобългарските книжовници създали огромен за времето си корпус от преводни и оригинални произведения, които попълнили книжовните фондове на християнска България.

Житието разказва, че Методий завършил превода на Библията за осем месеца, „започвайки от месец март до двадесет и шестия ден на месец октомври“. Всъщност в преписите, по които познаваме Методиевото пространно житие, стои цифрата шест за броя на месеците, но простата аритметика показва, че месеците от март до края на октомври са осем. Това несъответствие има своето обяснение във факта, че оригиналът на житието е бил написан на глаголица. В глаголическата азбука буквеното означение за „дзяло“ има числена стойност осем; същият знак от кирилската азбука озна-

чави шест. Такова разминаване има вероятно и при споменаването на двамата скорописци, с помощта на които Методий превел „бързо от гръцки език на славянски всичките библийски книги в пълнота“. Глаголическата буква В има стойност три, а кирилската — две. Днес се приема, че сътрудниците на Методий в тежката му работа наистина са били трима.

Изключителният по значение славянски превод на Библията не изчерпва книжовната дейност на Методий. Както се разбира от житието, освен библийските книги за нуждите на църквата Методий превел и „Номоканона, сиреч църковните правила, и Отеческите книги“. Какво се крие зад тези названия?

Номоканон се нарича един византийски юридически сборник, който съдържа основните закони и норми на поведение на християните. Тези закони се отнасяли както до миряните, така и до клириците, и регулирали взаимоотношенията между вярващите в рамките на църковната общност, а също така и отношенията между църквата и държавата. Законите, които съдържа Номоканонът, имали силата на неотменимо постановление и неспазването им се наказвало с покаяние и дори с отлъчване от църквата при тежките провинения. Правилата посочвали как да се пости, как да се празнува Великден, времето за молитва, забранявали да се участва в езически и еретически обреди, да се правят магии, да се врачува, строго наказвали престъпването на брачната клетва и сключването на нечестиви бракове. Такива сборници имало няколко. Установено е още от А. С. Павлов, че преведеният от Методий Номоканон е т. нар. *Синагога* на патриарх Йоан III Схоластик, разпространена главно сред монашеството. Трудът на Йоан Схоластик съдържа 377 канона, от които обаче Методий превел само 235, като внимателно подбирал текстовете, съобразявайки смисъла им с латинската практика на църковно право, установена от години в моравските земи. Някои учени (напр. Й. Вашица) смятат, че поначало такова отношение към църковен сборник било възможно само на територия, която не се намирала под властта на Константинополската патриаршия. Архиепископията на Методий, която била под юрисдикцията на Рим, се подчинявала на 38 апостолско правило, споменато

от папа Йоан VIII в посланието му до Светополк от 880 г. Според това правило архиепископът на Моравия сам можел да решава въпросите на църковния ред в своя диоцез. Забележително е, че Методий не просто подбрал и превел правилата от Синагогата на Йоан Схоластик. Голяма част от тях били преработени, за да съответстват на условията в Моравия. Методиевият Номоканон станал ново произведение, което давало на моравската църква и държавата необходимите правни норми. Този най-стар славянски правен кодекс е запазен за съжаление в много по-късни и недобри руски преписи, най-старият от които е от края на XIII в.

Друг славянски юридически сборник от онази епоха е т. нар. *Закон за съдене на хората*. Едно традиционно схващане в науката, изказано от М. Андреев, го отнася към епохата на Борисова България, когато след покръстването на българите на страната била необходима юридическа основа за установяване на християнски норми на поведение. Изказвано е и мнение, че този кодекс бил преведен на славянски език от Методий по времето, когато бил управител на славянско княжество, и записан с гръцки букви.

Този сборник е основан на византийската *Еклога*, която уреждала законодателно живота на Византийската империя и съдържала светски закони — например за брака, за зестрата, за наследяването и т. н. Върху частта, която урежда въпросите за престъпленията и наказанията, се основава славянският *Закон за съдене на хората*. Какъв е неговият произход обаче, може да се установи само чрез анализ на цялостното му съдържание и на езика му. Езиковедите отдавна са установили, че в запазените текстове има множество моравизми. Включените в Закона разпоредби ясно посочват, че той бил създаден във връзка с налагането на християнството от държавната власт. Голям брой от престъпленията, които трябва да се наказват според изискванията на този Закон, са свързани с извършване на езически обреди, сключване на кръвосмесителни бракове, нарушаване на правото на църковно убежище и др. В последно време се утвърждава мнението (вж. Ив. Добрев), че Законът за съдене на хората вероятно е бил част от Методиевия Номоканон, създаден за нуждите на моравската църква.

С най-старите славянски юридически паметници се свързва и едно оригинално произведение на Методий. Става дума за известната *Анонимна хомилия*, поместена в Клоцовия сборник. Клоцовият сборник, наречен така по името на бившия си собственик, е старобългарски глаголически паметник от XI в. От него днес е запазена малка част от 14 пергаментни листа. Тяхната номерация показва, че целият ръкопис някога е съдържал не по-малко от 500 листа и бил богато подвързан. Днес запазеният фрагмент от ръкописа дори е разделен на две и се пази в две различни книгохранилища. Сборникът е известен отдавна в науката. Установено е, че той е съдържал хомилии, една от най-широко разпространените жанрови форми в средновековната книжнина. Хомилията е поучително слово, един вид проповед, която се произнасяла в църква във връзка с църковен празник или светец. Хомилии са писали още раннохристиянските писатели, по-късно жанрът процъфтява с творбите на великите църковни отци. Цел на тези произведения била да разпространяват в достъпна за широките слоеве на населението форма основните християнски догми, да покажат нормите на църковния живот, да популяризират християнските светци и да обяснят смисъла на празниците, чествани от църквата.

Текстът на Анонимната хомилия не е запазен изцяло. Липсва началото ѝ, което би трябвало да съдържа заглавието и името на автора ѝ. Липсата на началото не дължи на разпокъсаността на ръкописа; Анонимната хомилия започва непосредствено след едно недописано слово за Връбница, така че се получава графически свързан, но лишен от общ смисъл текст. Отзад пък е преписано словото на Йоан Златоуст за Велики четвъртък. Ето защо, ако Клоцовият сборник е съдържал хомилии за всеки ден от Страстната седмица, то Анонимната хомилия може би е била предназначена за Велика сряда. Изследователите смятат, че тя няма връзка с евангелския текст за този ден, а е близка до четивото за Велики вторник.

За повече от век и половина по въпроса за авторството на Анонимната хомилия са изказани различни предположения, посочени у Ст. Смедовски. Отначало словото било

приписвано на най-популярния от църковните отци, автор на много хомилии — Йоан Златоуст. В текста на хомилията обаче се съдържа забраната за сключване на брак между лица с духовно родство, а се знае, че тя е постановена на Трулския църковен събор от 692 г. Това обстоятелство определя като невъзможно предполагаемото авторство на Йоан Златоуст, който е живял много по-рано. По-късно е правено предположение, че Климент Охридски, Кирило-Методиев ученик и известен автор на поучителни слова, е създателят на творбата от Клоцовия сборник.

Нова светлина по въпроса за авторството хвърлят изследванията, които откриват несъмнени езикови моравизми, и доказват, че произведението трябва да се свърже с моравския период от развитието на старобългарския книжовен език. По-важен обаче е анализът на съдържанието, което разкрива автор, твърд в непоколебимостта си да наложи нови, християнски закони на живот, уверен, че най-високо стои Божият съд и неговата власт е най-голяма. Запазената част от хомилията започва с поучение към владетеля, чието най-важно задължение е да спазва Божиите закони и да следи за спазването им от поданиците. Преди всичко владетелят трябва да обича правдата, „защото от праведните деяния започва блаженият живот“. По-нататък проповедникът гневно порицава княза, който наказва въз основа на клевети, като се доверява на свои хора, които поставя по-горе от закона. А трябва, продължава авторът, именно князът да поучава поданиците си и „да им забранява да обиждат онези, които са немощни, да извършват погански обичаи или да дават езически клетви...“ Отново, както се споменава в житието на Методий, се отправят укори срещу онези, които сключват бракове между лица с духовно родство — кръстник взима за жена майката на свой кръщелник или влиза в непозволена връзка с кръщелницата си. Защото едно от основните християнски задължения — за честния брак — включва и встъпването в брак и почтеността в брачния живот. „И длъжен е всеки християнин с почит и страх да има за жена онази, която го е искала и да я съди по Божия закон при всеки съд, както пише Законът, та никой от владетелите, обладан от дявола, с устните си като се на-

рича верен, да не стои със сърцето си далеч от Бога..." (АХ, с. 56). Мощно и твърдо звучат финалните фрази на поучението, в които авторът призовава за твърдост във вярата и упование в бъдещия живот на праведниците: „Обедняват чрез греха и неправдата хората... Както говорят светите книги, вдъхвайки ужас и страх на владетелите; но разбрали, че славата отминава в съня, нека възкликнат в мисълта си онова, което казва апостол Павел: Кой ще ни разлъчи от Божията любов? И онова, което казва светият Закон: Нито огън, нито желязо, нито нещо друго... И затова онези, за които е свято утвърждението на вярата и непрестъпването на Божия закон и властта, която е от него, нека се веселят в бъдещия живот и се надяват, че ще чуят блажения Божи глас: Благо рабе и верни, в малкото бе верен, над много ще те поставя; влез в радостта на господаря си..." (АХ, с. 57-58).

Историческата картина на Моравия по времето, когато Методий е моравски архиепископ, сблъсъците на църковния глава с княз Светополк и неговите приближени по въпросите на християнския морал и постоянството във вярата силно се свързват с обществената атмосфера, която пресъздава авторът на Анонимната хомилия. Днес все повече изследователи са убедени, че именно Методий е написал тази проповед. Смята се, че непосредствена причина за създаването ѝ станало нарушаването на църковното право от съветника на княза на Моравия, за което се разказва в житието на Методий. „Някой си дружинник много богат и съветник на княза, започва житиеписецът, се беше оженил за своята купетра, сиреч етърва. Макар че Методий много ги съветва и увещава, не можа да ги раздели... Методий им рече: Ще дойде време, когато ... няма да могат да ви помогнат; тогава ще си спомните за моите думи, но не ще може вече да се направи нищо. Неочаквано след тяхното отстъпване от Бога напад се струпа връз тях, и не се намери мястото им, като че ли вихър отнесе и разсея праха им“ (ЖМ, с. 75).

Правят впечатление и общите за Анонимната хомилия и за Закона за съдене на хората правни термини, които свързват по неоспорим начин двете произведения както с

моравския период, така и с личността на Методий. В последно време обаче беше изказано и становище (Ив. Добрев), че Анонимната хомилия е възникнала в България в кръга на Методиевите ученици и може би е написана от Наум. Според тази хипотеза поучителното слово било насочено срещу княз Владимир, сина на Борис, който, начело на прабългарската племенна аристокрация, се противопоставил на християнството и нарушил християнските закони.

Така или иначе, Анонимната хомилия е свързана с най-далечната християнска история на славяните, независимо дали е създадена в Моравия, или в България при сходни исторически условия. През следващите столетия тя загубила своето значение, защото основните християнски закони били вече възприети и станали част от обичайното право на славяните. По тази причина тази ярка творба, изпълнена с патос, престанала да се преписва в по-късните сборници с поучения и изчезнала от старобългарската ръкописна традиция.

Все още в науката се спори и по въпроса какво точно трябва да се разбира под „отечески книги“, преведени от Методий след Библията и Номоканона. Днес преобладава схващането, подробно аргументирано от Св. Николова, че това бил превод на т. нар. *Патерик* — сборник от кратки поучителни разкази за живота на монасите. В славянската книжнина тези сборници носят и названието „отечници“ — книги за отците, както били наричани монасите. В патеричните разкази под формата на занимателни случки от ежедневието се поставят етични проблеми. Много често отделни разкази се поместват в различни по тип сборници, извлечения от разказите влизат в състава на други произведения. Смята се за най-вероятно Методий да е превел Скитския патерик, един от патеричните сборници, които се радвали на изключителна популярност във византийската литература.

Съществуват и други мнения за названието „отечески книги“. Някои учени (напр. Хр. Кодов, Е. Блахова) се опитват да докажат, че става дума за сборници с хомилии от типа на Клоцовия сборник, в който е поместена Анонимната хомилия. Други (като Е. Георгиев) предполагат, че тези

книги представлявали сборници с произведения на църковни отци — Григорий Богослов, Василий Велики, Йоан Златоуст и други прочути църковни писатели. В подкрепа на това твърдение те привеждат аргумента, че такива произведения през IX в. са се чели по време на църковната служба. Методий, като организатор на славянско богослужение, вероятно би се погрижил да подготви и този род четива на славянски език. Изказвано е и мнение, че това били просто разкази за живота на известни християнски дейци, написани, за да подпомогнат проповедническата дейност на славянските просветители сред новопокръстените славяни. Не намират достатъчно основание както тези, така и други опити за идентификация на „отеческите книги“ — като тълкувания на библейски текстове или сборник със сентенции и кратки извлечения от съчинения на църковни писатели. Най-приемливо днес все пак е схващането, че „отечески книги“ е буквален превод на гръцкото Πατερικὸν βιβλίον, още повече че на единствените две места в житието на Методий, където става дума за монаси, те са наречени „отци“. Като монах в манастира на Олимп, а по-късно като игумен в Полихрон, Методий вероятно добре познавал и ценял правоучителната стойност на патеричните разкази.

Завършването на превода на Библията било венецът на преводаческата дейност на вече възрастния Методий — най-сложният труд, чиито свещени слова Методий подарил на славяните. „Защото преди това той беше превел заедно с Философа само Псалтира, Евангелието с Апостола и избрани църковни служби“, както разказва житието. Какви може да са били тези църковни служби, избрани сред стотиците подобни в дебелите минейни сборници? Вероятно това са били служби за най-важните господски (свързани с Христос) и богородични празници и посветените на някои най-популярни светци. Но празничните служби освен литургичните четива съдържат главно химнографски, поетично-песенни произведения. Това са различни по жанр форми на църковната поезия — стихирни, тропари, кондаци, икоси, канони. Техният произход и мястото им в рамките на службата показват, че при постепенното изграждане на църковната служба през вековете отделните ѝ части са се развива-

ли, заемали са утвърдено от традицията място и са се усъвършенствували като художествени творби. Превеждането на такива произведения изисквало голямо творческо умение и съвършено познаване на богослужебната практика. Най-сложното от произведенията на византийското химнографско творчество е канонът.

Канонът е полистрофично и полиодично произведение, което заема основно място в утрения дял на денонощния богослужебен цикъл. Той се състои от девет песни в пълния си вид, но в огромното мнозинство канони втората песен се изпуска поради характера на изобличителното ѝ съдържание. Поначало всяка песен от канона трябва да носи определен смисъл, защото в основата на тази жанрова форма стоят девет библейски песни, помествани обикновено в края на Псалтира, а те в по-голямата си част са посветени на прослава на Всевишния, на пророчества за възплъщението на Спасителя и бъдещото възкресение. Всяка от песните на канона трябва да бъде изградена върху една от мелодиите на византийското осмогласие. Законите на жанра изискват спазване на строга симетрия при създаването на канони — броят на тропарите (строфите) в песните трябва да бъде еднакъв, без да бъде винаги един и същ. Този брой може да се наруши по изключение само за да може в канона да бъде вграден акростих — азбучен или фразов. Най-известните автори на канони били Йоан Дамаскин, Андрей Критски, Козма Маюмски. Част от техните творби били пресъздадени на новоизградения литературен език на славяните от Методий, Кирил и техните ученици.

Още по-удивително постижение обаче е създаването на ново химнографско произведение на един необработен още език. Ето защо, когато преди близо век и половина в един ръкопис от края на XI в. руският учен А. В. Горски открил препис на един канон за свети Димитър Солунски, първоначално помислили, че той също е преведен от гръцки. Много скоро обаче се установило, че текстът няма гръцко съответствие, а езикът и стилът на творбата издавали съвършено излята поезия, написана направо на славянски език. Известен вече по шест преписа, *Канонът за свети Димитър Солунски* предизвиква непрекъснатия интерес на

изследователите. Правени са проучвания на композицията и метриката му, на структурата и символиката, на стила и езика, на музикалните му характеристики, опити за реконструкция на текста му. Многократно бил поставян и въпросът за авторството му. Било установено, че сигурно е създаден през годините на Моравската мисия и се изказали предположения, че е написан от Константин-Кирил или пък от някой ученик на славянските просветители. Днес обаче се налага мнението, изразено от П. Динеков, Б. Ст. Ангелов, Ст. Кожухаров, че автор на старобългарския канон за свети Димитър е Методий. Всеобщо е убеждението, че творбата е възникнала през 80-те години на IX в. в Моравия и че е била написана на славянски език според изискванията на византийската химнография. Много интересно е наблюдението, че канонът бил създаден по образа на канона за празника Успение Богородично (15 август) и трябвало да се пее по неговите мелодии.

Внимателният прочит на текста на канона пренася читателя в атмосферата на Моравия по времето на архиепископ Методий, в края на неговия жизнен път, когато, уморен от непрестанните борби за утвърждаване и оцеляване на славянската книжнина и богослужение, той си припомня с тъга за родния край:

*Чуй сега, славни Димитре, твоите бедни раби
и се смили над нас.*

*Ние сме се отлъчили от твоя светъл храм,
но сърцата ни горят и дълбоко копнеем
с помощта на твоите молитви
да се поклоним някога на твоя храм...*

Далеч от отечеството, Методий се обръща към покровителя на родния Солун, който се явявал три пъти пред Светата Троица, за да се застъпи за своя град, и три пъти чрез чудото на светеца Солун бил спасяван от чужди нашественици. Цялото произведение като че ли е пронизано от мисълта за града, за който копнеем авторът, и за светеца, за чието застъпничество моли и сега. Запратен от съдбата сред езичници и еретици, Методий с носталгия си припом-

ня тържествените празници в храма на свети Димитър, отзариени от светлината на православието и от упованието в закрилата на светеца:

*...Целият твой град, разбрал, днес тържествува,
светло празнува Тесалоники днес,
светло е тържеството ти, славни...*

(Канон, с. 43)

В края на живота си Методий поставя под закрилата на своя покровител свети Димитър и „новата земя“, в която са минали последните му усилни години. Той е убеден, че светецът ще поведе и моравяните по праведния път към „вечната обител“. Силното въздействие на творбата се дължи до голяма степен на отчетливия ритъм, който може да се долови. Алитерациите, асонансите и повторенията подсилват едновременно внушението за трагизъм и страстната вяра в силата на светия закрилник.

Намерените досега преписи от канона за свети Димитър Солунски показват, че той е имал богата, но недостигнала до нас ръкописна традиция. Той бил познат в земите от Атонския полуостров на юг до Новгород в далечния руски север. Като едно от най-ранните произведения в старобългарската и в старите славянски литератури изобщо, канонът съдържа много наслоения в отделните преписи. Днес не го познаваме в първоначалния му вид. Едно бъдещо сравнително изследване с каноните за свети Димитър във византийската литература ще помогне да се отделят по-късните преводни добавки и да се възстанови до голяма степен текстът, излязъл изпод перото на Методий.

Какъв е бил поводът за написването на канона? В Пространното Методиево житие се разказва, че след като завършил превода на Писанието „на двадесет и шестия ден на месец октомври ... отдаде достойно хвала и слава на Бога ... и отпразнува паметта на свети Димитър“. Завършването на епохалния труд върху славянската Библия сигурно било достатъчен повод за написването на прекрасното песенно-поетично произведение, посветено на най-тачения в родния град на Методий светец.

Славянският първоучител вероятно е писал и други творби на славянски език. За такава поетично-творческа дейност на Методий споменава накратко Похвалното слово за Кирил и Методий. „...Пътя свърши, казва се там, вярата опази, украси църквите с духовни песни и славословия и тъй почина в Господа...“ (ПКМ, с. 91). Авторът на Похвалното слово явно оценява високо създадените от Методий в края на живота му произведения, резултат от последните творчески усилия на неговия съзидателен дух.

Сравнението между самите служби на светеца, в чийто състав са поместени преписите на канона, показва, че може би Методий е написал цяла служба за свети Димитър Солунски, която не е запазена до днес. К. Нихоритис обръща внимание на отделни стихирни от различни преписи на службите, които са близки по тематика и звучене до канона и са пропити с тъга по града на свети Димитър и с гореща молитва за неговото застъпничество в трудния житейски път на славянските апостоли. „Смили се над нас, прехвални, обръща се към светеца Методий, и дай ни облекчение, и бурята успокой, и гнева, насочен срещу нас, угаси...“ Един цикъл от четири стихирни, поместени в друг ръкопис, издържани в ликуващ и тържествен тон, са посветени изцяло на прославата на светеца в деня на неговия празник. Авторът призовава всички вярващи „да запалим светли свещи и от устните си да сътворим създ за Светия Дух, възпявайки, както подобава, с вяра: о, Димитре, запази певците на своето отечество...“ (Стихирни, с. 63).

Химнографските произведения на Методий, на първо място канонът за свети Димитър, са първият опит за създаване на песенно-поетични творби в старобългарската литература. И те, и творбите на Кирило-Методиевите ученици, създадени вече в България, показват, че в края на IX в. славянските книжовници вече били усвоили всички литературни жанрови форми, чието по-късно съществуване може да се проследи до края на Средновековието. Първите оригинални славянски произведения задават модела на творчество за следващите почти десет столетия. Това обстоятелство още веднъж подчертава изключителното художествено майсторство на първоучителите и строителите на първия

славянски книжовен език. То почива на приемствеността между традициите, създадени от Методий и учениците му в Моравия, и сътвореното в България, откъдето през следващите векове завладява духовно славяните в Сърбия и в Русия.

Свети Методие, ти получи от Бога дар
и даде на онези, които имаха нужда
и които славят Бога, който те прослави.
Като те направи да изгрееш
подобно на слънчева светлина от изток на запад, отче,
Христос те изпрати да бъдеш мъдър учител, Методие,
на всички,
та да просвещаваши много градове и страни с твоите букви,
и да почиташи, блажени, всички боговдъхновени книги,
които съдържат учението на Светия Дух.
И тъй, мали се непрестанно за ония, които те възхваляват!

Моравската земя те има, отче, за яка стена,
с която побеждава еретиците.

Учители, които стоите отдясно пред Светата Троица,
молете се на Христа да опази славянското стадо!

Молим те, славни светителю Методие,
с молитвите си опази, отче, в православната вяра
разгоненото от еретиците твое стадо!
Нека, люде, всички възнеем и с любов облажим
божествения и верен Методий като велик пастир
на славяните,
почитания служител на Света Троица, прогонител
на ереста,
защото той се моли за всички ни!

Царствената Панония с новопросветения народ,
като признава тебе за почитан пастир, радва се!
Подражаваме на твоята добродетел.
Похвалните ти трудове и страдания
са тайнствено многоценно миро
за твоите почитатели, светителю Методие!
Моли се непрестанно за всички ни!

Тебе, блажени, те възпява Моравската земя,
която притежава твоето пречисто тяло,
и Панонската, просветена от тебе, светителю,
и всичкото тяхно население,
което се е стекло да празнува твоята памет!

Вие, светци, които се борите за Света Троица,
преподобни Кириле и светителю Методие,
и които опазихте вашето свето стадо,
макар да ходехте по чужда земя,
направете го да расте чрез вашите молитви, блажени!

Превод Ст. Кожухаров

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗВОРИ

АХ — Анонимна хомилия. — В: D o s t á l, A. Clozianus. Codex palaeoslovenicus glagoliticus. Praha, 1959, 49–58.

ГИБИ — Гръцки извори за българската история. 5. С., 1964.

— Йоан Камениат. За превземането на град Солун, 18–59.

— Продължителят на Теофан. Хроника, с. 107–139.

ЖК — Пространно житие на Константин-Кирил (Житиеписни творби, 37–63).

ЖКл — Пространно житие на Климент Охридски от Теофилакт. — В: Ал. М и л е в. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, 7–164.

ЖМ — Пространно житие на архиепископ Методий (Житиеписни творби, 68–77).

ІЖН — Първо (най-старо) житие на Наум Охридски (Житиеписни творби, 80–81).

ІІЖН — Второ житие на Наум Охридски (Житиеписни творби, 81–83).

ЗСЛ — Закон судный людем. Пространной и сводной редакции. Подг. к печати М. Н. Тихомиров, Л. В. Милов. М., 1961.

Канон — Из „Канон за Димитър Солунски“. Прев. Ст. Кожухаров. — Родолубие, 4 (28), 1985, с. 43.

КрЖКл — Кратко житие на Климент Охридски от Димитри Хоматиан. — В: Ал. М и л е в. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 165–187.

ЛИБИ — Латински извори за българската история. 2. С., 1960.

— Па па Н и ко л а й I. Писма, 62–65.

— Покръстването на баварци и каринтийци, 133–135.

— Па па Й о а н VIII. Писма, 135–181.

— Италианска легенда, 294–302.

— Па па С те ф а н V. Писма, 289–293.

ПКМ — Похвално слово за Кирил и Методий (Ораторска проза, 84–92).

ПрЖКМ — Проложно житие на Константин-Кирил и Методий. (Житиеписни творби, с. 78).

ПрЖМ — Проложно житие на Методий. (Житиеписни творби, с. 79).

СлМ — Константин Преславски. Из „Служба за Методий“. Прев. Ст. Кожухаров. — Родолюбие, 5 (29), 1985, 38–39.

Стихири — [Стихири, приписвани на Методий] (Нихоритис, с. 63).

ИЗСЛЕДВАНИЯ

АНГЕЛОВ, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. I. С., 1958.

АНДРЕЕВ, М. Законъ соудный людѣмъ. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I. С., 1985.

БЛАХОВА, Е. — Bláhová, E. K otázce „otčeských knih“. — Slavia, 38, 1969, 582–590.

БОБА, И. — Boba, I. Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources. The Hague, 1971, 167 p.

БОНИС, К. — Bonis, K. Slavenapostel Kyrillos und Methodios und die Basilika des hl. Demetrios von Thessalonike. — Θεολογία, 39, 1968, 537–561.

БУР, В. — Burr, V. Anmerkungen zum Konflikt zwischen Methodius und den Bayerischen Bischöfen. — In: Cyrillo-Methodiana, 39–56.

БАВРЖИНЕК, Вл. Культурные и церковно-политические предпосылки возникновения славянской литургии. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, 130–137.

VAVŘINEK, V. Staroslověnske Životy Konstantina a Metodeje. Praha, 1963, 195 s.

VAVŘINEK, V. Ugъrskyj korol dans la Vie vieux-slave de Méthode. — Byzantinoslavica, 25, 1964, 2, 261–269.

ВАШИЦА, Й. — Vašica, J. Metodejův překlad Nomokanonu. — Slavia, 24, 1955, 9–41.

ВИДАЙЕВИЧ, Й. — Widajewicz, J. Państwo Wiślan. Kraków, 1947.

ГЕОРГИЕВ, Е. Кирил и Методий. Истината за създателите на славянската писменост. С., 1969, 366 с.

ГОРСКИ, А. В. — Горский, А. В. О древних канонах святым

Кириллу и Мефодию. — В: Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865, 441–448.

ГРИВЕЦ, Фр. — Grivec, Fr. Konstantin und Method. Lehrer der Slaven. Wiesbaden, 1960, 271 S.

ДИНЕКОВ, П. Славянски просветител Мефодий. Очерк. С., 1985, 56 с. (същото на англ., исп., нем. и фр. език, Sofia, 1985).

ДВОРНИК, Фр. — Dvorník, Fr. Byzantské misie u slovanů. Praha, 1970, 394 s.

DVORNÍK, Fr. Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Prague, 1933, 453 p. (2 изд. Hattiesburg, 1969).

DVORNÍK, Fr. Les slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. Paris, 1926, 360 p. (2 изд. Hattiesburg, 1970).

ДИТРИХ, З.-Р. — Dittrich, Z.-R. Christianity in Great Moravia. Groningen, 1962.

ДОБРЕВ, Ив. Кирило-Методиевите ученици през първите години след пристигането им в България (886–893). — В: Изследвания по кирилометодиевистика. С., 1985, 129–160.

ДОБРЕВ, Ив. Номоканон. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. С., 1995.

ДУЙЧЕВ, Ив. Главни моменти в биографията на архиепископ Методий. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, 12–17.

ЕВСЕЕВ, И. Рукописное предание славянской Библии. СПб., 1911.

ЖИТИЕПИСНИ ТВОРБИ — Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Съставителство и редакция Кл. Иванова. С., 1986.

CYRILLO-METHODIANA. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven. 863–1963. Köln-Graz, 1964, 505 S.

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ в три тома. Т. 1. С., 1985. Т. 2. С., 1995.

КОДОВ, Хр. [Коментар]. — В: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. Ст. Ангелов, Хр. Кодов. С., 1973, 141–159, 203–212.

КОЖУХАРОВ, Ст. Методиевият канон за Димитър Солунски (Нови данни за историята на текста). — В: Кирило-Методиевски студии. Т. 3. С., 1986, 72–78.

КОЛЕДАРОВ, П. Съдбата на северозападните български предели през IX век. — В: Кирило-Методиевски студии. Т. 4. С., 1987, 165–170.

КРОНЩАЙНЕР, О. — *Kronsteiner, O.* Житие блаженнаго Меѳодіа архієпископа Моравьскаго. *Das Leben des heiligen Method des Erzbischofs von Sirmium.* Salzburg, 1989 (Die slawischen Sprachen, 18), 202 S.

ЛЕПИСИЕ, Ж. — *Lepissier, J.* La légende de Banduri et sa valeur historique; le frère de Constantin-Cyrille s'appellait-il Athanase? — *Slavia*, 38, 1969, 533–541.

МАС, Й. — *Mass, J.* Bischof Anno von Freising — Richter über Methodius in Regensburg. — In: *Methodiana*, 31–44.

METHODIANA. Beiträge zur Zeit und Persönlichkeit, sowie zum Schicksal und Werk des hl. Method. Wien–Köln–Graz, 1976, 142 S.

МИЛЕВ, Ал. Адалвин. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985.

НАХТИГАЛ, Р. Несколько заметок о следах древнеславянского паримейника в хорватско-глаголической литературе. — Древности. Труды славянской комиссии, 3, 1902, 175–213.

НИКОЛОВА, Св. Методий. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. С., 1995.

НИКОЛОВА, Св. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, 426 с.

НИХОРИТИС, К. — *Nichoritis, K.* Der hl. Methodios und sein altslavischer Kanon auf den hl. Demetrios. — In: *Leben und Werk der byzantinischen Slavenapostel Methodios und Kyrillos.* Münsterschwarzach, 1991, 59–64.

ОРАТОРСКА ПРОЗА — Стара българска литература. Т. 2. Ораторска проза. Съставителство и редакция Л. Грашева. С., 1982.

ПАВЛОВ, А. С. Первоначальный славяно-русский Номоканон. Казан, 1869.

ПЕЙЧЕВ, Б. — *Pejčev, B.* ДРАГАЇС, DRAGAIS, und die Stellung Methods in Reichenau. — In: *Symposium Methodianum*, 213–215.

ПЕТКАНОВА-ТОТЕВА, Д. Кирил и Методий в някои легендарни книжовни паметници. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1969, 75–94.

ПОУЛИК, Й. — *Poulik, J.* Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha, 1975, 203 s.

САКАЧ, Ст. — *Sakač, St.* Bemerkungen zum Methodiusprozess in Bayern. — *Orientalia christiana periodica*, 20, 1954, 175–180.

SYMPOSIUM METHODIANUM. Beiträge der Internationalen

Tagung in Regensburg zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Method. Hieronimus: Neuried, 1988, 727 S.

СМЕДОВСКИ, Ст. Анонимна хомилия в Клоцовия сборник. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985.

СОТИРОВ, Г. Крестияновата и Моравската легенда и покръстването на чешкия княз Борживой. — В: Кирило-Методиевски студии. Т. 3. С., 1986, 63–65.

ТАХИАОС, А.–Е. Создание и деятельность литературного круга Константина-Кирилла до Моравской миссии. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1971, 285–293.

ТАСНIAОС, А.–Е. L'origine de Cyrille et Méthode. Vérité et légende dans les sources slaves. — Cyrillomethodianum, 2, 1972–1973, 98–140.

ФЛОРЯ, Б. Н. [Комментарии]. — В: Пространное житие Константина-Кирилла Философа. Пространное житие Мефодия. М.–С., 1986, 94–130, 212–233.

ХАВЛИК, Л. — Havlík, L. Tři kapitoly z nejstarších česko-polských vztahů. — Slovanské historické studie, 4, 1961, 42–49.

НАВЛÍK, L. Učitele křesťané z Vlach a z Řecka a z Němec. — В: Jozefu Poulíkovi k šedesátinám. Praha, 1970, 117–120.

ХИЛЯДА и сто години от смъртта на Методий. С., 1987 (Кирило-Методиевски студии, т. 4), 520 с.

ЦЕТЛЕР, А. — Zettler, A. Bemerkungen zur Deutung und zum Quellenwert der Einträge im Reichenauer Verbrüderungsbuch. — In: Symposium Methodianum, 367–379.

ЦИГЛЕР, А. — Ziegler, A. Methodius auf dem Weg in die schwabische Verbannung. — Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1953, 369–382.

ШЕЛЕЗНИКЕР, Х. — Schelesniker, H. Die historischen und politischen Hintergründe der kyrillomethodianischen Mission. — In: Symposium Methodianum, 269–280.

ЯГИЧ, В. — Jagić V. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin, 1913, 81–83.

БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕДИ

ИЛЬИНСКИЙ, Г. А. Опыт систематической кирилло-мефодьевской библиографии. С., 1934, 8–47, 63–90, 101–112, 115–131, 272.

ПОПРУЖЕНКО, М., Ст. РОМАНСКИ. Кирило-Методиев-

ска библиография за 1934–1940 г. С., 1942, 21–33, 37–39, 53–65, 69–84.

МОЖАЕВА, И. Е. Библиография по кирилло-мефодиевской проблематике 1945–1974 гг. М., 1980, 43–45, 46–110, 113–114.

ДУЙЧЕВ, Ив., А. КИРМАГОВА, А. ПАУНОВА. Кирилло-мефодиевска библиография 1940–1980. С., 1983, 32–102, 113–114, 337–340, 348–444, 449–450.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	5
Средновековни извори за Методий	7
Ранни години	13
С Константин при хазарите	27
Моравската държава и Европа през IX век	31
Славянските просветители в Моравия	43
Константин и Методий в Рим и конфликтът Изток-Запад	60
Баварската църква срещу архиепископа на Панония	68
Методий и учениците му в Поменика от Райхенау	81
Усилията на Рим за освобождаването на Методий	84
Духовен водач на моравските славяни	90
Краят на Кирило-Методиевото дело в Моравия	100
Спорни въпроси около живота на Методий	106
Книжовното дело на Методий	117
Приложение: Константин Преславски. Из „Служба за Методий“	133
Библиография	136

Ана Стойкова Стойкова
ПЪРВОУЧИТЕЛЯТ МЕТОДИЙ

Първо издание

Редактор Донка Петканова
Художник Кремен Бенев
Коректор Александра Хрусанова
Формат 84/108/32 Тираж 2500

Цена 60 лв.

Предпечатна подготовка „Хермес-КБ“

Печат и подвързия ПОЛИГРАФИЧЕСКИ КОМБИНАТ — София

Издателство „Време“, тел. 77 45 95; 57 62 54

ISBN 954-8568-05-5

*Животът и делото
на славянския първоучител Методий
често остават незабелязани и неоценени покрай
забележителната личност на
по-младия му брат — блестящият дипломат,
богослов и писател Константин-Кирил Философ.
В тази книга е направен опит да се очертае
на широкия фон
на историческите събития в Европа през IX в.
величествената и трагична
фигура на Методий,
без чиято неуморна учителска и
книжовна дейност славянската писменост и
култура биха загинали още с ранната смърт на
своя създател Кирил.
Чрез известията на средновековните извори и
научните хипотези на
многобройни изследователи се изгражда
представата за същността и
смисъла на Методиевото дело,
основа и най-съществена част на
старобългарското духовно наследство.*

АБВ